

Cilt 3/ Sayı 1

Gaziantep Üniversitesi

AYINTÂB

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ AYINTÂB ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Hedef ve Kapsam

Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD) yılda iki sayı çıkar ve çifte-kör hakemlik sürecinden geçen bilimsel makalelerin yayımlandığı uluslararası ve hakemli bir akademik dergidir. Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD), Türkiye'nin önde gelen araştırma üniversitelerinden biri olan Gaziantep Üniversitesi tarafından yayınlanmaktadır.

Derginin amacı teorik ve araştırma odaklı çalışmalarını desteklemek, araştırmalarda kaliteyi arttırmak ve ulusal ve uluslararası akademik araştırmaların karşılıklı paylaşımını teşvik etmektir. Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD), bilginin serbest dolaşımı ve yaygınlaştırılması için çalışan açık erişimli bir dergidir. Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD) büyük oranda akademisyenlerin katkı sağladığı çok disiplinli bir yayın olmasına rağmen, alanında uzman olan veya lisansüstü düzeyde çalışmalar yapan öğrencilerden gelen yayınları da teşvik etmektedir.

Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD), Arkeoloji, Gastronomi, İşletme, İktisat, İletişim, Coğrafya, Tarih, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, Hukuk, Dilbilim, Folklor, Edebiyat, Felsefe ve Sosyoloji alanlarından yayın kabul etmektedir. Ayıntâb Araştırmaları Dergisi'nde, sadece Gaziantep ve yöresi ile ilgili makaleler yayımlanır.

Derginin uluslararası yayın kurulu vardır.

Telif Hakkı

Derginin tüm telif hakkı dergi yöneticilerine aittir.

İletişim

GAÜN Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD)
Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
27310 Gaziantep, TÜRKİYE
Tel: +90-342-318-1820
Editör/Dergi Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
E-mail: agunduz@gantep.edu.tr
Editör
Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Demir
E-mail: lopsangus@gmail.com

Gaziantep Üniversitesi

Ayıntâb Araştırmaları Dergisi

GAÜN-AAD

Dergi Sahibi

Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Ali GÜR

Editor-in-Chief

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Demir

Bölüm Editörleri

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BİÇİCİ
Doç.Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ
Yrd.Doç.Dr. Meltem MUŞLU
Prof.Dr. Muhammet Ruhat YAŞAR
Yrd.Doç.Dr. Timur DEMİR
Yrd.Doç.Dr. Selim KAYA
Doç.Dr. Mustafa METE
Dr. Öğr. Üyesi Fettah KUZU
Doç.Dr. Atınç OLCAY
Dr. Öğr. Üyesi Kadriye ŞAHİN

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdurrahman UZUNASLAN (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Aleksandar Andreeviç (EDUKONS Üniversitesi / SIRBİSTAN)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ (Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Anita Gligorova (FON Üniversitesi / MAKEDONYA)
Doç. Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Işıl Işık BOSTANCI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Haydar ÇORUH (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇELİKDEMİR (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BİÇİCİ (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Cilt 3, Sayı 1, Haziran 2020

Web: <http://dergipark.gov.tr/gunaad>

E-mail: agunduz@gantep.edu.tr

Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Abdurrahman UZUNASLAN

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Aleksandar ANDREEVIÇ

(EDUKONS Üniversitesi / SIRBİSTAN)

Prof. Dr. Enver ÇAKAR

(Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ

(Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE)

Doç. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Doç. Dr. Anita GLIGOROVA

(FON Üniversitesi / MAKEDONYA)

Doç. Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Doç. Dr. Mehmet

SOĞUKÖMEROĞULLARI

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Işıl Işık BOSTANCI

(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Haydar ÇORUH

(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇELİKDEMİR

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BİÇİCİ

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

AYINTÂB ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt 3 Sayı 1
2020

İÇİNDEKİLER

TARİH

- Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ayıntab'da İmar ve
Bayındırlık Faaliyetleri** 1-10
Yüksel BABANINOĞLU
- Antep Literatüründe Seyahat Anlatıları** 11-24
Metin KOPAR
- Osmanlı Toplumunda Küfür Suçu ve Cezası (1600-1650)
(Antep Örneği)** 25-34
Fatma YILDIRIM
- 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Ayıntab'da Bir Âlimin Terekesi:
Fazılzâde Hacı Halil Efendi bin Hacı Ali Ağa** 35-63
Kerim TİRYAKİ

EDEBİYAT

Klâsik Türk Edebiyatı Şairlerinin Kaleminden Gaziantep

64-76

Esra YAVUZ

KİTAP TANITIMI

**Saadettin Yağmur Gömeç, Türk'ün Kahramanlık Destanı Antep, Berikan
Yayınevi, Ankara 2014, 1. Baskı, 141 Sayfa, ISBN: 978-975-267-902-3.**

Neslihan FULİN

77-79

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ayıntab'da İmar ve Bayındırlık Faaliyetleri

Yüksel BABANINOĞLU*

Özet

1839 Tanzimat Fermanı ile yeniden yapılanma sürecine giren Osmanlı Devleti, birçok alanda olduğu gibi yerel yönetimler hususunda da bir takım yenilik çabaları içerisinde olmuştur. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dış dünyayla artan ilişkiler, şehirlerde büyümeye neden olurken bu durum beraberinde bazı sorunları da getirmiştir. Bir taraftan ticaret hacminin gelişmesi ile artan nüfusa paralel olarak konut ihtiyacının doğması ve altyapı sorunlarının artması, diğer taraftan yönetimdeki merkezileşme çabaları sonucunda geleneksel kurumlar yerini modern kurumlara bıraktı. Bu bağlamda modern belediyeçilik faaliyetlerinin öncelikle payitahta ardından da taşrada yapılması, Batılı tarzda kentleşme ve yönetimde merkezileşme sürecinde oldukça önemli bir adım olmuştur. Bu çalışmada, Tanzimat reformları kapsamında ve modern yerel yönetimlerin ortaya çıkması sürecinde Ayıntab'da imar ve bayındırlık faaliyetleri ile bu durumun kentleşmeye katkısı hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ayıntab, Belediye, Hükümet Konağı, İmar, Bayındırlık.

Reconstruction and Public Works in Ayıntab from Tanzimat to the Republic Period

Abstract

Ottoman Empire, which entered the restructuring process with the *Tanzimat* edict -Imperial Edict of Gülhane- in 1839, was in a number of innovation efforts in local administration as well as in many other fields. Especially the increasing relations with the outside world since the second half of the 19th century caused growth in the cities, and this brought some problems. As a result of the increase in the trade volume on one hand, the need for housing rise accordingly with the increasing population and thus the infrastructure problems were occurred, on the other hand, as a result of centralization efforts in management traditional institutions were replaced by modern institutions. In this context, the organizing of modern municipal activities primarily in the *payitaht* and then in the provinces was a very important step in the process of urbanization in Western style and centralization in administration. In this study, information will be given on the public works in Ayıntab and the contribution of this situation to urbanization within the scope of Tanzimat reforms and the process of the emergence of modern local governments.

Keywords: Ayıntab, Municipality, Government House, Reconstruction, Public Works.

*Dr.Öğr.Üyesi.,Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-mail: babaninoglu@gantep.edu.tr

Giriş

1839 Tanzimat Fermanı ile yeniden yapılanma sürecine giren Osmanlı Devleti, birçok alanda yenileşme faaliyetlerine girmiştir. İdâri taksimat, merkezi bir yönetim ağı kurmak amacıyla yeniden şekillendirilmiş, 1840 yılından itibaren idari taksimat yenilenmeye başlamıştır. Bu kapsamda bazı eyalet ve vilayetler yeniden yapılanmanın pilot bölgeleri olarak seçilirken, yayınlanan vilayet nizamnameleriyle bu bölgelerin ıslahına iç ve dış sorunlarının çözülmesine gayret edilmiştir¹. Diğer taraftan gerek siyasi gerekse ticari nedenlerden ötürü dış dünya ile irtibat artmaya başlamış, neticede bir taraftan şehirlerin nüfusları artarken diğer taraftan şehirlerde konut ihtiyacı ve alt yapı sorunları kendini göstermiştir. Özellikle şehirlerde yaşanan sosyo-ekonomik ve demografik değişiklikler nedeniyle geleneksel kurumlar şehirlerin işleyişinde yetersiz kalmış ve yeniden yapılanmaya olan ihtiyaç sonucunda modern belediyeler kurulmaya başlanmıştır². Ancak Osmanlı Devleti'nde bu kurum Avrupalı devletlere nazaran geç ortaya çıkmakla birlikte taşra yönetiminde, mahallî idare geleneği belediyelerden daha önde gitmiştir. Bu mahallî idare geleneği 19. yüzyılda vilâyet, livâ, kaza idare meclisleri ve muhassıllık meclislerinde mahallî halkın temsilcilerinin idareye katılmasıyla oluşmuştur. Diğer taraftan modern belediyeler hiçbir zaman bütün beledî görevleri kusursuz ve eksiksiz yerine getirememiş, geleneksel hizmet ve teşkilâtlanma biçimleriyle yenileri yan yana yürümüştür³. Taşradaki bu yapılanmalardan biri de Ayıntab olmuştur.

Klasik dönem Osmanlı şehirlerinde beledi faaliyetlerin yürütülmesinde en önemli kurum kadılık olmuştur. Adli görevinin yanında kadı, askeri ve mülki yönetimden sorumlu devlet memurlarıyla birlikte şehrin güvenliğinin sağlanması, vakıfların denetlenmesi ve belediye hizmetlerinin görülmesinden sorumlu olmuştur. Kadının belediye hizmetleri arasında şehrin temizliğinin sağlanması, ticaretin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi, esnafın kontrolü, çarşı ve pazarın denetimi, malların fiyatlarının belirlenmesinin (narh) yanı sıra, şehrin imar düzeninin gözetilmesi bulunmaktaydı. Kadı bu görevlerini yerine getirirken kolluk kuvveti olarak Yeniçeri Ocağı'na bağlı askerler ona yardımcı olmaktaydı. Ancak 19. yüzyılda yaşanan büyük gelişmelerden kadılık kurumu da payına düşeni almıştır. Öncelikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla kadılar yaptırım gücünü kaybetmişlerdir. Bu durum kadının beledi hizmetlerini yerine getirmesine mani olduğundan 1826 yılında İhtisab Nâzirliği ve ona bağlı olmak üzere taşrada da İhtisab Müdürlükleri oluşturulmuştur. Ancak bu yeni kurum belediye hizmetlerini görmekte fonksiyonel olamamış ve kent yönetimi ciddi sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. Diğer taraftan bu dönemde dış dünya ile artan ilişkiler neticesinde şehirlerde nüfus artışına bağlı olarak konut ihtiyacı ve çeşitli alt yapı sorunları baş göstermiştir. Dolayısıyla bu sorunları çözüme kavuşturmak için modern kurumlara da yoğun derecede ihtiyaç hissedilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk belediye örgütü 1854 yılında kurulmuştur⁴. Ancak Tanzimat döneminde Batı tipi belediye sistemi olduğu gibi alınmamıştır. Taşrada ise modern beledî teşkilâtlanmaya 1864 vilâyet nizamnâmesiyle başlanmıştır. Bu nizamnâme ile livâ ve

¹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri VI:1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.5, S.5, Eylül 1996, s.89.

² Seyitdanlıoğlu, a.e., s. 89-91.

³ İlber Ortaylı, "Belediye", *DİA 5*, İstanbul 1992, s.399.

⁴ Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri IV: Şehremaneti'nin Kuruluşu ve Şehremaneti Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.5, S.3, (Mayıs 1996), s.76.

kaza merkezlerinde seçili üyelerden kurulan meclis-i beledîler bulunacaksa da her kazada bu meclisler kurulamamıştır⁵.

19. Yüzyılda Ayıntab'da Belediyecilik, İmar ve Bayındırlık Faaliyetleri

Önemli ticari yol güzergâhı üzerinde bulunan Ayıntab, 16. yüzyılda Osmanlı idaresine girdiğinde bir sancak haline getirilerek Arap vilâyeti adıyla oluşturulan beylerbeyiliğe bağlanmıştır. Dulkadir Beylerbeyliği teşkil edildikten sonra buraya bağlanan Ayıntab, bu durumunu 18. yüzyıl sonlarına kadar korumuştur. 1818 yılında ise kaza haline getirilip Halep'e bağlanmış ve 1908 yılındaki düzenlemeler sırasında sancak olmuştur⁶.

19. yüzyılın başlarında Ayıntab iç isyanlar, deprem, kuraklık ve salgın hastalıklar dolayısıyla harap vaziyete gelmişse⁷ de yüzyılın ortalarından itibaren Tanzimat reformları bünyesinde yaşanan büyüme dalgası burada da kendini göstermiştir. Bu dönemde artan nüfusa bağlı ihtiyaçlar doğrultusunda şehrin yapısal özellikleri değişmeye başlamış, altyapı faaliyetlerinin yanında yeni yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Ancak bu yeni yapıların yanında eski yapılar da varlığını korumuştur. Bu dönemde şehrin büyümesi Halep yolu üzerinden batıda bugünkü Alleben mahallesine kadar uzanırken, şehirdeki cadde ve sokaklar, belirli yapılar ve ticaret merkezlerini bağlayan, ulaşımı sağlayan ana akslardan, merkezi ve mahalleleri birbirine bağlayan ikincil akslardan ve çıkmaz sokaklardan beslenen bir yol ağına sahip olmuştur⁸. Sokak genişlikleri ise yayalar ve yük taşıyan hayvanlara göre yapılmıştır. Ayrıca kadınların, erkeklerin arasına karışmadan çarşı-pazar üzerinden aşarak geçebilecekleri geçitler de varlığını devam ettirmiştir⁹.

Ayıntab'da belediyenin kuruluş süreci 1870 yılına tekabül etmektedir. Şehrin ilk belediye reisi 1870-1872 yılları arasında görev yapan Battalzade Mustafa Ağa olup, ikinci defa reislik görevini 1879- 1894 yılları arasında yapmıştır¹⁰. 1870-72 yılları arası genellikle belediyenin teşkilatlanması açısından bir hazırlık dönemi olarak geçmiştir. Bundan sonra 1873-1875 yılları arasında başkanlık yapan Kaleağası Hacı Hüseyin Bey'in belediye reisliği sırasında şehrin içindeki birçok çukur kapatılarak, yolların döşemesine başlanmıştır¹¹. Mustafa Ağa ikinci defa belediye reisliği yaptığı dönemde alt yapı ve imar faaliyetleri kapsamında kentin yolları da yapılmış, yollar siyah parke taşları ile döşenmiştir¹². Mustafa Ağa'nın belediye reisliği zamanında birçok alanda belediyenin faaliyet gösterdiği görülmektedir. Bu faaliyetlerden biri sıhhi alanda olmuş, 1879 yılında Operatör Doktor Bekir Efendi ile anlaşarak çiçek hastalığı salgınının önü alınmaya çalışılmıştır. Aynı yıl içerisinde şehir dışında bulunan ve matbaa harflerinin dökümünde kullanılan kurşun madeninin işletilmesi için Ermenilere ruhsat

⁵ Ortaylı, *a.e.*, s. 400.

⁶ Hüseyin Özdeğer, "Gaziantep", *DİA 13*, İstanbul 1996, s. 469.

⁷ John Macdonald Kinneir, *Journey Through Asia Minor, Armenia, and Koordistan in the Years 1813 and 1814: With Remarks on the Marches of Alexander and Retreat of the Ten Thousand*, London, 1818, s.558.

⁸ Esra Gürbüz Yıldırım-Gülen Çağdaş, "Gaziantep Geleneksel Mimari Dokusunun Sosyo-Kültürel Bağlamda Mekân Dizimsel Analizi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/2, 2018, s.512.

⁹ Mithat Enç, *Selamlık Sohbetleri*, Ötüken Neşriyat, 3. Basım, İstanbul 2017, s. 199.

¹⁰ Uğuroğlu Barlas, "Gaziantep Belediyesi Tarihi", *Gaziantep Kültür Dergisi*, C. 3, S. 135, Haziran 1960, s.15.

¹¹ M. Oğuz Göğüş, "İlk Belediye Binası Neresi İdi?", *Gaziantep'i Tanıtıyoruz Dergisi*, S.7, 15 Kasım 1962, s.6.

¹² Metin Kopar, *Küllerinden Doğan Bir Şehir Gaziantep (1923-1950)*, Gece Akademi, Ankara 2019, s. 102.

verilmiştir. 1886 yılında şehrin aydınlatılması için sokaklara petrole yanan fanus şeklinde fenerler konulmuştur¹³.

1887 yılında Ayıntab ile Halep arasında işleyen yük hayvanlarının tarifesi belirlenirken, 1889 yılında alınan bir kararla türbe, mescit, cami ve mezarlık yakınlarında bulunan içki fabrikalarının kapatılması için faaliyete geçilmiştir. Aynı yıl içerisinde yoğurtların kalaysız kaplarda saklanıp satılmasını önlemek ve bazı süt ürünlerinin pis tuluklarda¹⁴ satışının yasaklanması için tedbirler alınmaya çalışılmıştır¹⁵. 1891 yılında şehir planı ve vilayet haritasının çıkarılması için bir karar alınmışsa da konuyla ilgili bir belge tespit edilememiştir. Aynı yıl içerisinde gayrimüslimlerin balo, tiyatro ve piyango tertiplenmemeleri ve Avrupa'dan gelen işçilere iş verilmemesi hususlarında kararlar alınmıştır. 1893 yılında ise çarşı ve mağazalarda kadınların rahat alışveriş yapabilmeleri için mağaza sahiplerinin dükkânlarında genç tezgâhtar çalıştırmalarının önü alınmaya çalışılmıştır. Aynı yıl içerisinde şehrin su ihtiyacını karşılamak için yeraltındaki su kanalları onarılarak evlere ve çeşmelere su verilmeye çalışılmıştır¹⁶. Ayrıca Mustafa Ağa'nın ikinci defa belediye reisliği zamanında, belediyenin biriken parasıyla Üzüm Han'ı inşa ettirilmiş, 1884-1885 yıllarında hanın yapımı tamamlanmıştır¹⁷. 1898 yılında belediye reisi olan Ahmet Hamdi (Barlas) zamanında ise ilk defa esnaf ve esnafa ait dükkân yerleri tespit edilmiş, hayvan, arazi ve mahsul sayımı yapılmış, şehirdeki seksen dört mahallenin isimleri eskilik sırasına göre yazılmıştır¹⁸. Diğer taraftan yüzyılın sonlarında kentte imar ve bayındırlık faaliyetleri kapsamında yeşil alan çalışmaları da yapılmıştır. Şehir kültüründe önemli bir yere sahip olan sahre (piknik) kültürü kapsamında Kavaklık ve Alleben mesire yerleri yeniden düzenlenmiştir¹⁹. 1901 yılında belediye reisi olan Süleyman Bey döneminde ise ilk defa belediye mallarının fiyatları belirlenmiştir²⁰. Süleyman Bey'den sonra reislik yapan Lütfi Bey (Güceylioğlu) zamanında ise Ayıntab, Mondros Ateşkes Antlaşması'na dayanılarak işgal edilmiştir. Bu durum muhtemelen imar ve bayındırlık faaliyetlerini sekteye uğratmış, takip eden süreçte şehir tamamen yakılıp yıkılmıştır.

Şehirdeki diğer imar faaliyetleri misyonerlik çalışmaları neticesinde olmuştur. Özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren şehirde misyoner faaliyetlerinin artmasıyla şehir merkezinden uzak noktalara kolej, tıp fakültesi, hastane ve yetimhane binaları inşa edilmiştir. Misyonerlik faaliyetleri kapsamında Ayıntab'da 1875 yılında inşaatına başlanan Amerikan Koleji 1876 yılında öğretime başlamıştır. Amerikalı misyonerler tarafından kurulan bu kolej, şehrin batısında kıraç bir tepede kurulmuştur. Günümüzde bu tepe Kolejtepe olarak anılmaya devam etmektedir. Kompleks bir yapı arz eden binada Amerikan konsolosluğu da mevcuttur. 1918 yılında önce İngilizler daha sonra Fransızlar tarafından karargâh binası olarak kullanılan kolej, 1924 yılında Halep'e taşınmak zorunda kalmıştır²¹. Genel anlamda misyonerlik faaliyetleriyle

¹³ Barlas, *a.y.*; Enç, *a.e.*, s. 41.

¹⁴ Su ve her tür sıvının muhafazası için deriden imal edilen kap. Bkz. Nebi Bozkurt, "Deri", *TDVİA*, C.9, İstanbul 1994, s.175.

¹⁵ Barlas, *a.y.*

¹⁶ Barlas, *a.e.*, s.16.

¹⁷ Göğüş, *a.e.*, s.4

¹⁸ Göğüş, *a.e.*, s.7-8.

¹⁹ Enç, *a.e.*, s. 67, 221, 231; Enç, *Uzun Çarşının Uluları*, Ötüken Neşriyat, 12. Basım, İstanbul 2017, s.234-235.

²⁰ Göğüş, *a.e.*, s.8.

²¹ Faruk Taşkın, "Antep'te Bir Misyoner Üniversitesi: Merkezi Türkiye Koleji", *History Studies* 4/4, 2012, s. 417-422.

ortaya çıkan imar faaliyetleri, şehir sınırlarını kısmen de olsa genişletmiştir. Ancak nüfusun artmasına rağmen bu şehir sınırlarının genişlemesi çok fazla olmamıştır. Bunun nedeni de yüzyılın sonlarında yeni oluşan mahallelerin, şehir merkezi ile bu yapıların arasındaki boşlukları doldurarak oluşmasındandır. Diğer taraftan savaş yıllarında kentte yaşayan Ermeni ve Yahudilerin kenti terk etmesi üzerine onların boşalttığı boşalan mahalleler yerleşim alanı olarak kullanılmıştır²².

Yönetimde Merkezileşme ve Hükümet Konağı Meselesi

Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti, yeni örgütsel araçlarla yönetimi yeniden merkezileştirmek istemiş, ülkenin en ücra köşelerini dahi ulaşılabilir, denetlenebilir ve yönlendirilebilir hale getirmeye çalışmıştır. Bu dönemde merkezi iktidar güçlenirken siyasi iktidar, giderek büyüyen bir yönetici grubunun ellerine kaymıştır. Diğer taraftan toplumu biçimlendirmek, siyasi iktidarı toplumsal alanda hâkim kılmak için farklı türde pek çok vasıtaya başvurmuştur²³. Bu vasıtalar arasında Batı tarzında kentleşme isteği de mevcut olmuş ve yönetimdeki merkezileşmeye bağlı olarak şehirlerin kamusal yapılarında da değişim yaşanmıştır. Böylelikle Batı tarzındaki kent yapısına uygun bir şekilde kent meydanları ve Hükümet Konakları inşa edilmeye başlanmıştır.

Ayıntap'ta 19. yüzyılda görkemli bir hükümet konağının olmadığı, hatta bu durumun imparatorluk yıkılıncaya kadar devam ettiği görülmektedir. Kentte bu dönemde hükümet konağı olarak Eski Saray adıyla bilinen yönetim binası kullanılmaya devam etmiştir. Eski Saray binası, 17. yüzyıl ortalarından beri kent merkezindeki Seng-i Hoşkadem mahallesinde yer alan yönetim binasıdır²⁴. Yapı kompleks bir durum arz etmekle birlikte bünyesinde bidayet mahkemesi, aşar dairesi, belediye, evkaf ve komisyon odaları, hazine, nüfus, zabıta odaları, hapisane gibi kısımları barındırmıştır. Arşiv belgelerine bakıldığında 1880 yılında şehirde bir hükümet konağının varlığı göze çarpmaktadır²⁵. Ancak burada sözü geçen hükümet konağı, Tanzimat reformları neticesinde kentsel yenileşmeye bağlı olarak inşa edilen yeni bir yapı olmadığı gibi muhtemelen öteden beri kent merkezinde bulunan Eski Saray binasıdır.

²² Z. Gül Ünal, "Geleneksel Konut Dokusu ve Gaziantep Evi", *Dünya Kültür Mirasında Gaziantep*, İstanbul 1999, s. 72.

²³ Yasemin Avcı, *Osmanlı Hükümet Konakları: Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1.Basım, İstanbul 2017, s. 22-24.

²⁴ Göğüş, a.e., s.5; Hülya Canbakal, *17.Yüzyılda Ayıntab: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İletişim Yay., 1. Baskı, İstanbul 2009, s.41.

²⁵ Ayıntab'da ebniye-i miriyeden telgrafhane ittihaz edilen eski mahkeme binası oturulamayacak kadar harap olduğundan bunun on veya on iki bin kuruşa satılarak, elde edilen parayla hükümet dairesinde yeniden telgrafhane inşasının keşfinin yapılması... BOA. ŞD. 2216/57 Lef 1,3.

Resim 1. 17.yüzyıldan beri Ayıntab'da yönetim binası olarak kullanılan Eski Saray²⁶.

Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru gelindiğinde kentte halen Tanzimat'ın getirdiği yeni kent yapılanmasına uygun bir hükümet konağı mevcut değildir²⁷. Bu dönemde nüfusun, dış dünyayla ilişkilerin artması neticesinde yönetim işlerinin de yoğunlaşmaya başlamış, dolayısıyla kamu işlerinin yürütülmesi için Eski Saray binası yeterli gelmemiştir. Bu nedenle kamu işlerini gören daireler başka yapılara kaydırılmaya başlanmıştır. Hatta bedeli karşılığında haneler kiralanmış ve kamu işlerini yürüten bu daireler buralara nakledilmiştir²⁸. Hükümet dairesi olarak kullanılan haneler ise avlu duvarlarından açılan kapılarla birbirlerine bağlanarak hükümet konağı ittihaz edilmeye çalışılmıştır²⁹. Bunun haricinde kentte bulunan otel gibi binalar da hükümet dairesi olarak kullanılmıştır³⁰. Takip eden süreçte Ayıntab hükümet dairesinin, önceki senelerde olduğu üzere kısmen bir otelde, kısmen müteferrik hanelerde bulunmasından dolayı kent merkezindeki Suburcu caddesinde yer alan Kethüdazade Mustafa Ağa'ya ait hane kiralanmak istenmiş, ancak bütçede karşılığı olmadığı için kiralama gerçekleşmemiştir³¹. 1917 yılında ise emlak-ı metrukeden temin edilen bir hanenin, kira bedeli karşılığında hükümet konağı olarak kullanıldığı görülmüştür³². 1920'li yıllarda da bu durumun devam ettiği anlaşılmaktadır. Barsumyan Nazaryan tarafından hazırlanan Ayıntab haritasına göre eski Belediye Hanı (şu anda Şirehan Otel), Yeni Saray olarak adlandırılmıştır³³. Neticede

²⁶ Halil İbrahim Yakar, *II. Abdülhamit Albümlerinde Ayıntab, Rumkale ve Halfeti*, Şehit Kamil Belediyesi Yayınları, Gaziantep 2015, s. 72-73.

²⁷ R. 7 Teşrin-i Sani 1311/M. 19 Kasım 1895 Tarihli bir belgeye göre bu dönemde Ayıntab'da Ermeniler ayaklanmış, neticede silahlı ve silahsız yedi yüz kadar Ermeni tutuklanmıştır. Tutuklulardan altmış beş tanesi hükümet dairesi bünyesindeki hapis hanede tutulmuştur. BOA.DH.ŞFR. 184/49; H. 5 Safer 1324/ M. 1 Mart 1906 tarihli bir belgeye göre hükümet dairesi bünyesinde uygun bir yere otuz beş mahkûm kapasiteli kargir bir koğuş inşasının yapılması meselesi gündeme getirilmiştir. BOA. DH.TMIK.S. 62/7, Lef 1.

²⁸ Yıllık yüz yirmi beş lira bedel karşılığında kiralanmış münasip bir yere nakli hususunda... BOA. ML. EEM. 881/52

²⁹ Enç, *Uzun Çarşının Uluları*, s.95.

³⁰ Ayıntab hükümet konağı ittihaz edilen otelin yıllık kirası on yedi bin dört yüz yirmi beş kuruş olup, evvelki hükümet konağı kirasından iki bin yüz elli kuruş fazladır. Bu fazlalığın beş yüz elli kuruşu dahiliye kısmına isabet ettiği halde dört bin beş yüz kuruş sehven istenmiştir. BOA. DH.MB.HPS. 28/65, Lef 2.

³¹ BOA.DH.MBS.HPS. 60/56.

³² BOA. DH. MB. HPS. 20/50, Lef 5.

³³ Gaziantep Kent Arşivi, Envanter No: HRT0050, Barsumyan - Nazaryan Antep Şehir Planı, Ölçek: 1/2.000.

Tanzimat reformları kapsamında gösterişli bir hükûmet konağının yapılması Osmanlı'nın son dönemlerinde hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarında dahi mümkün olmamıştır. Bunun nedeninin ise maddi imkânsızlıklardan kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Resim 2. Barsumyan - Nazaryan Antep Şehir Planı

I. Dünya Savaşı Sonrası Ayıntab ve Savaşın Şehrin Fiziki Yapısına Etkileri

I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin ardından şehir öncelikle İngilizlerin daha sonra Fransızların işgaline uğramıştır. Ancak özellikle Fransızların işgali süresince şehir tam bir enkaza dönüşmüştür. Fransızların top atışları nedeniyle şehirdeki yapılar ya tamamen ya da kısmen tahrip olmuştur. Kentteki hastane ve çarşı ile okul binaları ve bazı camilerin minareleri yerle bir olmuştur. Yıkılan binalar kullanılamaz hale gelirken, buralardaki araç gereçler de işgalcilerce yağmalanmıştır³⁴. Diğer taraftan hem Fransızlar hem de Ermeniler şehrin etrafındaki üzüm bağlarını sökerek buraları boş tarlalara çevirmişlerdir. Şehrin çevresindeki ağaçlar işgalciler tarafından ısınmak ve siper yapmak için kullanıldığından ağaçlık sahalar tahrip edilmiştir. Bu sahalar daha sonra tarlaya dönüştürülmüştür Müslümanların yaşadığı mahalle ve evler büyük hasara uğramıştır. Yıkılan evlerin taşları işgalciler tarafından siper yapımında kullanılırken tahtaları da yakacak olarak kullanılmıştır³⁵. Sokaklar ise yıkıntılarla dolmuştur. İşgalcilerin kentten çekilmesiyle birlikte savaşın yarattığı tahribat yoğun olarak hissedilmiştir. Şehrin henüz o dönemde yol sorunu çözülemediğinden bu hasarın ortadan kaldırılması gecikmişse de sınır boylarında kalan kentlerin aksine Ayıntab, halkın azmi neticesinde kendi imkânlarıyla yarasını sarmayı başarmıştır³⁶.

³⁴ Hasan Dinçer, "Kurtuluşun Sonra Gaziantep (Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası: Gazi Ayıntab Vilayeti)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/38 (2019-Bahar/Spring), s.82-90; Enç, *Uzun Çarşının Uluları*, s. 94.

³⁵ Lohânizade Mustafa Nurettin, *Gazi Antep Savunması*, Kastaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1989, s.92.

³⁶ M. Birol Güngör, *Antep Harbi*, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s.378; Enç, *Selamlık Sohbetleri*, s. 231.

Sonuç

19. yüzyılda Tanzimat reformları çerçevesinde hemen her alanda bir yenileşme çabasına giren Osmanlı Devleti, merkezi otoritesini yeniden güçlendirmek ve ülkenin en uzak köşesine götürebilmek adına bazı vasıtalara başvurmuştur. Diğer taraftan bu dönemde dış dünyayla artan ilişkiler neticesinde nüfusun ve ticaret hacminin de artması altyapı sorunları gibi bazı kentsel sorunları da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla devlet, iktidarını taşranın en ücra köşesine taşımak ve taşradaki toplumsal, siyasal ve iktisadi yaşamı merkezi iktidarın denetimine almak ve aynı zamanda kentleri yeniden yapılandırmak için belediyeler gibi modern kurumlara ihtiyaç duymuştur. Devlet bu sayede kentlerin alt yapı sorunlarına da çözüm bulmaya çalışmıştır. Bu dönemde kıt maddi kaynaklara rağmen taşradaki birçok yerde imar faaliyetlerinin yapılmasına önem verilmiştir. Bunun bir örneği de Ayıntab olmuştur. Kentte bir belediye teşkilatının kurulması ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru mümkün olabilmıştır. Bu sayede kentin, yollarının yapılmasından aydınlatılmasına yol döşemelerinden aydınlatılmasına, su ihtiyacının karşılanmasından, fiyatların belirlenmesine kadar birçok hususta belediyeler çalışmalar yapmışlardır. Diğer taraftan Tanzimat reformları kapsamında kentte Batı tipi kent modeline uygun gösterişli yapıların inşasıyla şehrin bayındır hale getirildiği söylenemese de misyonerlerin yaptıkları imar faaliyetlerini de görmezlikten gelinemez. Özellikle şehrin tepelerine yaptırılan hastane, yetimhane, kolej gibi binalar o dönemde kentin silüetini yavaş yavaş değiştirmeye başlamışsa da tam anlamıyla bir Batı tipi kent modeli yaratılamamıştır. Kaldı ki I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi neticesinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile kentin işgal edilmesi, Ayıntab'ın tam bir enkaza dönüşmesine neden olmuştur. İşgalin sona ermesinden sonra kent, gelişime açık bir yapı sergilemekle birlikte kendi çabalarıyla kısa sürede ayağa kalkabilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

DH.MB.HPS. (*Dahiliye Nezareti Mebâni-i Emîriye ve Hapishaneler İdaresi Evrakı*) 20/50; 28/65; 60/56.

DH.ŞFR. (*Dâhiliye Şifre*) 184/49

DH.TMIK.S. (*Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı Islahât*) 62/7

ML. EEM. (*Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti*) 881/52

ŞD. (*Şura-yı Devlet*) 2216/57.

Gaziantep Kent Arşivi

Envanter No: HRT0050.

Telif Eserler

Avcı, Yasemin, *Osmanlı Hükümet Konakları: Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1.Basım, İstanbul 2017.

Barlas, Uğur, "Gaziantep Belediyesi Tarihi", *Gaziantep Kültür Dergisi*, C. 3, S. 135, Haziran 1960, s.11-22.

Bozkurt, Nebi, "Deri", *TDVİA*, C.9, İstanbul 1994, s.174-175.

Canbakal, Hülya, *17.Yüzyılda Ayıntâb: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009.

Diñer, Hasan, "Kurtuluştan Sonra Gaziantep (Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası: Gazi Ayıntab Vilayeti)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/38 (2019-Bahar/Spring), s.75-97.

Enç, Mithat, *Selamlık Sohbetleri*, Ötüken Neşriyat, 3. Basım, İstanbul 2017.

-----, *Uzun Çarşının Uluları*, Ötüken Neşriyat, 12. Basım, İstanbul 2017.

Göğüş, M. Oğuz "İlk Belediye Binası Neresi İdi?", *Gaziantep'i Tanıtıyoruz Dergisi*, S.7, 15 Kasım 1962, s.1-28.

Kinneir, John Macdonald, *Journey Through Asia Minor, Armenia, and Koordistan in the Years 1813 and 1814: With Remarks on the Marches of Alexander and Retreat of the Ten Thousand*, London, 1818, s.558.

Kopar, Metin, *Küllerinden Doğan Bir Şehir Gaziantep (1923-1950)*, Gece Akademi, Ankara 2019.

Lohânizade Mustafa Nurettin, *Gazi Antep Savunması*, Kastaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1989.

Ortaylı, İlber, "Belediye", *DİA* 5, İstanbul 1992, s.398-402.

Özdeğer, Hüseyin, "Gaziantep", *DİA* 13, İstanbul 1996, s. 466-469.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, "Yerel Yönetim Metinleri IV: Şehremaneti'nin Kuruluşu ve Şehremaneti Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.5, S.3, (Mayıs 1996), s.75-82.

-----, "Yerel Yönetim Metinleri VI:1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.5, S.5, Eylül 1996, s.89-103.

-
- Taşkın, Faruk, “Antep’te Bir Misyoner Üniversitesi: Merkezi Türkiye Koleji”, *History Studies* 4/4, 2012, s. 415-431.
- Ünal, Z. Gül, “Geleneksel Konut Dokusu ve Gaziantep Evi”, *Dünya Kültür Mirasında Gaziantep*, İstanbul 1999, s. 72-84.
- Yakar, Halil İbrahim, *II. Abdülhamit Albümlerinde Ayıntab, Rumkale ve Halfeti*, Şehit Kamil Belediyesi Yayınları, Gaziantep 2015.
- Yıldırım, Esra Gürbüz -Gülen Çağdaş, “Gaziantep Geleneksel Mimari Dokusunun Sosyo-Kültürel Bağlamda Mekân Dizimsel Analizi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/2, 2018, s.508-532.
-

Antep Literatüründe Seyahat Anlatıları

Metin KOPAR*

Özet

Dünyanın farklı bölgelerini keşfetme arzusuyla gerçekleştirilen geçmişin gözleri olan seyahatler tarihin aydınlatılması bakımından tarihi belge niteliği taşımaktadır. Seyyahların yaptıkları seyahatler ve bu seyahatler sonucunda tuttıkları raporlar, tarih, sosyal ve demografik açıdan oldukça önemlidir. 18. yüzyıldan itibaren Batılı seyyahlar “*Küçük Asya*” olarak adlandırdıkları Anadolu’nun tarihi coğrafyasını öğrenmek, sosyokültürel yönlerini tanımak için geziler yapmışlardır. Seyyahların anlatılarında coğrafya merkezi bir yere sahiptir. Yerleşmelerin gözlemlenmesi ve bu gözlemlerin kaydedilmesi, en eski tarihlere kadar uzanan bir uğraştır. Bu uğraşın sonucu olarak ziyaret edilen coğrafi alan ve tarihsel döneme dair izlenimler ve toplanan bilgiler yazıya aktarılmıştır. Seyyahların, gezdikleri yerlerdeki, mekânları, insanları, gelenek-görenekleri, sosyal yaşamı, dini inançları tarihi eserleri vs. kaleme alarak hem yaşadıkları dönemdeki kendi toplumlarına bilinmeyen ülkeleri tanıtmışlar, hem de bu değerli bilgilerin günümüze kadar ulaşmasına sebep olmuşlardır. Bu bilgiler aynı zamanda tarihi bir vesika özelliği taşımaktadır. Ancak gezi notları, seyyahın görüşlerini, bakış açısını ve yorumlarını içermesi bakımından tarih bilimi açısından mukayeseye tabi tutulmalıdır. Okuyucular tarafından büyük rağbet gören bu bilgiler, yazıldıkları devirden çok sonraları tarihî birer kaynak olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Bu çalışmamızda Antep Literatüründe Seyahat Anlatıları başlığı altında, Antep’i görme şansına erişip anılarını kaleme alan seyyah ve yazarların şehir hakkındaki değerlendirmelerini vermek, Antep’i tanımak ve tanıtmak açısından önemli olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Seyahatname, Seyyah, Kent, Coğrafya, Kültür

Travel Narratives in Antep Literature

Abstract

Travels, which are the eyes of the past and the desire to explore different parts of the world, are historical documents in terms of unveiling the history. The travels made by the travelers and their reports are very important in historical, social and demographic points. Since the 18th century, Western travelers have traveled to learn about the historical geography of Anatolia, which they call “Asia Minor”, and to learn its sociocultural aspects. Geography has a central place in travelogues. The observation of settlements and recording them is an effort dating back to the earliest dates. As a result of this effort, the impressions and information collected about the geographical area visited by travellers and the historical period were put down on paper. They both introduced the unknown countries to their societies and provided their survival until today by writing on the places, peoples, traditions, customs, social life, religious beliefs, historical sites in the places they visited. This information is also a historical document. However, Travelogues should be subjected to scientific comparison as they covered the views of travellers, viewpoint, and comments. The travel books, which were very popular among the readers, started to be considered to be historical sources long after they were written.

In this study, it will be important to provide the evaluations of the travellers, who have the chance to see Antep and to write their memoirs in travelogue in order to get to know and introduce Antep under the title of Travel Narratives in Antep Literature.

Keywords: Travelogue, Traveller, City, Geography, Culture

* Doç. Dr., Adıyaman, Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü ,e-mail: m.kopar@hotmail.com

Giriş

İnsan düşünen, inanan, hissiyatı ile yaşayan ve bütün bu düşündüklerini dışarıya bir şekilde aktaran ve aktarmaya çalışan bir varlıktır. İnsan hayatında olduğu gibi milletlerin hayatı da bir deneyimler birikimidir. O milletin nesnel varlığı, üzerinde yaşadığı toprak parçası, nüfusu, etnik yapısı, dili ve kültürüdür. Bu tarihi maddi koşullarla bir milletin kültür yapısı da bu tarihi sürecin ürünüdür. Değişimi bilinçli bir şekilde yönlendirmek isteyen toplumlarda geçmişteki faktörleri, kalıp ve yapıları, rakama dönüştürerek objektif ölçülerle ortaya koymak hayati önem taşımaktadır.

Kentlerin, bugününü anlamak ancak tarihi süreçlerini bilmekle mümkündür. Demografik ve iktisadi değişimler, kentin fiziki ve toplumsal yapısında önemli değişimleri beraberinde getirir. Kentin insanlarının ve ekonomisinin zaman ve mekân içinde sürekliliği vardır. Günümüze ışık tutabilmek ve kentlerdeki hızlı değişimi görebilmek için kentin geçmişte yaşadıklarını ve kentte yapılanları öğrenmek ve bunları daha geniş bir çerçevede yarınlara aktarmakla mümkün olacaktır. Böylece hem tarihi süreklilikler hem de kırılma ya da dönüm noktaları daha sağlıklı bir biçimde yorumlanabilecektir. Her kentin kendine özgü bir dokusu vardır. Kentlerin toprak altında unutulmuş, kütüphane köşelerinde, sayfalar arasında keşfedilmeyi bekleyen hakikatleri vardır. Üstünde taşıdığı parlak unvan ile feza tabakalarının sonsuz, hudutsuz sırlı ülkelerinde dolaşan kuyruklu yıldızlar gibi göremediğimiz bir sırdır. Bu sırrın üstünü örten perdelerin kalkmasını, şehrin nasıl serpilip büyüdüğünü adım adım takip etmek önemli olacaktır¹.

Geçmişte var olan tarih, kültür, dil ve folklor, yaşadıkları coğrafya, iklim, eğitim, dini değerler ve kültürel özellikler kentlerin zenginliğidir². Bu bakımdan “*Yemeniler ile yürümekte zorlanılan kaygan taş yolları, küçük ama sevimli dükkânları, renkli ortamları, birbirini selamlayan insanları, kahvecileri, dondurmacıları, helvacıları, ekmekçileri, en çok da çarşının kokusunu bir arada bulunduran*” Antep³, Türk kültürünün Anadolu’nun şekillenmesinde

¹ Zeynel Özlü, “Gaziantep’te Sosyal ve Kültürel Yaşam Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gaziantep’te Sosyo-Ekonomik Durum”, *Tarihten Günümüze Ayıntâb-Gaziantep Sempozyumu*, Gaziantep, 2018, s.1253-1275.

² Ahmet Gündüz, “Antep Şehrindeki Kişi Adları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, S.2, 2019, s.2.

³Şehir adını burada hüküm süren Kral Ayni ile Kraliçe Tep’in adlarının birleşmesinden almıştır. 2. Burada rüşvetçiliği ile dile düşmüş bir kadı varmış. Halk bundan yakınmalara başlamış. Bir süre sonra kadı kötü huyundan vazgeçmiş. Bunun üzerine halk "Ayni tövbe etti." demiş ve kente, Ayni'nin tövbe ettiği yer demiş, sonra Aynitap olmuş. Bugün kalenin yakınında bir mahalle Tövbe adını taşır. 3. Şehrin adı "En" ve "Tap" sözcüklerinden oluşuyormuş. "Tap" Keldani dilinde "güzel" anlamına geliyormuş. Böylece şehrin adı "Entap" olmuştur. 4. Şehir suyunun bol ve güzelliğinden ötürü "Ayn" ve "Tap" sözcüklerinin birleşmesinden "Ayıntâb" denmiştir. Anlamı "Güzel kaynak" demek olur. 5. Pınarlarının çokluğundan, sularının bolluğundan dolayı Ayıntâb denmiştir. Burada "tap" güçlü anlamında kullanılmıştır. Gaziantep platosunda içlerinde değirmen döndürecek bir düzine pınar vardır. Sayıları ise yüzü bulur. 6. Gaziantep'in havası rutubetsiz, kuru, güneşi parlaktır. Bu güneş, ak taşlara yapılmış binalara çarpınca buradan yansıyan ışınlar kenti çok aydınlık bir duruma getirmektedir. Bundan ötürü (Işık Pınarı) anlamında "Aynitap" denilmiştir. 7. Antep'in 2. Halife Hazret-i Ömer tarafından fethini anlatan el yazması bir öykü kitabında bu çevrenin adı (Anter Diyarı) diye geçmektedir. Öbür yandan halk arasında anlatılan söylentiye göre, kale, kralın kızkardeşi Anter'in çok kıymetli bir yüzüğünü satarak yaptırılmıştır. Bundan ötürü kale "kala-yi füsüs" diye anılmıştır. Füsüs "yüzük taşı" demektir. Bilineceği üzere Anter, Anterli (Anterlu) bir oymak adıdır. 8. Türk Tarih Kurumunca yayınlanan "Urfalı Mateos Vakayinamesi"nde adı "Hamtab" olarak da geçmektedir. (Seri: 11, No: 21). Bu sözcüğün aslı "Hantap" olduğunu ileri sürenler vardır. Buna göre anlamı "Han Yeri"dir, "Han Arazisi"dir. Bu yorumun ne dereceye kadar gerçeği yansıttığı bilinemez ama bugün de Gaziantep köylüleri sıralanmış tarlalara "Tapkır" derler. Bunun yerine "ok" sözcüğünü kullananlar da

önemli bir yere sahip olmuştur. Küçük Buhara, Küçük Şam olarak ifade edilen, havasının ve suyunun güzelliği⁴, yetiştirdiği bilim adamlarının çokluğu ile uzun yıllar “Arus-ı Arabistan” diye ün kazanmış, Şehir; kalesi, mahalleleri, çıkmaz sokakları, camileri, hamamları, bedestenleri ve çarşıları ile örnek bir Türk-İslam şehri⁵ olmakla beraber, Anadolu kentlerinin bütün özelliklerini yansıtan bir özelliği taşımaktadır.

Kentlerin kuruluşunda ve gelişmesinde tarihi ve sosyal şartların yanı sıra iklim, toprak, su, topoğrafik ve jeolojik yapı gibi doğal çevre şartlarının büyük etkisi vardır. Antep tarihin kaydettiği eski şehirlerden biridir. Tarih boyunca devletleri, uygarlıkları, kültürleri ayıran ve sınır bölgesinde bulunan Antep⁶, Fırat’ın batısında Toros Dağları’nın uzantısıyla çevrelenmiş verimli bir düzlemde kurulmuştur. Kent Türktepe⁷, Kayacık Üstü ve Ak Yol adlı üç tepe üzerine inşa edilmiştir. Stratejik konumuna ek olarak, ekonomik değeri bakımından da iyi durumdadır. Kentte yer alan zarif köşkler ve iyi mahsul veren sebze bahçeleriyle sayfiyeler öncelikli olarak göze çarpmaktadır. Cennet misali bağlar, bahçeler ortasında görünen bu şehrin sergilediği manzaraya insan hayran kalmamak kabil değildir⁸. “Arus-ı Arabistan” diye ün kazanmış olan Antep, zengin bir tarih ve kültüre sahiptir.

Antep, tarihi antik çağlara dayanan, bulunduğu konumu sayesinde birçok medeniyete ev sahipliği yapan ve birçok kültürü bünyesinde barındıran kadim bir şehirdir⁹. Tarih boyunca çeşitli kavimlerin hâkimiyetinde kalan Antep, Yontma Taş Çağından itibaren önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Bu bölgenin tarihi Paleolitik döneme kadar uzanmaktadır¹⁰. Antep’in tarihi sürecini; Kalkeotik, Paleolitik, Neolitik, Kalkolitik ve Tunç Çağ, Hititler, Med, Asur, Pers, Büyük İskender, Selevkoslar, Roma ve Bizans, Arap-İslam hâkimiyeti, Selçuklu ve Haçlı Seferlerinde Antep, Antep’in Mısır hâkimiyeti ve Osmanlı dönemi olarak sıralamak mümkündür.

Antep, uygarlıkların doğup büyüdüğü, tarihi İpek Yolu’nun geçtiği, kervanların Suriye’ye, Mısır’a, İran’a, Avrupa’ya, Kafkasya’ya gidip geldiği önemli ticaret yollarının

vardır.bkz., Mustafa Güzelhan, *Antep Tarihinden Notlar (Dülük-Ayni Bedrettin-Ayıntabın Tarihte Uğradığı İstilalar*, Gaziantep, 1959, s.13-14

⁴“Ayıntab şehri gerek ciyadet-i ab ve havası ve gerek kesret-i fuzelası cihetiyle öteden berü bir de (Arus-Arabistan) namıyla ma’rufdur”.bkz., *Sal-name-i Vilayet-i Halep Def’a 13, Halep Vilayet Matbaası*, H.1300 (1883).

⁵Üftade Çukurova, *Gaziantep’te Sosyal ve Ekonomik Durum*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999, s.68.

⁶“Gaziantep kenti, Alleben Deresi kenarında kurulmuş olmakla birlikte Alleben Deresi’nin suyu azdır ve yazın sıcaklığın artmasıyla su seviyesi daha da azalır. Gaziantep Platosu’nda da akarsu sayısı azdır. Bölgenin jeolojik yapısı göl oluşumuna imkân vermez, suyun büyük bir kısmı yer altına sızar ve yeraltı sularını oluşturur. Tarihi dokuda yerleşimin 14-16 metre altında su tabakası olduğu ve bu su tabakasından alınan suyun bazı su yapılarında kullanıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte, Alleben Deresi’nin suyunun yetersiz olması, kurak mevsimlerde ve yaz aylarında su seviyesinin daha da azalması ve yerleşim altındaki yeraltı su tabakasına ulaşmanın zor olması bölgeye su taşınmasını gerektirmiştir.” bkz., Meltem Uçar, “Gaziantep Tarihi Su Sistemi ve Su Yapıları”, *Journal of the Faculty of Architecture*, S.33, 2016, s.79.

⁷“Antep’de Kurttepe adlı bölgesinde bulunan Kabasakal mahallesinde bir caminin kubbesinin altında Yeşua (A.S) hazretlerinin makamı bulunmaktadır. Bu makamın türbedarları da aynı yerdedir. Antep kalesinde İmam Gazali hazretlerinin yüce makamları vardır. Antep’in güney doğusunda bulunan mezarlık içinde, halk tarafından rivayet edilen âlimlerden Saçaklızade’nin mezarı ve Şehreküstü caddesinde ulu evliyalardan beşinci hazretlerinin mezarları bulunmaktadır”. Bkz., Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Ankara, 2007, s.115.

⁸Lohanizade M. Nurettin, *Gaziantep Savunması*, İstanbul, 2011, s.11.

⁹ Mehmet Biçici, “Gaziantep Şehrinin Gelişim Sürecinde Siyaset Kurumunun Etkisi”, *Tarihten Günümüze Ayıntab-Gaziantep Bildiri Kitabı*, Ankara, 2018, s.1185.

¹⁰ Besim Darkot, Hikmet Turhan Dağlıoğlu, “Ayıntab”, *İ.A.*, C.4, İstanbul, 1982, s.64.

kavşağında ve “*Bereketli Hilal*” bölgesinin ortasında yer almıştır. Antep’i özel kılan coğrafi konumu olmuştur ki bu durum kenti önemli bir ticaret merkezi haline getirmiştir. Çeşitli ticaret yollarının kesiştiği yerde, Güney de Suriye’ye ve Filistin’den Mısır’a uzanan, sırayla Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirleri ile İran ve Güneydoğuda Bağdat ve İran’a giden ticaret yollarının kesiştiği noktadadır¹¹. Yollar, Mezopotamya’nın bir parçası olarak Antep üzerinden güneydeki Arap ülkelerine, Afrika’ya ulaşır. Hindistan, Pakistan, İran üzerinden Akdeniz’e uzanan Basra Körfezini Kafkasya’ya bağlayan yollar buradan geçmektedir. Böyle olunca da pek çok uygarlığa beşiklik etmesi de neredeyse bir gereklilik olmuştur¹².

Bu güzel kente gelerek yerinde tespitlerde bulunan çok sayıda seyyah, görevli ve uzman bulmak mümkündür. Bu görevliler arasında Anadolu coğrafyasını gezerek, gezdikleri coğrafyalarda yaşayan insanlar hakkında bilgi veren çok sayıda misyoner, rahip ve bilgin bulunmaktadır. Bu kişiler eserlerini meydana getirirken gezdikleri coğrafyanın niteliklerini değişik amaç, niyet veya görevlere göre ele almışlardır. Bunların yazdıkları eserlerde, ülkelerin ve toplumların yaşama biçimlerini, gelenek-göreneklerini, kültürlerini ve ilgi çekici özelliklerini bulmak mümkündür¹³.

Tarihte Antep ile İlgili İzlenimler

Antep ve çevresi hakkında iki ciltlik eser yazan seyyahlardan birisi meşhur Fransız seyyah Baptistin Poujoulat’tır. 1836’da Haçlı Seferleri hakkında yeni ayrıntılar bulmak için Doğu’ya gelmiştir. Bu eser, Küçük Asya, Mezopotamya, Palmyra, Suriye, Filistin ve Mısır’da yolculuk sırasında kardeşine yazdığı mektupların bir araya getirilmesi ile oluşmuştur. “Anadolu, Suriye, Filistin’e Seyahat” adlı eserinde Antep şehri hakkındaki izlenimlerinde;

Antep’in bağ ve bahçelerle çevrilmiş bir tepenin ortasında, Şehrin yüksek ve yuvarlak muntazam muhkem bir kalenin etrafında kurulduğunu belirterek, kent nüfusunun 12.000’i Müslüman, 3000’ü Ermeni olmak üzere toplam 15.000 olarak vermiştir. İdari olarak Antep’i, Mısır istilasından evvel Maraş Paşasının sancağına bağlı bir kaza olduğunu

ifade etmiştir¹⁴.

Antep ve çevresi hakkında önemli bilgiler veren seyyahlardan birisi de Mağmumi’dir. Yazarın, “Avrupa Seyahat Hatıraları” serisinin ilk kitabı olan “Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye” adlı eseri, bürokrat kimliğiyle tanıdığımız yazar Cahit Kayra tarafından Türkçeye çevrilerek yayın hayatına kazandırılmıştır. 1895-1896 yılları arasında Osmanlı ülkelerinde yaptığı tüm gözlemlerini içeren bu eserinde, Antep ile ilgili izlenimlerini şu şekilde ifade etmiştir;

Güneşli bir günde Antep’e geldiklerini belirterek, kentin kırmızı renkli verimli topraklara sahip olduğunu ifade ederek, kentti oldukça sevimli ve çekici bulmuştur. Kiremitli köşkler ve saraylar görmekle birlikte şehrin doğusundaki evlerin Arap mimarisinin tipik özelliklerini taşıyan üstü düz taşlı binalar ile karşılaşmıştır. Tepenin önünde ve üstünde

¹¹Leslie Peirce, *Morality Tales Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, 2003, s.22.

¹² Lütfiye Aydın, *Anka Kentim Antep’im*, İstanbul, 2008, s.97.

¹³ Ahmet Gündüz, “Batılı Seyyahların Gözüyle İzmit (1800-1860)”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, Kocaeli, 3.04.2015, s.518.

¹⁴ Mustafa Güzelhan, *Antep Tarihinden Notlar (Düyük-Ayni Bedrettin-Ayıntabın Tarihte Uğradığı İstilalar*, Gaziantep, 1959, s.66-67.

Maraş kalesine benzer bir kalenin varlığına dikkat çekmiştir. Antep'in bölgede Halep'ten sonra gelişen ikinci bir belde olduğunu, yaklaşık nüfusun 40.000 olduğunu belirten Mağmumi, kentte bulunan ev sayısını da 6000 olarak vermiştir. Antep'in mükemmel bir bedestene sahip olduğunu belirterek, eğitim ve öğretimin iyi bir durumda olduğunu ve 1 Rüştüye, 20 ilkokul, 1 Amerikan koleji ile eğitim hizmetleri verildiğini aktarmıştır. Ayrıca kentte 50 yataklı ve birden fazla eczanenin de hizmet verdiğini dile getirmiştir. Sokakları darca olmakla beraber mükemmel parke yöntemiyle kaldırımla döşenmiş ve ortalarında suyun akması için de oluklar yapılmıştır. Temizlik memnuniyet verici ve başkalarına örnek olucu bir biçimde olup, çarşısında, meydanında ve en dar sokağında bile çöp değil toz ve çamurdan eser yoktur. Kasabanın batı kesimine doğru geniş caddeler açılarak kenarlarına fenerler dikilmekte ve Avrupavari köşkler yapılmaktadır. Tamamıyla yontma taştan yapılmış büyük, üstleri kemerli birçok hanı vardır. Bu hanlarda hayvanların bağlandığı halkalar da taştan oymadır. Yoğun bir ticaret hayatının olduğunu belirten Mağmumi, Antep'in ekonomik anlamda çok büyük bir ticaret hacmine sahip olduğunu, Halep, Urfa, Diyarbakır kervanlarının geçiş güzergâhı üzerinde olmasından dolayı yüzlerce yük hayvanının kentte girip, çıkış yaptığını belirtmiştir. "Arabistan gelini" olarak belirtilen kentteki halkın tamamına yakını Türkçe konuşmaktadır. Kente çarşı ve pazar yerlerinin oldukça kalabalık olduğunu ve bu kenti gezerken kendisinin İzmir rıhtımında olduğu hissini aldığını ifade etmiştir. Kentte bulunan halkın giyim olarak, siyah çizgili beyaz klaptan sıрма işlemeli kırmızı ve siyah kollu aba denilen bir tür maşlah olup, Suriye Arapları gibi mavi püskül takmış olduğunu dile getirmiştir¹⁵. Kent dışında, geniş bir bahçe ortasında, Rumeli Hisarı'ndaki "Robert Collage"i andıran dört katlı Amerikan okulunun olduğu ve bu okulda düzenli bir eğitimin verildiğine dikkat çekmiştir¹⁶.

Musul'daki Amerikan kurulunun son misyoneri olan W.S.Tyler, "Memoir of Rev. Henry Lobdell, M.D. Late Missionary Of The American Board At Musul: Including the Early History of the Assyrian Mission, Published By The American Tract Society", adlı eserinde Antep ile ilgili olarak şu bilgileri aktarmıştır; "*Antep kenti için, gördüğü manzaralar arasında en güzellerden biri olduğu, kentin vadi ve tepeler ile çevrili, yerleşim yerinin bir kalenin etrafında kurulduğu, çamur ve taştan yapılmış evlerin sıra sıra dizildiklerini belirtmiştir*"¹⁷.

XVII. yüzyılda yaşamış Osmanlı bilim dünyasının önemli simalarından biri olan Kâtip Çelebi, tarih, coğrafya, bibliyografya, astronomi ve tıp alanlarında uzman olan bir Osmanlı bürokratıdır. IV Murat'ın doğu seferine katılarak ülkeyi dolaşma fırsatı bulmuş, Anadolu coğrafyası ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Kâtip Çelebi, "Cihannüma" adlı eserinde Antep ile ilgili olarak;

Halep'in kuzeyinde, kayaları delinerek yapılmış bir kalesi ve kalenin etrafında kurulmuş bu kentin, idari olarak bir Nahiye merkezi, iktisadi anlamda büyük çarşı ve pazarlara sahip olduğunu dile getirmiştir. Yakınında yer alan eski bir yerleşim yeri olan Delük'ün harabe halinde ve bakımsız olduğu, suların çokluğu, bostanların ve meyvelerin oldukça bol olduğu, bıçakla kesilen meşhur beyaz pekmezi, yayı ve eyerinin meşhur olduğunu

¹⁵ "Antep'in yöresel giyimleri" bkz., Zeynel Özlü, *XVIII Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, Gaziantep, 2004, s.95-147.

¹⁶ Şerafeddin Mağmumi, *Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye*, (Çev. Cahit Kayra), İstanbul, 2008, s.217-220.

¹⁷ W.S.Tyler, *Memoir of Rev. Henry Lobdell, M.D. Late Missionary Of The American Board At Musul: Including the Early History of the Assyrian Mission, Published By The American Tract Society*, Boston, 1859.

kaydetmiştir. Kent'in çevresinde yerleşim yeri olarak Behisni (Besni) Tell-i Başer, Araban, Burç ve Suruç ile çevrili olduğuna dikkat çekmiştir ¹⁸.

Anadolu tarihinin en büyük seyyahlarından birisi olan Evliya Çelebi, 25 Mart 1611 tarihinde İstanbul'da doğmuş, dönemin önemli hocalarından eğitim almış, yedi yıl Şeyhülislam Hamid Efendi Medresesi'nde eğitim görmüştür. Arapça, Farsça, Latince dillerini öğrenmiş, gezmeye düşkün olması onu ömrü boyunca seyahat etmesini sağlamıştır. Rum'da, Arap'ta ve Acem'de, İsveç'li, Leh'li, Çek'li, 7 iklimi ve 18 padişahlık yerini 51 yıl boyunca gezip dolaşmıştır. Gezmiş olduğu bölgeler ile ilgili olarak 4.000 sayfa tutan 10 ciltlik 22 seyahatnamesi bulunmaktadır. "Seyahatname" adlı eserin 9. kitap, 1. cilt ve 376-386 sayfalarında "Antep" başlığı altında aşağıdaki satırlara yer vermiştir;

921 tarihinde Mısır Sultanı Melik Gavri idaresinde iken Yavuz Sultan Selim Mısır fethine giderken 922 tarihinde Antep'in Maraş Eyaletine bağlayarak yönetimini, Yunus Paşa'ya vermiştir. Paşanın kendisine ait olan hâss-ı hümayûnu 24.513 akçedir. Bütün hâsları subaşılıktır. Yıllık vergi olarak 46 ve 50.000 kuruş gelir elde edilir. Bu gelirden toplam 800 asker çıkarılır. Sancakta 9 serbest zeamet ve 119 tezkereli tımar bulunur. Kent toplam 32 mahalle ve 8.067 haneden oluşmuştur. Kalabalık cemaate sahip Aras meydanında Boyacıoğlu Cami, Uzun Çarşı içinde Tahtalı Cami sanat değeri yüksek ve büyük ve yüksek kubbeli yapılardır. Mihrabı ve minberi eski tarz ve gönül açıcı bir yapı durumundadır. 2 kapısı bulunmaktadır. Kible kapısı, üzerinde şu tarihi bir ibare kaydedilmiştir:

Ammera hâze'l-camia's-şerife li'l-enâm,
Osman Paşa emîrû'l-ümerâi'l-kirâm,
Vaka'a tarihahu min hâtif-i gaybi'l-enâm,
Mescidün üssise ale't-takvâ ve bi'l-ilhâm.
Bey Camii'nin kapısı üzere iri yazı ile:"Lâ ilahe illallah, Muhammedün Resûlallâh" Onun altında yine beyaz mermer üzere böyle yazılmıştır, tarih:

Çünkü etti ol kerîm ü ol muta
Bu bina hatmin müyesser Beg zıha
Geldi bank-i tarihi için bina'
Cennet oldu bunun ahri bî-nizâ.

Kentte, Ali Neccar, Eyyubzâde, Molla Ahmed, yine Müftü, Dayırmcak, Alaybeyi, Pişmaniye, Ağa, Ramazan Efendi, Şeyh Efendi, Uzun Bey, Emir, Bostancı, Tabahane, Handaniye, Sultan Alâüddevle ve İç Kale Camilerinin yanı sıra 140 kadar mescid bulunmaktadır. Bunun yanında kentte bulunan medreselerde de ibadet yapılmaktadır. Eğitimin yapıldığı çok sayıda medrese bulunmaktadır. Muhâliye Medresesi, Ali Neccar Medresesi, Tahtalı Medresesi, Şeyh Medresesi, Molla Ramazan Medresesi ve Tabakhane Medresesi meşhur olan büyük hayrat ve eski vakıf medreselerdir. Bu büyük medreselerin yanında beşer, onar odaların olduğu küçük medreselerde bulunmaktadır. Yedi adet Dârülhadis vardır. Bazı camilerde dersler verilmekte ve kıraat yapılmaktadır. Kentte 140 adet Sıbyan Mektebi bulunmaktadır.

Antep'in bir diğer özelliği ise hamamlarıdır. Kentte, Paşa, Sultan, Naiboğlu, Tabak, Pazarcık, Şeyh, Çukur, Hengâme, Pazar, Mücellid, Keyvan Bey, Piyale Paşa, Tüffâhiye,

¹⁸ Kâtip Çelebi, *Cihannüma*, (Editör: Said Öztürk), İstanbul, 2013, s.881.

Beşyaşar ve Kale Hamamları ile birlikte 300'den fazla özel hane hamamı vardır. 3.900 adet dükkânı olan çarşısı, 2 bedesten ve 70 çeşmesi bulunmaktadır. Bol miktarda servi, çınar, salkımsöğüt, kavak, limon, turunç ve diğer meyve ağaçları ile süslenmiş verimli bir şirin şehirdir.

Ticaretin yoğun olarak yapıldığı kentlerimizden birisidir. Çok sayıda han bulunmaktadır. Mustafa Paşa, Pekmez, Tuz, İki kapılı, Börekçi, Arasta ve Mustafa Ağa Hanları bunlardan bazılarıdır. Antep'e gelip giden insanların kalabileceği, ihtiyaçlarının sağlandığı iki imaret hane bulunmaktadır. Kente 40 adet tekke vardır. Bunlardan en önemlisi Mevlevîhane Tekkesi'dir. Türkmen Ağası Mustafa Ağa yapıp Sultan IV. Murad Silâhdarı Mustafa Paşa'ya hibe eylemiştir. Gayet sağlam yapı, yüksek kubbeli, avlusu etrafında 40-50 derviş hücreli, avlusu baştanbaşa ham mermer döşeli ve avlunun ortasında ona on büyük havuz üzerinde kameriyelerinde çeşit çeşit üzüm salkımları avize gibi süslenmiştir. Bu tekkenin dört tarafında olan İrem hıyâbânında olan meyve ağaçlarının çiçekleri ve diğer çiçeklerin güzel kokuları insanın dimağını kokulandırır. Mevlânâ âyini günlerinde neyzenler faslı neva-yı uşşak ederken ona nazire taşra gül ü gülistan kuş bahçesinde nice bülbüllerin nağmeleri dostlara can bağışlar. Ama bina ciheti ile bu tekke Mevlânâ Türbesi'nin dışındakilere tercih olunur. Böyle bir âşıklar meydanıdır. Mevlevîhane Tekkesi'nin yanında Tabak Efendi Tekkesi'dir Hâcegân Tekkesi hizmet vermektedir. Bu şehrin halkı genellikle Hâcegân tarikatındandır.

Antep, mamur ve süslü yolları tertemiz şirin şehirdir. Sultan çarşısında yer yer Haleb tarzı kârgir yapılar vardır. Kale oldukça bakımlıdır. Her sokak başında birer tedribe kapıları var ki her biri kale kapılarından sağlam ve korunaklıdır. Her birini birer kapıcı açar kapar. Ve her gece bütün sokakları kandillerle aydınlanıp bekçi ve gözcüler hazır olup uzun gecelerde subaşı bütün tabileriyle kol dolaşır. Bu anlattığımız mamur şehrin tam ortasında bir kudret kayası üzerinde yuvarlak bir hoş iç kale vardır. Bu kaleyi çevreleyen 26 kule vardır ve her biri farklı mimari özelliğe sahiptir.

Bu şehrin suyunun ve havasının hoşluğundan halkının yüzü kırmızı çehrelidir. Zira yazı yazdır, kışı kıştı; bol karlar yağar. O yüzden tüm çarşısı pazarı taş kaldırım döşelidir. Bu şehre "Arabistan'ın gelinciği" diye isim vermişlerdir. Genellikle halkı Okçuoğlu harvânî kürkü, çuka feraceyi, elvan boğası giyip kavuk külâh üzere beyaz Muhammed'i sarık sararlar. Mahbûbe kadınları gayet çoktur. Hepsini ayaklarına sarı çizme giyip başlarına gümüşten sivri takke üzere beyaz çarşaf bürünürler. Gayet ehl-i perde edepli kadınları vardır. Çarşı pazarda gezmeleri gayet ayıptır. Görenlerden duyarız, o derece zamane güzelleri var ki cihamı aydınlatan güneş gibi kadınları, güzellik sahibi, huri manzaralı, peri yüzlü, yıldız gibi parlak ve güzel kızları vardır. Mahbûb dilberleri de haddinden fazladır. Şirin şiraları içtiklerinden şirin sözlü, garip dostu, maarif erbabı, yumuşak huylu halkı vardır. Kentin dört tarafında bulunan dağlar bağlar ile çevrilidir. 40 çeşit üzümü çeşidi vardır. Çeşit çeşit helvası başka bir diyarda yoktur. Limon, turunç, nar, incir, dut, şeftali, zerdali, kayısı, beyaz ekmeği ve yoğurdu meşhurdur. Elvan boğası, Antep'in eyeri, yay ve çantasıkıymetlidir. Antep'te çok sayıda ziyaretgâh bulunmaktadır. Dölük Baba, Tabahane yakınında Emir Dede. Ali Neccar yakınında Elli Baba, Elli Çınar dibinde Topacık Baba, kible tarafında Kurban Baba, Aydın Baba ve Henk Baba türbeleri önemlidir.

¹⁹.

¹⁹ Ali Kahraman, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, 9. Kitap, C.1, İstanbul, 2010, s.376-386.

F. R. Chesney 1829 yılında askeri görevle İstanbul'a gönderilmiş ve Fırat Vadisi'nin ve Süveyş Kanalı'nın keşfi ile bağlantılı olarak Mısır ve Suriye ile ilgili izlenimlerini, yazdığı "The Expedition For The Survey of The Rivers Euphrates And Tigris adlı" kitapta toplamış, Antep ile ilgili olarak şu bilgilere yer vermiştir;

Bu kent, dağın eteklerinde, Sacur nehrinin kenarında ve Halep'e giden ovanın başlangıcındadır. Ova tarafında bir dizi tepe ile kuşatılmış ve ayrı bir tepe üzerinde, kentin diğer kısımlarından daha yüksekte, Halep'inkine benzeyen saygın bir eser olan kale yer almaktadır. Bazı güzel cami ve hamamlara ek olarak kente iyi biçimde inşa edilmiş 8000 Türk hanesi ve esas olarak taştan yapılmış 500 Ermeni hanesi yer almaktadır. Kentin sakinleri pamuklu bez üretimi ile meşgul olmaktadır. Çarşıları ve pazarları oldukça canlıdır²⁰.

Karl Hummann ve Otto Puchstein, 1884 yılında Antep'in Nizip ilçesinde Zincirli (Samal) Ören yerine gelmiş, Osman Hamdi Bey'in bulduğu kabartmaları görmüştür. Dört yıl sonra Berlin Müzesi ve Doğu Enstitüsü'nün desteği ile Zincirli'de kazılara başlamıştır. Karl Hummann ve Otto Puchstein, "Küçük Asya ve Kuzey Suriye Gezileri" adlı eserinde Antep ile ilgili izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır;

Denizden 980 m. yükseklikte bir ovanın ortasında yer alan Antep'in hafif yükselerek ilerleyen yollarının Paris'i hatırlattığını, geniş avlulu ve bahçeli evlerin kesme taş olduğunu, şehrin tam ortasında yüzyıllar önce yapılmış bir kalenin yükseldiğini, kalenin çevresinde derin hendekler ile çevrili olduğunu, bunların duvarlarını 100 ayak yüksekliğinde kayalık oluşturduğunu, asma köprüleri ve kulelerin bulunduğunu, içinde paslanmış toprakların olduğunu, şehrin İbrahim Paşa döneminde büyük tahribe maruz kaldığını, 50.000 civarındaki nüfusun bir bölümünün Yahudi, 6.000'inde Ermeni olduğunu ifade ederek, Alaband (Sacur) suyunu geçtikten yaklaşık bir kilometre sonra, Antep'in yumuşak ve yontulması kolay taş inşaat malzemesinin temin edildiği kumlu balçık parçaları bulunan düzlüğe ulaştığını belirtmiştir²¹.

Maundrell, 1696-1701 yılları arasında "Levant Company" adlı İngiliz şirketinin Halep şubesinde papazlık görevinde bulunmuştur. 1698 yılının sonuna doğru tümü kendisi gibi İngiliz olan 14 kişiyle birlikte Paskalya Bayramını kutsal topraklarda kutlamak üzere Kudüs'e gitmiştir. Bu küçük İngiliz kervan önce Suriye'nin Trablusşam kentine, ardından Yafa'ya (antik İope), Akka'ya, Kudüs'e, Beytüllahim'e ve Nasıra'ya gelmiştir. Yolları Şam ve Baalbek'ten geçtikten sonra aynı yılın Mayıs ayında Halep'e geri dönmüştür. Maundrell, 1699 yılında, Fırat Nehrinin geçtiği Mezopotamya bölgesine yeni bir seyahat gerçekleştirmiştir. Maundrell Baalbek'teki tarihî anıtların betimlemesini yapan ilk İngiliz gezgindir. 1699 yılında Antep'i ziyaret eden Maundrell, seyahatnamesinde izlenimlerini şu şekilde kayıt altına almıştır;

Antep, Halep'in kuzeyinde yüksek bir dağ ve çevresinde kurulmuştur. Yalnız etrafı daha dardır. Dağın eteğinde birçok kabirler ve galeriler vardır ki buradan şatoya doğru çıkılır. Şatonun büyük kapıları vardır. Öyle kapılar ki icabında kapanır. Kapıları dört köşeli mania vazifesini gören kütleler ile örtmüşlerdir. Antep evlerinin üçte ikisinin büyüklüğü Halep'te

²⁰Chesney Francis Rawdon, *The Expedition for the Survey of The Rivers Euphrates and Tigris*, Vol. I, London, 1850, s.350-351.

²¹Nezih Başgelen, *Dünya Kültür Mirasında Gaziantep*, İstanbul, 1999, s.38.

ki gibidir. Birçok evlerin ikinci katları yoktur. Antep'te güzel bir taş bulunur ki Porfir taşı olduğu zannedilir. Bazılarında sarı ve kırmızı lekeli damar bulunan bu taş oldukça kıymetlidir"²².

İngiliz konsolos Alexander Drummond²³1744 yılının ilkbaharında başlayan gezisinde Cenova, Floransa, Venedik, Zakynthos (Zante), Kithira (Çuha, Çerigo), Mikonos, Delos, İzmir, Trablusşam, Kıbrıs, İskenderun, Antakya, Silifke ve Fırat bölgesini ziyaret etmiştir. Alexander Drummond, bu seyahatinde Antep ile ilgili olarak şu ifadeleri nakil etmiştir;

Antep iyi bir görünüme sahiptir. Ona herhangi bir açıdan yaklaştığımızı göze oldukça hoş gelmektedir. Pek çok tepenin üzerine kurulmuş bir haldedir ve göze oldukça hoş gelir. Evlerinin terasları birbiriyle bağlantılı gibi gözükmekte ve bazı camilerin minareleri o kadar güzel inşa edilmiştir ki sanki bunlar Pompey ya da Adria'nın onuruna kurulmuş gibidirler. Kale yüksek bir yerde tek başına durmaktadır. Bir kayanın üzerinde sanki bir kemerle çevrili gibi durur. Etrafında ok ya da tüfekler için yapılmış mazgallarla çevrilidir. Şehrin mahalleleri oldukça çeşitlilik arz etmektedir. Güneyde tepeler mevcuttur; kuzeyde, batıda ve doğuda yavaşça akan bir nehir, bahçeler, üzüm bağları, koruluklar mısır tarlaları ile doludur. Hava oldukça temizdir. Şehrin oturanları bu bölgelerde hasatla uğraşırlar. Antep, bazılarına göre Antiochia ad Taurum dur (eski bir Helenistik şehir). Gerçekten de Antep'in konumu Strabo ve Ptolomy'nin tarifine oldukça uymaktadır. Gözlemlediğim bir başka şey de hava sıcaklığı ile ilgiliydi. Sabahları çok soğuk olan hava, gün içerisinde oldukça ısınmaktadır. Tepelikler zeytin ağaçlarıyla donatılmıştır. Antep'ten bir zamanlar sel altında kalmış bir köy ve pek çok sayıda üzüm bağı bulunmaktadır.

Fransız diplomatı olan Vitale Cuinet, 1875 yıllarında Türkiye'de bulunmuş, İstanbul Fransız Konsoloslukunda 12 yıl kâtiplik görevini yerine getirmiştir. Duyun-u Umumiye İdaresi komisyonunda görev almıştır. Türkiye'de bulunduğu sırada görevi gereği Osmanlı coğrafyasında uzun süreli incelemelerde ve araştırmalarda bulunmuştur. "La Turquie d'Asie-Géographie-Administrative (Statistique-Descriptive et Raisonnée de l'Asie Minor)" adıyla 4 ciltlik bir kitap yazmıştır. Bu kitabında; Osmanlı Devleti'nin coğrafyası, tarihi, nüfusu, yönetimi ekonomik ve mali yapısı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Vitale Cuinet, eserinde kendisinden önce ülkeyi dolaşmış yabancı seyyahların gözlemlerine de geniş yer ayırmıştır. Bir diplomat olan Vitale Cuinet, seyahatnamesinde Antep ile ilgili izlenimlerini eserinde şu notları düşmüştür²⁴;

Antep, Maraş, Urfa, Memiş, Adana ve Kilis ile komşu olan bir kazadır. Antep kazası, 1 kaymakamın idaresinde, 9 nahiye ve 346 köy bulunmaktadır. Kazanın toplam nüfusu 86.988 kişidir. Bu nüfusun 65.085'i Müslüman, 21.046'sı Hristiyan ve 857'si ise Yahudi'dir. Antep kazasında 120 okul bulunmaktadır. Bu okulların 21'i medrese, 1'i Rüştüye ve 57'si ise Sıbyan okuludur. Medreselerde 150, Rüştüyelerde 188 ve Sıbyan Mekteplerinde de 1780 öğrenci eğitim görmektedir. Antep Halep 'in 132 kilometre kuzeydoğusunda ve yolların kesiştiği bir yerde bulunmaktadır. Halep ile Antep arasında Kilis yer almaktadır. Kaza merkezinin nüfusu 43.150'dir. Bu nüfusun 2667'si Süryani,

²² Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Antep ve Antep Kalesi", *Yeni Gaziantep Gazetesi*, 5.10.1940, s.2.

²³ Alexander Drummond, *Travels through different cities of Germany, Italy, Greece, and several parts of Asia, as far as the banks of the Euphrates: in a series of letters*, London.

²⁴ Cuinet, Vital, *La Turquie d'Asie*, C. I, Paris, 1892, s.176-184.

2500'ü Rum Ortodoks, 1500'ü Rum Katolik, 500'ü Melkit, 2046'sı Ermeni Gregoryan, 200'ü Ermeni Katolik, 594'ü Ermeni Protestan ve 857'si ise Yahudi'dir.

Bir tepenin üzerinde kurulmuş olan Antep'te üzüm bağları, zeytinlikler, ortasında ise geniş sebze bahçeleri yer almaktadır. Bu ekilen alanların suyu Sacur Nehrinden karşılanmaktadır. Antep kazası eşsiz bir güzelliğe sahiptir. Kaza merkezinde Avrupa tarzı yapılar bulunmaktadır. Fransız Kardeşler Manastırı, Amerikan Protestan Koleji ve buna benzer güzel evler yer almaktadır. Sokakları temiz ve parke taşlar ile döşenmiştir. Bu sokakların bu şekilde olması, bir zenginlik göstergesi gibi görünmekle beraber yakından baktığımızda bu durumun pekte böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Uzaktan baktığımızda hikâyelerde geçen mucizevi bir şehir görüntüsü vermektedir.

Antep önemli bir ticaret şehridir. Yolların kavşağında bulunması şehre büyük bir avantaj kazandırmıştır. Bazı tüccarlar aracılığı ile Halep, Beyrut, İzmir, İstanbul'dan Antep'e getirilen mallar, buradan diğer bölgelere dağıtılmış ve bu malların dağıtımından büyük kazanç elde edilmiştir. Antep'te yetiştirilen ve üretilen, kuru üzüm, tütün, ceviz, keçi kılı, pamuklu kumaş, keçi derisinden çanta, kemer vs. gibi ürünler ihraç edilmiş, bunun karşılığında ise şeker, kahve, tamir aletleri, petrol, demir, bakır, pencere camları, farklı renklerde işlenmiş pamuk ipliği, ipek, Avrupai kumaşlar ithal edilmiştir. Antep tarım ürünlerinin çeşitliliği bakımından da zengin bir yerdir. Ancak komşu şehirler kadar üretim yapılamamaktadır. Ekilen ürünlerarpa, mısır, mercimek, nohut, bezelye, pamuk ve tütün ürünleridir. Suyun bol olduğu ve içme suyu bakımından oldukça zengin bir bölgedir. Temiz su için arıtma tesisleri yapılmıştır. Üretilen sanayi ürünleri ise deri çanta, cüzdan, kemer ve pamuklu kumaşlardır.

Antep'te farklı kültürlerin özelliklerini taşıyan yapılar mevcuttur. Kazada 36 cami, 57 mescit, 21 medrese, 4 tekke, 5 kilise, 1 Fransız Manastırı, 1 Amerikan Protestan Kilisesi ve 1 Amerikan Okulu, 1 sinagog, 1 kaymakam konağı, 1 hastane, 1 kale, 13 hamam, 31 otel, 3 adet fırın, 1965 adet dükkân, 3815 adet dokuma tezgâhı, 40 adet kumaş kuru temizleyici, tabakhane ve deri ürünleri tesisi, 6500 adet ev bulunmaktadır. Antep'te bulunan halkın tamamına yakını Türkçe konuşmaktadır. Büyük bir kısmı Türk olmakla birlikte, kazasının bir bölümünde ise Suriyeli Arap hâkimiyeti vardır. En önemli akarsuları, Balıklı Suyu ve Sacur Nehri'dir".

Cumhuriyet döneminde Falih Rıfkı Atay, Yeni Gaziantep gazetesinde yayınlanan "*Cenuptan Birkaç İntiba Gaziantep*" adlı makalesinde Antep vilayetinin kurtuluş münasebetiyle teşrif buyurdıkları bu şehir ile ilgili izlenimlerini şu şekilde özetlemiştir;

Eğer henüz görmemişseniz hayalinizi biraz yoklayınız, acaba Antep ismi ile nasıl bir şehir ve onun içinde nasıl bir halk tasavvur ediyorsunuz. Antep 900 rakımında bir yayla şehridir. Türkiye bağ sahasının %18'i Antep hudutları içerisindedir. 300 ile 1400 rakım arasında, Antep bağları Temmuz başlarından İlkteşrin sonuna kadar 47 türlü üzüm verir. Şimendifer bağ mahsullerine, Erzurum'a kadar bütün hat boyu ve etrafı piyasaları açtı. Altı bin tonu her sene Amerika'ya sevk olunan şamfıstığı, bir Antep yemişidir. Mısır'da ağızda çiğnenen Hasankeyf veya deli tütün isimli bir çeşit tütün vardır ki yalnız burada yetişir. Yıllık geliri yüz bin liradır. Mühassıslar, en bakımlı zeytin ağaçlarına Antep vilayetinde tesadüf etmişlerdir. Birçok meyveleri arasında, Nizip şeftalisi meşhurdur. Kıraç tepeler üzüm, sulak tarlalar pamuk verir. Antep yalnız tarla, bağ ve bahçelerde çalışmaz. Henüz geri olsa da zeytinyağını tağsir eder; Türkiye'nin en iyi sabunlarını yapar. Antep bir pekmez

memleketidir. Şehir ve köylerde bin iki yüz kilim, beş bin kadar Alaca tezgâhı çalışıyor. Köy kızlarının gelinlik ve köy erkeklerinin renkli mintan kumaşlarını Antep dokur. El işleri bilhassa inkişaf etmiştir. İşleme sofrta takımları, mendiller vesaire Amerika'da satış pazarı bulmuştur. Antep'te işsiz çocuk yoktur. Antepli tüccardır. Avrupa'da tahsil görerek tarla veya imalathanelerin başına geçen gençlerle burada rastgelirsiniz. Antepli koşar, seyahat eder, her tarafta malına müşteri arar, pazar bulur. Zengini bol memleketlerden biridir. Antep, göze hoş, gönüle yakın gelen ferah, bağlarla ve bahçelerle çevrili, inişli yokuşlu, pitoresk bir kasabamızdır. Şehre girerken bir kilise ve pansiyon binası, tepeler üstünde taştan hastane ve eski mektep yapıları görülmektedir. Amerikalılar ve Fransiskanlar burayı Hristiyan ekalliyetler devrinde, temsil kültür merkezlerinden biri yapmışlardır. Antep Türk saflığı ve sahipliğini cenup hudutlarından sızan Arap nüfusu ile ecnebi müesseselerinin himayesi altında, bölgenin hüviyetini değiştirmek isteyen ekalliyet hegemonyasına karşı kahramanca mücadele etmiştir. Antep ta eskiden beri mukavemet merkezi iken şimdi ise bizim cenup vilayetlerimizin kültür merkezidir²⁵.

Sonuç

Antep, geçmişten gelen tarihi mirası ile geleceğe göz kırpan şehirlerimizden birisidir. Roma Dönemi'nden kalan Belkıs (Zeugma) mozaikleri, Yesemek Açık Hava Müzesi, Dülük Antik kenti, Oylum ve Zincirli höyükleri gibi Asur, Hitit Pers, Helen, Türk ve İslam kültürünü günümüze ulaştıran kaleler, hanlar, hamamlar, bedestenler, camiler ve kiliseler şehrin tarihi bakımından ne kadar zengin bir kültür mirası taşıdığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu kültürel mirasın ortaya çıkarılmasında seyyahların önemli bir rolü olmuştur. Antep'i gören seyyahlar kentin panoramik görüntüsü hakkında tüm gözlemlerini yansıtmışlardır. Bu açıdan kente uğrayan seyyahların kent ile ilgili izlenimleri hakkında yukarıdaki verdiğimiz bilgilerden şu sonuçları çıkartmamız mümkündür; İncelediğimiz seyyahlardan, Baptistin Poujoulat Mağmumi, W.S.Tyler, Kâtib Çelebi, Evliya Çelebi, Karl Hummann ve Otto Puchstein, Maundrell, Alexander Drummond ve Vitale Cuinet, şehrin coğrafi konumu, idari yapı, nüfus, sosyal ve ekonomikdurumu ve kültürel özellikleri hakkında önemli bilgiler vermişlerdir. Poajolatşehrin coğrafi konumu, nüfus ve idari yapısı belirtmekle yetinirken, Mağmumi'in Antep izleniminde coğrafi konu, nüfus, eğitim ve sosyo-kültürel durum ile ilgili olarak bilgiler aktarmıştır. W.S.Tyler, Antep'in fiziki özellikleri hakkında kısa bir bilgi verirken, Kâtib Çelebi ise idari yapı ve Antep'in bazı özelliklerini yansıtmaya çalışmıştır. Antep hakkında en kapsamlı bilgi Evliya Çelebi tarafından verilmiştir. Kentin, fiziki ve coğrafi konumu, nüfusu, idari yapısı, eğitimi, sosyo-ekonomik durumu, toplumsal yapısı, geleneklerinin yanı sıra mimarisi ile ilgili ayrıntılı bilgiler aktarmıştır. Ayrıca, kale, surlar ve antik kalıntılardan bahsetmiş, toplumsal dokuya ilişkin önemli gözlemlerde bulunmuştur. Karl Hummann ve Otto Puchstein, kentin fiziki yapısı ve nüfusu ile ilgili olarak kısa bir bilgi aktarmıştır. Maundrell, Antep kalesinin özellikleri yansıtırken, Alexander Drummond ise kentin coğrafi yapısı, iklimi ve genel özellikler üzerinde durmuştur. Vitale Cuinet, kentin fiziki yapısı, nüfusu, idari yapısı, iktisadi durumunun varlığını vurgulamış, bilgilerin yanı sıra halkın dini yapısı ile kentin sanayisi ile ilgili gözlemlerini de aktarmıştır. Bir seyyah olmamasına rağmen bir gazeteci olarak yakın dönemde gözlemlerin aktaran Falih Rıfkı Atay'ın Yeni Gaziantep gazetesinde yayınlanan "Cenuptan Birkaç İntiba Gaziantep" adlı makalesinde Antep vilayetinin kurtuluş münasebetiyle

²⁵ Falih Rıfkı Atay, "Cenuptan Birkaç İntiba Gaziantep", *Yeni Gaziantep*, 8 Şubat 1941, s.2.

teşrif buyurdıkları bu şehir ile ilgili izlenimlerini oldukça kayda değerdir. Kentlerin tarihi ve kültürel değerlerini hatırlamak ve gelecek nesillere bırakmak adına seyyahlarının verdikleri bilgiler, Antep'in sahip olduğu değerleri ortaya çıkarmak bakımından oldukça önemli olacaktır

Kaynakça

- Aydın, Lütfiye, Anka Kentim Antep'im, İstanbul, 2008.
- Atay, F. Rıfki, "Cenuplan Birkaç İntiba Gaziantep", Yeni Gaziantep, 8 Şubat 1941.
- Başgelen, Nezih, Dünya Kültür Mirasında Gaziantep, İstanbul, 1999.
- Biçici, Mehmet, "Gaziantep Şehrinin Gelişim Sürecinde Siyaset Kurumunun Etkisi", Tarihten Günümüze Ayıntab-Gaziantep Bildiri Kitabı, Ankara, 2018.
- Cumet, Vital, La Turquie d'Asie, C. I, Paris, 1892.
- Çelebi, Kâtip, Cihannüma, (Editör: Said Öztürk), İstanbul, 2013.
- Çukurova, Üftade, Gaziantep'te Sosyal ve Ekonomik Durum, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999.
- Dağlıoğlu, H. Turhan, "Antep ve Antep Kalesi", Yeni Gaziantep Gazetesi, 5.10.1940, s.2.
- Darkot, Besim, Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Ayıntab", İ.A, C.4, İstanbul, 1982.
- Drummond, Alexander, Travels through different cities of Germany, Italy, Greece, and several parts of Asia, as far as the banks of the Euphrates: in a series of letters, London.
- Eroğlu, Cengiz, Babuçoğlu, Murat, Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep, Global Strateji Enstitüsü, Ankara, 2007.
- Güzellan, Mustafa, Antep Tarihinden Notlar (Dülük-Aynı Bedrettin-Ayıntabın Tarihte Uğradığı İstilar, Gaziantep, 1959.Kahraman, Ali, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.1, İstanbul, 2010.
- Gündüz, Ahmet, "Antep Şehrindeki Kişi Adları Hakkında Bir Değerlendirme", Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi, S.2, 2019, s.2-20.
- Gündüz, Ahmet, "Batılı Seyyahların Gözüyle İzmit (1800-1860)", Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II, Kocaeli, 3.04.2015, s.517-527.
- Lohanizade M. Nurettin, Gaziantep Savunması, İstanbul, 2011.
- Mağmumi, Şerafeddin, Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye, (Çev. Cahit Kayra), İstanbul, 2008.
- Özlu, Zeynel, XVIII Yüzyılın İkinci Yarisında Gaziantep, Gaziantep, 2004,
- Özlu, Zeynel, "Gaziantep'te Sosyal ve Kültürel Yaşam Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gaziantep'te Sosyo-Ekonomik Durum", *Tarihten Günümüze Ayıntâb-Gaziantep Sempozyomu*, Gaziantep, 2018, s.1253-1275.
- Peirce, Leslie, Morality Tales Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab, 2003.
- Rawdon, C. Francis, The Expedition for the Survey of The Rivers Euphrates and Tigris, Vol. I, London, 1850.
-
-

W.S.Tyler, *Memoir of Rev. Henry Lobdell, M.D. Late Missionary Of The American Board AtMusul:Including the Early History of the Assyrian Mission, Published By The American Tract Society*, Boston, 1859.

Sal-name-i Vilayet-i Halep Def'a 13, Halep Vilayet Matbaası, H.1300 (1883).

Uçar, Meltem, "Gaziantep Tarihi Su Sistemi ve Su Yapıları", *Journal of the Faculty of Architecture*, S.33, 2016, s.73-100.

Osmanlı Toplumunda Küfür Suçu ve Cezası (1600-1650) (Antep Örneği)

Fatma YILDIRIM*

Özet

Sosyal bir varlık olan insanoğlu, hayatın normal akışı içerisinde zaman zaman birbirleriyle birtakım anlaşmazlıklar yaşamıştır. Bu anlaşmazlıkların bir kısmı darp, yaralama ve katl şeklinde görülmüştür. Bazen de insanlar birbirlerine karşı olan anlaşmazlıkları tehdit ve kötü kelimelerle ifade etmişlerdir. Her toplumda görülen bu tür davalar, yaşanan toplumun hukuki yapısına göre suç sayılmış ve bir takım müeyyideler uygulanmıştır. Bu çalışmada Osmanlı devletinin çalkantılı dönemlerinden biri olan 17. Yüzyılın ilk yarısında Antep Sancağında mahkemeye intikal etmiş olan küfür davaları ve idarenin bu davalara karşı tutumu ve uygulanan cezaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Antep, Küfür, Suç, Ceza

Abstract

Human as a social presence sometimes had a few problem with each other in normal life. Some of these cases were seen as an assault, injuruy and murder. People some times expresseed their negative opinion against each other with negative and threatening words. Acording to structure of the lived law, such events in the society were considered a crime and applied some punishment. In this essay, in the first half of the 17th century which Ottoman Empire was in crises, the blasphemy cases that have been transmitted to the court and the attitude and penalties of the administration against these cases have been discussed.

Key words: Ottoman, Antep, Swearing, Crime, Punishment.

Giriş

Sözlükte küfür, Allah'a ve dine ait olan şeylere inanmama, Cenâb-ı Hakk'a ortak koşma, İslam dinine uymayan davranışlarda bulunma, nankörlük, sövüp-sayma kaba söz söyleme, örtme ve gizleme vs. gibi anlamlara gelmektedir¹. Terim anlamında ise küfür, "Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda Peygamber'i tasvib etmemek, ona inanmamak" şeklinde tanımlanmaktadır. Küfrü benimseyene "fitri yeteneğini köreltip örten" şeklinde kâfir denilmektedir. Bilmemek, yadırgamamak, kabul etmemek, reddetmek ve hoş görmemek anlamlarındaki inkâr da küfür'ün karşılığı olarak kullanılmakta olup bu tavrı sergileyen kişiye de münkir ismi verilmektedir. Arapça kâfir, Farsça gebr (ateşe tapan) ve Türkçede kullanılan gâvur kelimeleri de inanmayı ifade etmektedir².

Mahremiyete saldırı aracı olarak bakıldığında küfür, kızgınlık ve öfke anında kişinin içerisinde biriktirdiği enerjiyi müstehcen sözlerle ifade etmesidir. Küfürler eril kimliktir.

*Doktora.Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı
,e-mail: elafatma_2779@hotmail.com.

¹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 2003, s.533.

² Mustafa Sinanoğlu, "Küfür", *DİA*, C.26, İstanbul, 2002, s.533-534.

Kişiler karşısındaki kişiyi alt etmeye gücü fiziksel olarak yetecekse fiziksel gücüyle yetmeyecekse cinsel güç ile yenmeye çalışmaktadır. Ayrıca kişi kendi cinsi üzerinden cinsel gücünü göstermeye gücü yetmediğinden onun eşi, kız kardeşi ya da annesi üzerinden baskı kurmaya çalışmaktadır³.

Küfür Suçunun Cezası

İslam hukuk yazarlarına göre suç, Allah-ı Teala'nın had ve ta'zir cezalarıyla işlenmesini yasakladığı hukuka aykırı fiillerdir. Suçlar, İslam hukukunda had, kısas ve ta'zir olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Had suçları, geniş ve dar anlamı olmak üzere iki şekilde tarif edilmiştir. En geniş anlamıyla cezası Allah ve Peygamber (Şâri) tarafından belirlenmiş suçlardır. Bu tarife göre had suçlarının alanına dar anlamda had suçları girdiği gibi kısas suçları da girmektedir. Dar anlamında had suçları, cezası Şâri tarafından belirlenen ve Allah haklarına yönelik suçlardır. Had suçlarının alanına hırsızlık, yol kesme, zina, zina iftirası(kazf), şarap içme-sarhoşluk, irtidad isyan(bağy) vs. gibi suçlar girmektedir. Kısas suçları ise, cezası Şâri tarafından belirlenen ve kişi haklarına yönelik suçlardır. Bir diğer suç olan ta'zir suçları ise Allah tarafından belirlenmemiş, düzenlenmesi devlet başkanına ya da hakime bırakılmış olan suçlardır⁴.

Bazı hakaret içerikli sözler, İslam ve Osmanlı hukukuna göre "kazf" suçu olarak tanımlanabilmektedir. Kazf atmak, taş vs. fırlatmak anlamlarına da gelmektedir. İffet ve iftiraya istinad edilen kazf suçu "muhsan olan bir kişiye açıktan ya da dalalet yoluyla zina isnad etmek yahut sahih olarak bilinen nesebini inkâr etmektir"⁵. *Kuran-ı Kerim'de "Namuslu kadınları zina ile suçlayıp sonra (bu suçlarını ispat için) dört şahid getirmeyenlere seksen değnek vurun ve artık onların şahidliğini de kabul etmeyin. Onlar yoldan çıkmış kimselerdir"*⁶ buyrulur bu suçu işleyenlere verilmesi gereken ceza da belirtilmektedir.

Yani kazif suçunun ayete göre iki cezası bulunmaktadır. Birincisi asli ceza olup, bedeni ceza olarak iftira eden kişiye 80 celde(kırbaç veya değnek) vurulması, ikincisi ise tebei ceza kişinin şahitliğinin kabul edilmemesidir. Kişinin tövbe etmesi ve durumunun düzeltilmesi halinde şahitliğinin kabul edilip edilmeyeceği fakihler arasında tartışmalıdır. Hanefilere göre kazif tövbe etse dahi şahitliği kabul edilmez. Bu durum, Hanefilerin şahitliğe göstermiş oldukları özen ve titizlikten kaynaklanmaktadır. İnsanların onur ve şerefiyle oynama hastalığına yakalanmış bu kişiler için bu ceza, sosyolojik açıdan anlamlıdır. Böyle bir yaptırım kişilerin iftira suçu işlemelerine engel olmada önemli bir rol oynayabilir⁷. Yine Kur'an-ı Kerim'de "*Bundan sonra tövbe edip uslananlar hariç. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir*"⁸ ayeti gereği kazif işleyen kişi tövbe eder ve iyi halde görülürse şahitliği kabul edilmektedir.

³ Mehmet Salih Erkek, "17 Yüzyılda Mardin Kadı Mahkemesine Yansıyan Küfür Davaları", *Acta Turcica Çevrim içi Tematik Teknoloji Dergisi*, S.2/1, Temmuz, 2009, s.53.

⁴ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2017, s.154.

⁵ Hamza Aktan, "Kazf", *DİA*, C.25, Ankara, 2002, s.148.

⁶ Nur Suresi 24/4.

⁷ İbrahim Çolak, *İslam Ceza Hukuk*, Hikmet Kitabevi, İstanbul, 2019, s.118.

⁸ Nur Suresi 24/5; Çolak, a.g.e, s.118.

Osmanlı kanunnamelerinde ise, “bir kişi bir kişiye fuhş ile söğse, şerle ta‘zîr olunub, kırk akçe cerîme alına. Ve bir kişi bir kişinin haremine nâzır olsa yirmi akçe alına”⁹ şeklinde küfür suçu işleyenlere verilecek olan ceza belirtilmiştir.

Antep Toplumunda Küfür Vakaları

Yavuz Sultan Selim’in 1516 Yılında Suriye-Mısır bölgesine düzenlemiş olduğu seferler sonucu Osmanlı topraklarına katılan Antep Sancağı Maraş beğlerbeğliğinin bir sancağı olup, 1598 yılında Halep beylerbeğine bağlanana kadar sancak statüsünü korumuştur¹⁰.

Osmanlı Devleti idaresi sırasında Antep’te önemli olay meydana gelmemiştir. 17. yüzyılın başlarında devletin içine düşmüş olduğu sıkıntılara bağlı olarak Anadolu’nun bazı şehirlerinde meydana gelen isyanların etkileri Antep şehrinde de görülmüştür. Devletin o dönemde Avusturya ve İran ile yapmış oldukları savaşların yüklerini hafifletmek için halktan alınan vergileri arttırması ve Anadolu üzerinden yapılan transit ticaretinin azalması ile ekonomisi bozulan halk ayaklanmaya başlamıştır. Otorite boşluğundan yararlanan halk Celali İsyanları adıyla ayaklanmıştır. Kilis merkez olmak üzere Canpolatoğlu isyan’ı Antep’i de etkisi altına almıştır. Halep ve çevresinde bağımsız bir devlet kurmak isteyen Canpolatoğlu Türk olmayan unsurlarla birleşti. Bu dönemde Antep halkı çok zor günler geçirmiştir. Halk bu isyan sırasında Osmanlı tarafını tutmuştur ancak şehri korumakla görevli olan askerler ve yöneticiler fırsat bulduklarında halkı soyarak mallarına el koymuşlardır¹¹.

Kişilerin saldırı anında birbirlerine karşı vermiş oldukları tepkiler toplumdaki topluma farklılık göstermektedir. Bazı toplumlarda saldırı karşısında sessiz ve tepkisiz kalmak korku, zafiyet belirtisi iken bazı toplumlarda şiddet anında bile sükûtu sağlamak erdemliğin gereği kabul edilmektedir¹². Her toplumda olduğu gibi Antep toplumunda da küfür ve sözlü sataşma hoş karşılanmamıştır.

Bu çalışmada Antep’e ait olan sicillerinden 17.yüzyılın ilk yarısında mahkemeye intikal etmiş olan küfür davaları ve bu davalara karşı verilen tutumlar değerlendirilmiştir. 1600-1650 yılları arasında Antep’e ait toplam 17 defter olup defterlerin hepsi taranarak 67 küfür davası tespit edilmiştir. Davalarda küfür kelimesi yerine genellikle “şetm¹³” veya “şetm-i galiza¹⁴” tabirleri kullanılmıştır. Arapça’da küfür yerine kullanılan sebb ve şetm kelimeleri Türkçe’de “ağır kötü söz söyleme, ırza ve namusa dokunan ayıp çirkin ifadeler anlamına gelen sövme, ta‘an, la‘net ve hakaret gibi kullanılmaktadır¹⁵.

⁹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.1, İstanbul, 1990, s.328.

¹⁰ Hüseyin Çınar, “18.Yüzyılda Ayıntab(Antep) Sancağı’nın İdari ve Mali Yapısı”, *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi* (ed. Erol Özvar, Arif Bilgin), İstanbul, 2008, s.268.

¹¹ İsmail Kıvrım, *Ayntâb’da Gündelik Hayat(1650-1700)*, Ankara, 2019, s.35.

¹² Mustafa Demir, “16 Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Suç ve Suçlular: İstanbul Örneği”, Hacettepe Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2016, s.64.

¹³ Şetm (şetîm-şetûm): Aşağılanmış, horlanmış, sövülmüş, küfredilmiş (kimse). İsmail Parlatır, *Osmanlı Sözlüğü Türkçesi*, Ankara 2006, s.1575.

¹⁴ Şetm-i Galiz: Edepsizce sövme, ağır, sunturlu küfür. Develioğlu, a.g.e, s.993.

¹⁵ Mehmet Boynukalın, “Sövme”, *DİA*, C.37, İstanbul, 2009, s.397.

Dava kayıtlarının çoğunda küfür sözleri mahkemedeki görevli kişi tarafından belgelere yansıtılmamıştır. Üstü kapalı bir şekilde şetm¹⁶, şetm-i galiza¹⁷, Cima‘ lafzıyla¹⁸ şeklindeki kalıp ifadeler kullanılmıştır. Bu üstü kapalılık şeklindeki ifadeler bütün belgelerde aynı şekilde bulunmamaktadır. Bazı davalarda ise kişilere söylenmiş küfür sözleri bizzat mahkeme kayıtlarına yazılmıştır. Bu ifadeler ise çoğunlukla, ağzına s...¹⁹,taşağım ç...²⁰,(okunamadı)avratları s... deyü zina lafzıyla²¹, vs. gibi ifadelerle kaydedilmiştir. Kişilere karşı cinsel içerikli kelimelerin yanı sıra; haramzâde²², kedi²³, köpek²⁴, yaramaz²⁵, kızılbaş²⁶, kanını içerim²⁷ gibi hakaret ve tehdit içeren sözler bulunmaktadır.

Genellikle küfürler, kişinin sahip olduğu manevi değerlerine, şereflerine ve bedenine yöneliktir. Eril bir kimlik sahibi olan küfre, bazen kaba kuvvet de eşlik etmektedir. Küfürlerdeki cinsel güç kullanımı, nadiren erkeğin bedenine yöneliktir²⁸. Çoğunlukla karşıdaki kişinin eşi, annesi, kız kardeşinin yanı sıra yakınının bedenine doğrudur²⁹. Örneğin, Tövbe mahallesinden Seyyid İbrahim mahkemeye gelerek Seyyid Süleyman çarşıda kendisinin “avradı ve kızına şetm ve şetm-i galiza” ettiğini söyleyerek Seyyid Süleyman’dan şikayetçi olmuştur. Seyyid Süleyman kendisi hakkında söylenenleri kabul etmemesi üzerine davacı Seyyid İbrahim bazı kişilerin şahitliği ile söylediklerini ispatlamıştır³⁰. Kişiler iddialarına genellikle şahitler sayesinde ispatlamaktadırlar. Çünkü davalı olan kişiler işlemiş oldukları suçları genellikle kabul etmemektedirler.

Mahkemeye intikal eden küfür davalarının bazıları cami yanı, kahvehane, dükkan önleri, hamam kapısı vs. gibi kalabalık ortamlarda meydana gelmektedir³¹. Buralar Sosyal hareketliliğin olduğu ve insanların birbirleriyle daha fazla etkileşim hallerinde bulunmalarından dolayı bir öfke anında hemen şiddete ve küfre başvurula bilinmektedir. Örneğin; Yahni mahallesinden Osman Beşe, Hacı Ali dükkannının önüne gelip “ağzına ve avradına” şetm ettiğini iddia ederek mahkemeye başvurarak Hacı Ali’nin sorgulanmasını istemiştir. Hacı Ali

¹⁶ Gaziantep Şer‘iyye Sicili (GŞS) Defter No:17/Sayfa No:152-Belge No:1; GŞS, D.19/S.161-B.3; Mine Kartal, 20 Numaralı Ayıntab Şer‘iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H.1060-1061/M.1650-1651) (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014) GŞS,D.20/S.121-B.332

¹⁷GŞS, D.13/S.54-B.1; Hüsnüye Güner, 21 Numaralı Ayıntab Şer‘iyye Sicili Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H.1059-1060/M.1649-1650) (Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006) GŞS, D.21/S.212-B.1.

¹⁸ GŞS, D.10/S.191-B.2.

¹⁹ GŞS, D.168/S.136-B.1.

²⁰ GŞS, D.168/S.89-B.2.

²¹ GŞS, D.15/S.216-B.2.

²² GŞS, D.16/S.20-B.1, GŞS, D.18/S.240-B.1.

²³ GŞS, D.167/S.56-B.3.

²⁴ GŞS, D.12/S.9-B.3.

²⁵ GŞS, D.168/S.103-B.1.

²⁶ GŞS, D.169/S.64-B.1.

²⁷ GŞS, D.168/S.69-B.3.

²⁸ Cemal Çetin, Erken Modern Dönem Osmanlı Toplumunda Namus Algısına Dair Bazı Gözlemler (Konya Örneği) *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.45, 2019, s.64.

²⁹Kartal,GŞS, D.20/S.114-B.3; Güner, GŞS, D.21/S.129/B.4.

³⁰ GŞS, D.16/S.114-B.2.

³¹ GŞS, D.168/S.91-B.3, GŞS,D.15/S.174-B.2, GŞS, D.18/S.271-B.2.

suçlamayı kabul etmeyince davacı Osman Beşe mahkemeye şahitler götürerek söylediklerini ispatlamıştır³².

Cinsel içerikli küfürlerde ifade edildiği gibi doğrudan cinsel ilişkiye girme gibi bir durum söz konusu değildir. Ancak karşıdaki kişiye karşı aşağılama, onurunu kırma vs. gibi bir şekilde zarar verilmeye çalışılmaktadır³³. Örneğin, Eyyüb mahallesinden İbrahim, 29 Ocak 1621(6 rebi‘ü’l-ahir 1030) tarihinde mahkemeye gelerek İmam Kulunun evinin arkasına kar döktüğü için, “ağzıma ve avradıma” cima‘ lafzıyla şetm etti diyerek ondan davacı olmuştur. Ancak İmam Kulu’nun suçlamayı kabul etmemiştir. Bunun üzerine mahalleden bazı kişilerin sayesinde iddiasını ispatlamıştır³⁴. Bir diğer örnekte ise, Gerciğin köyünden Ebubekir mahkemeye gelerek Seyyid Ömer ekin ekmiş olduğum tarlama öküzlerini getirmişti. Kendisine öküzlerini tarlamdan çıkar dediğim de “avradını s.....” diye şetm etti. Sual olunmasını talep ederim. Diyerek Seyyid Ömer’den davacı olmuştur. İfadesine başvurulmuş Seyyid Ömer küfretmediğini söylemesi üzerine, köyden bazı kişilerin şahitliği ile davacı Ebubekir, Seyyid Ömer’in küfrettiğini ispatlamıştır³⁵.

Bazı dava kayıtlarında kişilerin eşi, annesi, kardeşine küfürlerin yanı sıra doğrudan kişinin dinine karşı yapılan saldırılarda bulunmaktadır³⁶. Örneğin, Molla Osman 8 Ekim 1621 (20 Zilkade 1030) tarihinde mahkemeye gelerek Hasan Beşe, evime sarhoş bir şekilde gelerek, “avradıma ve kızıma küfredip, ayrıca dinime ve imanıma” cima‘ lafzıyla küfrettikten sonra taş ile vurup ırzımı yıktığını söyledi. Ancak Hasan Beşe ise bu iddiaları kabul etmedi. Bunun üzerine davacı Molla Hasan bu durumu mahalleden bazı kişilerin şahitliği ile iddiasını ispatlamıştır³⁷.

Sarhoşluk, kişinin içki ya da uyuşturucu madde alması sonucunda ayıldıktan sonra o zamandaki söz ve fiillerini bilmeyecek derecede akli dengesinin zaafa uğramasıdır. Birey ve toplum için önemli zararları olduğundan İslamiyette sarhoş edici içecekler kesin bir şekilde yasaklanmıştır³⁸. Osmanlı Devletinde de içki içme konusunda ciddi hassasiyet gösterilmiş, Müslümanların çoğunlukta buldukları mahallelerde gayrimüslimlerin meyhane açmalarına izin verilmemiş, gayrimüslimlerin Müslümanlara içki satmaları yasaklanmış ve gayrimüslimler arasında satışını dahi kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Bu sıkı tedbirlere rağmen Müslümanlar arasında içki tüketenler dahi bulunmaktaydı³⁹.

İncelenen dava kayıtlarında mahkemeye başvuran kişiler davacı oldukları kişilerin küfür ettikleri sırada sarhoş olduklarını da söylemişlerdir. Örneğin, Tövbe mahallesinden Cuma, 8 Eylül 1621(21 Şevval 1030) tarihinde mahkemeye gelerek Hızır sarhoş iken ağzına ve avradına cima‘ lafzıyla küfrettiğini, sonra oğlu Mehmet’e bıçak çektiğini iddia etti. İfadesine başvurulmuş

³² GŞS, D.19/S.278-B.2.

³³ Çetin, *a.g.m.*, s.64.

³⁴ GŞS, D.169/S.63-B.3.

³⁵ Güner, D.21/S.250-B.2.

³⁶ GŞS, D.18/S.182-B.2, GŞS, D.19/S.107-B.3.

³⁷ GŞS, D.168/S.139-B.3.

³⁸ İbrahim Kafi Dönmez, “Sarhoşluk”, *DİA*, C.36, İstanbul, 2009, s.141.

³⁹ Saadet Maydaer, *16. Yüzyılda Bursa’da Asayiş*, Emin Yayınları, Bursa, 2016, s.137.

Hızır olayı inkâr etmesi üzerine Cuma iddiasını mahalleden bazı kişilerin şahitliği sayesinde ispatlamıştır⁴⁰.

Kişiler tartışma esnasında karşılarındaki kişilere karşı söylemiş oldukları ağır küfür ya da hakaretlerin yanı sıra birbirlerini yaralamaktan dahi çekinmemişlerdir. Örneğin, Burç köyünden Nezir mahkemeye gelerek Receb ayının ikinci günü Osman yakasına yapışıp kendisini darb ettikten sonra “ağzına ve avradına şetm” ettiğini söyleyerek Osman’dan şikayetçi olmuştur. Ancak Osman suçlamayı kabul etmeyince davacı Nezir mahallede bulunan bazı şahitleri mahkemeye getirerek söylediklerini ispatlamış ve davanın kayda geçirilmesini sağlamıştır⁴¹.

Benzer bir olay da Çukur mahallesinden Mustafa mahkemeye giderek muharrem ayının ikinci gecesini akşam vaktinde Eyüboğlu camiinden geçip evine giderken Abdullah’ın üzerine geldiğini ve kendisine “şetm” idüb hançer ile sol uyluğunun iki yerinde ve sol ayağından kendisini vurup yaraladığını iddia etmiştir. Mustafa’nın yarası kontrol edildikten sonra, bu durum Abdullah’ın ifadesinde, o vakitte Mustafa’ya rastladığını ve kendisini tutup saçını bıçak ile kesmeye çalıştığı için kendisini vurduğunu kabul etmiştir⁴². Olay bu şekilde mahkeme kayıtlarına geçmiştir. Benzer dava örnekleri de bulunmaktadır⁴³.

Mahkemeler sadece erkeklerin dava açabileceği bir yer değildi gerektiğinde kadınlarda mahkeme gidip başvurabilirlerdi⁴⁴. Mahkemeye intikal etmiş olan davalarda kadınlar her zaman davacı durumunda olamamaktadırlar bazen davalı durumunda da olabilmektedirler . Örneğin, Dülük Köyünden Selver mahkemeye gelerek aynı köyden Osman kendisine “kahbe” diye küfür ettiğini iddia ederek mahkemeye başvurup iddiasını şahitlerle ispatlamıştır⁴⁵. Bu davada Selver kendisine karşı yapılan küfür olayını ispatlayarak Osman’ı haksız çıkarmış ancak bir sonraki davada ise bu def’a Osman mahkemeye gelerek köylülerin önünde Selver’in kendisinin “ağzına ve burnuna şütüm-ı galiza ile şetm” ettiği söyleyerek elinde bulunan fetvasına göre ceza almasını talep etmiştir⁴⁶. Osman şahitler sayesinde Selver’in elfaz-ı küfür⁴⁷ ile küfür ettiğine şahitlik etmeleri sonucu Selver’in ta’zîr ile cezalandırılmasına karar verilmiştir. Fetvadan anladığımız kadarıyla Osman ve Selver arasında olup mahkeme kayıtlarına yansımamış davalar bulunmaktadır. Kadınlarda erkekler gibi karşılarındaki kişinin hemcinsi olabildiği gibi karşı cinse karşı da açıkça küfür edebilmektedirler.

⁴⁰ GŞS, D.168/S.120-B.2. Benzer dava örnekleri için bk. GŞS, D.17/S.174-B.2, GŞS, D.16/S.47-B.2; Güner, D.21/S.179-B.2.

⁴¹ GŞS, D.17/S.163-B.1.

⁴² GŞS, D.18/S.118-B.2.

⁴³ Benzer dava örnekleri için bk. GŞS, D.167/S.74-B.5, GŞS, D.167/S.193-B.3, GŞS, D.14/S.503-B.457, GŞS, D.14/S.530-B.321, GŞS, D.15/S.80-B.2, GŞS, D.15/S.146-B.1, GŞS, D.16/S.149-B.2, GŞS, D.16/S.282-B.3, GŞS, D.17/S.41/B.3, GŞS, D.17/S.95-B.4, GŞS, D.18/S.263/B.3, GŞS, 19/S.252-B.3; Kartal, GŞS D.20/S.11/B.29, GŞS, D.20/S.33/B.88, GŞS, D.20/S.73-B.196; Güner, GŞS, D.21/S.237/B.1, GŞS, D.21/S.284-B.2, GŞS, D.21/S.184/B.3; Melahat Arıkan, “12 Numaralı Ayıntab Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyon ve değerlendirilmesi(H.1027-1028/M.1618-1619. S.105-204) (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.) GŞS, D.12/S.108/B.12.

⁴⁴ GŞS, D.168/S.46-B.1; Güner, GŞS, D.21/S.218-B.3, GŞS, D.21/S.281-B.2.

⁴⁵ GŞS, D.15/S.83-B.2.

⁴⁶ GŞS, D.15/S.83-B.3.

⁴⁷ Elfâz-ı Küfür:Hz. Peygamber’in Allah’tan almış olduğu kesin olarak bilinen vahiyleri ve bunlardan çıkarılan dini hükümleri inkar etme özelliği taşıyan bütün sözlerdir: Ahmet Saim Kılavuz, “Elfâz-ı Küfür”, *DİA*, C11, İstanbul, 1995, s.26.

Mahkemeye yansıyan kayıtlara göre eşler arasında da yaşanan küfürleşme vakaları mevcuttur⁴⁸. Bunlardan bazılarında eşler arasında böyle durumlar meydana gelmesi durumunda boşanacaklarına dair tembihler talep edilmiştir. Eşler arasında boşanmaların olması için söylenen sözlerin yanı sıra erkeklerin kadınlara karşı kullanmış oldukları fiziksel şiddet de etkindir. Örneğin, Seylan köyünden Esmâ mahkemeye gelerek eşi Kasım'ın kendisini darb ve küfür ettiğini ve halini birkaç def'a mahkemeye bildirdiğini ve eşinin mahkeme tarafından bir daha kendisini darb ve etmemesi için talak-ı selase şart edilerek uyarıldığının ancak Kasım'ın uyarıları dikkate almadığını söyleyerek davacı olmuştur. Suçlamaları kabul etmemesi üzerine davacı Esmâ söylediklerini mahallede bulunan kişilerin şahitliği sayesinde ispatlamıştır⁴⁹.

Aile içindeki küfür olayları sadece eşler arasında yaşanmamıştır. Baba-oğul, gelin ve kocasının kardeşi arasında da yaşanabilmekteydi. Örneğin, Bostancı mahallesinde Seyyid Kulu, mahkemede babası Seyyid Mehmet'in kendisine "şetm" edip ve bıçak çektiği sırada babasını yitip yere düştüğünü ve bunun üzerine babasının kendisinden şikayetçi olduğunu sekiz asker tarafından yakalandığını söyleyerek durumunun sorulmasını istemiştir. İfadesine başvurulmuş Seyyid Mehmed hakkında söylenenleri ve oğlunu yakalattığını kabul etmiştir⁵⁰. Bir diğer dava'da ise, Cevizlice mahallesinden Ömer mahkemeye gelerek kardeşi Kasım'ın vefat ettiğini ve eşi Şemsihan tekrardan evlendiğinden yeğenlerini kendi himayesine almak istediğini ve Şemsihan'ın sorgulanmasını istemiştir. İfadesinde Şemsihan Ömer ağa gece evine gelip kendisine "evden çık git" diye şetm ettiğini ve kendisinin de cevap olarak Ömer Ağaya "Kızılbaş hare gözlü diye" şetm ettiğini kabul ederek davanın kayıtlara geçirilmesini sağlamıştır⁵¹.

Kişi yada kişiler mağdur sıfatıyla dava açarak, haklarında çıkarılan dedikoduları mahkemeler aracılığıyla mahallede bulunan şahısların şahitliği sayesinde kendilerini temize çıkarmaya çalışmışlardır. Mahalleli, komşuları hakkında yapılan şikayette mahkemede o kişilerin hüsn ü halleri ile suî halleri hakkında bilgi vermektedirler. Mahallelinin kişiler hakkındaki görüşleri dava ile ilgili kanıtlar bulunmadığında daha etkindir. Bu gibi durumlarda iyi bir etki bırakmış kişi kolaylıkla suçsuz kabul edilmekteydi. Mahkemenin kararı duruma göre olabilmektedir⁵². Örneğin, Cevizlice mahallesinde Ömer Ağa mahkemeye gelerek Şemsimah isimli kadının uygunsuz hareketleri olduğunu ve kadına neden böyle davranırsın diye sorduğu için Şemsimah kendisini ırzına küfürler ettiğini iddia ederek mahalle halkından kadının hüsn halinin sorulmasını istemiştir. Bunun üzerine mahallede bulunan kişiler mahkemede Şemsimah kendi halinde olmadığını ve Ömer Ağanın ırzına küfürler ve hoş olmayan sözler söylediğini ve haya ve edepden uzak olduğundan kendisinden razı olmadıklarını söylemişlerdir⁵³.

Sıradan insanlar olabildiği gibi bazı devlet görevlileri de suçlu olabilmektedirler. Bunlardan özellikle yeniçeriler Antep toplumunda birçok küfür davasında önemli rol

⁴⁸ GSS, D.16/S.203-B.2.

⁴⁹ Güner, GSS, D.21/S.198-B.2.

⁵⁰ GSS, D.19/S.176-B.1.

⁵¹ GSS, D.19/S.146-B.1.

⁵² İsmail Kıvrım, Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat Örneği(17. Yüzyılda Gaziantep Örneği), *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.8, S:1, 2009, s.243.

⁵³ GSS, D.17/S.115-B.3.

oynamışlardır⁵⁴. Örneğin, Antepde oturan Dergâh-ı Ali Yeniçerilerinden Beyazid Beşe, doksan birinci cemaatden olan Mahmud Beşe elinde iki şişe ve yanında bulunan on asker ile Bayezid'in düğününü basarak kendisinin ve (okunamadı) adlı yeniçerinin "ağzına, avradına din ve imanına" cima' lafzıyla şetm ederek orada bulunan Müslümanları dağıtması üzerine neden böyle yaparsın diye sordukları için kılıç ile kendisini öldürmeye kast ettiğini iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Ancak Mahmud Beşe suçlamayı kabul etmemesi üzerine Bayezid mahkemeye şahitler götürerek söylediklerini ispatlamış ve dava yeniçeri serdari olan İbrahim Çelebi huzurunda kayıtlara geçmiştir⁵⁵.

Sonuç

Antep Şer'iyeye Sicillerinden faydalanarak hazırlanan bu çalışmada 1600-1650 yılları arasında Antep şehrinde ve köylerinde meydana gelen sözlü sataşma, hakaret, küfür olayları ele alınmıştır. İster kadın olsun ister erkek herkes başına gelen hırsızlık, yaralama, küfür, zina, zina iftirası vs. gibi suçlar karşısında mahkemeye başvurup haklarını savunabildikleri gibi kendilerine karşı söylenen bir küfür hakaret karşısında da mahkemeye başvurup haklarını savunabilmektedirler. Antep toplumunda insanlar çoğunlukla karşıdaki kişilere söyledikleri sözler ve uygulamış oldukları şiddetin yanı sıra mahkemeye giderek haklarını da arayabilmektedirler. İncelenen dönemle ilgili küfür vakalarının hepsi Müslim erkek-erkek, erkek-kadın arasında meydana gelmiş olup Gayrimüslimlere ait herhangi bir küfür kaydına rastlanılmamıştır.

Osmanlı Hukukuna göre küfür suçunun cezası ta'zir'di. İncelenen kayıtlarda yalnızca bir davada ta'zir cezası verilmiş. Onun da uygulanıp uygulanmadığı bilinmemektedir. Davalı kişiler söylemiş oldukları sözleri, küfürleri kabul etmemelerinden dolayı davacı kişiler mahkemeye mahalleden şahitler getirerek söylemiş oldukları sözleri ispatlamaya çalışmışlardır. Antep şehrinde kişiler kendilerine karşı din, iman, namus ve şerefine yönelik sözlü ve fiili saldırılarda genellikle şiddet kullanmak yerine mahkemeye gelerek hak ve adalet aramaya çalışmışlardır. Burada karşılık vermek amacıyla küfür ve şiddete başvurulması, haklıyken haksız duruma düşülmesine de neden olabilmektedir. Dava kayıtlarında genellikle muhatabı olan kişinin annesi, eşi ya da bir yakını hedef alınıp cinsel güç devreye konularak kişiler mağlup edilmeye çalışılmıştır

Buradaki amaç, Osmanlı devletinde insanların başlarına gelen bir hırsızlık, yaralama, zina, iftira vs. gibi durumlarda mahkemeye gelip haklarını savunabildikleri gibi bir küfür olayında da rahatlıkla mahkemeye başvurabildiklerini araştırmak. Ayrıca kayıtların çokluğu ve azlığı bize o toplum hakkında bir takım öngörülerde bulunabilme hakkı vermektedir.

⁵⁴ GŞS, D.19/S.195-B.1, GŞS, D.19/S.261-B.2.

⁵⁵ GŞS, D.15/S.287-B.2.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

Gaziantep Şeri'yye Sicilleri(=GSS) Defter No: 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 167, 168, 169,

Araştırma-İnceleme Eserler

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.1, İstanbul, 1990.

Aktan, Hamza, "Kazf" *DİA*, C.25, Ankara, 2002. S.148-149.

Arıkan, Melahat, "12 Numaralı Ayıntab Şer'yye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi"(H.1027-1028/M.1618-1619. S.105-204) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2017.

Aydın, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2017.

Boynukalın, Mehmet, "Sövme", *DİA*, C.37, İstanbul 2009, s.397-398.

Çetin, Cemal, Erken Modern Dönem Osmanlı Toplumunda Namus Algısına Dair Bazı Gözlemler (Konya Örneği) *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.45, 2019, s.61-86.

Çınar, Hüseyin, "18.Yüzyılda Ayıntab(Antep) Sancağı'nın İdari ve Mali Yapısı", *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi (ed. Erol Özvar, Arif Bilgin)*, İstanbul, 2008.

Çolak, İbrahim, *İslam Ceza Hukuku*, Hikmet Kitabevi, İstanbul, 2019.

Demir, Mustafa, "16 Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Suç ve Suçlular: İstanbul Örneği", Hacettepe Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2016.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 2003.

Dönmez, İbrahim Kafi, "Sarhoşluk", *DİA*, C.36, İstanbul, 2009, s.141-145.

Erkek, Mehmet Salih, "17 Yüzyılda Mardin Kadı Mahkemesine Yansıyan Küfür Davaları", *Acta Turcica Çevrim içi Tematik Teknoloji Dergisi*, S.2/1, Temmuz, 2009, s.53-60.

Güner, Hüsnüye, "21 Numaralı Ayıntab Şer'yye Sicili Defteri(H.1059-1060/M.1649-1650) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi"(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2006.

Kartal, Mine, "20 Numaralı Ayıntab Şer'yye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi"(H.1060-1061/M.1650-1651) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2014.

Kılavuz, Ahmet Saim, "Elfâz-ı Küfür", *DİA*, C11, İstanbul, 1995,.s.26-27.

Kıvrım, “Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat(17 Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.8, S:1, 2009, s.231-255.

_____, *Ayntâb’da Gündelik Hayat(1650-1700)*, Ankara, 2019.

Maydaer, Saadet, *16. Yüzyılda Bursa’da Asayiş*, Emin Yayınları, Bursa, 2016.

Parlatır, İsmail, *Osmanlı Sözlüğü Türkçesi*, Ankara 2006.

Sinanoğlu, Mustafa, “Küfür”, *DİA*, C.26, İstanbul, 2002, s.533-536.

18. Yüzyılın İkinci Yarısında Ayıntab'da Bir Âlimin Terekesi: Fazılzâde Hacı Halil Efendi bin Hacı Ali Ağa

Kerim TİRYAKI*

Özet

Osmanlı arşiv kaynakları içerisinde yer alan şerhiye sicilleri, kadılar tarafından tutulan mahkeme tutanakları olup ilgili bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatını yansıtan önemli belgelerdir. Şerhiye sicilleri içerisinde yer alan tereke kayıtları ise kişilerin ölümünden sonra varislerine bıraktığı mirası ihtiva etmektedir. Bu kayıtlardan, kişilerin mal varlığı, iktisadi durumu, aile üyeleri arasında mirasın nasıl taksim edildiği gibi konulara ulaşabilmektedir. Bu yönüyle tereke kayıtları, Osmanlı sosyal, kültürel ve iktisadi tarihinin anlaşılması açısından birinci el kaynak niteliğindedir. Araştırmaya esas aldığımız tereke kaydı, Gaziantep'in (Ayıntab) Şehreküstü Mahallesi'nde ikamet etmiş olan Âlim Fazılzâde Hacı Halil Efendi bin Hacı Ali Ağa'ya aittir. İlgili tereke kaydında; Âlim Fazılzâde Hacı Halil Efendi bin Hacı Ali Ağa'nın sosyal statü, kültürel seviye ve düşünce dünyasını yansıtan ilmi eserler, unvan gibi bulgular, ekonomik durumunu yansıtan gayri menkul, menkul ve günlük hayatta mutfak vb. eşyalar tespit edilmiştir. Ayrıca tereke kaydında; âlimin mirasçıları, bu mirasın ne şekilde taksim edildiği, terekenin maddi olarak değeri ve mirasa bahis olunan menkul ve gayrimenkuller, şahsın alacak ve verecekleri gibi bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Buradan hareketle, Âlim Fazılzâde Hacı Halil Efendi bin Hacı Ali Ağa'nın tereke kaydı üzerinden ilgili dönemde toplumsal yapıda bir âlimin günlük yaşamı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Arşiv Kaynağı, Şerhiye Sicilleri, Tereke Kayıtları, Ayıntab, Âlim Fazılzâde Hacı Halil Efendi bin Hacı Ali Ağa.

The Estate of Record of a Scholar in Ayıntab in the Second Half of the 18th Century: Fazılzâde Hacı Halil Efendi bin Hacı Ali Ağa

Abstract

Şerhiye registers, which are among the Ottoman archive sources, are court minutes kept by the women and are important documents reflecting the social, economic and cultural life of the region. On the other hand, the estate records which are included in the şerhiye registers, contain the heritage left to the heirs after death. From these records, subjects such as people's assets, economic status, how heritage is divided among family members can be reached. From this aspect, the estate records are a primary source for understanding the Ottoman social, cultural and economic history. The domain registration that we take as basis for the research belongs to the scholar Fazılzâde Hacı Halil Efendi bin Hacı Ali, who resided in Şehreküstü Neighborhood of Gaziantep (Ayıntab). In the related registration; Scholar Fazılzâde Hacı Halil Efendi bin Hacı Ali Ağa's social status, scientific works that reflect the cultural level and the world of thought, findings such as title, real estate that reflects his economic status, securities and kitchen in daily life, etc. items have been identified. In addition, in the registration; It is seen that there are information such as the heirs of the scholar, how this heritage is divided, the financial value of the estate and the securities and real estate that are bet on inheritance, the receivables and returns of the person. From this point of view, the daily life of a scholar in the social structure was tried to be revealed through the registration of the scholar Fazılzâde Hacı Halil Efendi bin Hacı Ali Ağa.

Key words: Ottoman Archive Source, Şerhiye Registers, Estate records, Ayıntab, Scholar Fazılzâde Hacı Halil Efendi bin Hacı Ali Ağa.

* Dr., Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı,
e-mail: ktiryaki@windowslive.com

Giriş

Osmanlı Devleti'nin idari teşkilatı bünyesinde yer alan kazalarda geniş yetkilerle sorumlu kılınmış olan kadının¹ yetkisi dâhilindeki bütün konuları karara bağladığı ve kararları da kadı sicili ya da şeri'yye sicillerine kaydettiği bilinmektedir². Kayıtlarda “muhallefât”, “metrûkât” veya “kassam”³ terimleri ile de tanımlandırılan terekeler⁴, devletin mali denetimi sağlamak için her türlü ekonomik faaliyetleri kayıt altına almak istemesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ölen kişilerin mirasları da tereke kayıtlarında yerini almıştır⁵. Dolayısıyla terekeler iktisadi ve içtimai alanda birinci dereceden kaynaklar olarak değerlendirilmektedir⁶. Tereke kayıtları, ölen kişilerin, sosyo-ekonomik durumunu aydınlatan menkul ve gayr-i menkuller ve bunların maddi değerleri, mirasçıları ve bu mirasçılara taksimin nasıl yapıldığı, alacak-verecek durumunu, ailesi, yaşam şekli ve seviyesi, giyim-kuşamları, kullandığı ev, mutfak vb. eşyaları ile ilgili somut veriler sunan önemli kaynaklar içerisinde yer almaktadır⁷.

¹Bu yetkiler arasında mülki, idari, askeri, mali, beledi ve adli yetkiler yer almaktadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1965, s.99./ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve idare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 235-236./ İlber Ortaylı, “Kadı”, *DİA*, İstanbul 2001, C.24, s. 69-73. / M. Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997, s.106./ Vehbi Günay, “Balkanlara Ait Siciller ve Karaferye Kazası Şeriyye Sicilleri Kataloğu”, *Türk Dünyası İnceleme Dergisi*, S.2, İzmir 1997, s.103./ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 1243-1453, C.1, Tekin Yayınevi, Ankara 1979, s.403.

²İlber Ortaylı, *Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1994, s.53./ Akdağ, a.g.e, s.404./ İlber Ortaylı, *Türkiye idare*, s.236.

³Sait Öztürk, “Kassam”, *DİA*, C.24, İstanbul 2001, s. 579.

⁴Zeynel Özlü, “Ayıntablı Âlim Torunzâde Molla Mustafa (Terekesi Işığında)” *Gaziantep'te Dini Hayat*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Gaziantep 2017, s.347.

⁵Saadet Maydaer, “XVI. yüzyılda Bir Osmanlı Müderrisi: Mevlana Muslihiddin Efendi ve Mirası”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, 20, 1, s. 117-155.

⁶Halil İnalçık, “15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları*, İncelemeler, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 187.

⁷Ömer L. Barkan, “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545- 1659)”, *Belgeler III*, 1993, s.227./ Halil İnalçık, a.g.m, s.190./ Zeynel Özlü, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, Gaziantep B.B. Eğitim Kültür Serisi, Gaziantep 2004, s. 23./ Zeynel Özlü, “Terekeler Işığında Bolu-Göynük'te Giyim Kuşam”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Dergisi*, 2005, S.36, s.207- 233./ Tülay Artan, “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliğin Aynası”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*. Edit. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.49- 63./ Hülya Canbakal, “Barkan'dan Günümüze Tereke Çalışmaları”, *Ömer Lütfi Barkan: Türk Tarihçiliğine Katkıları ve Etkileri Sempozyumu*, İstanbul 2011, s.1-7./ Nuri Köstüklü, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarih Araştırmalarında Tereke Defterlerinin Yeri ve Önemi (Muğla Örneğinde)”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2009) , 29 (5), s.872-896./ Zeynel Özlü, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Revân Seferinde Vefat Eden Ayıntablı Bir Şehidin Terekesi: Hacı Mustafa İbni Hacı İsmail”, *Abdulkadir Özcan'a Armağan*, Hazırlayanlar; Hayrunnisa Alan, Ömer İşbilir, Zeynep Aycibin, Muhammet Ali Kılıç, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 429- 442./ Zeynel Özlü, “Tereke Kaydından Hareketle 18. Yüzyılda Turgutlulu Bir Gayrimüslimin Günlük Yaşamı; Oğanes ve led Pedros”, *Uluslar arası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri*, Cilt II, Edit. Muzaffer Tepekaya, Zafer Atar, Ferhat Berber, İlker M. Çağlar, Turgutlu 2018, s. 1081-1094./ Enver Demir, “19. Yüzyılda Turgutlu'da Varlıklı Bir Kölenin Günlük Yaşamına Dair”, *Uluslar arası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri*, Cilt II, Edit. Muzaffer Tepekaya, Zafer Atar, Ferhat Berber, İlker M. Çağlar, Turgutlu 2018, s. 1095-118./ Abdullah Kara, “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Turgutlu'da Bir Seyyidin Terekesi: Es-seyyid Mehmet Bin Halil Çelebi”, *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri*, Cilt II, Edit. Muzaffer Tepekaya, Zafer Atar, Ferhat Berber, İlker M. Çağlar, Turgutlu 2018, s.923-934./ Zeynel Özlü, “18. Yüzyıl'ın İkinci Yarısında Gaziantep'te Sivillerin Kullandığı Silahlar ve Fiyatları”, *Polis ve Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Police and Social Studies* , Nisan 2016, Yıl:4, C.4, S.1, s.33-42./ Zeynel Özlü, “Bir Bektaşî Babasının Terekesi: Haydar Baba ibni Halil bin Abdullah”, *Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2014, S.71, s.127-146.

Bu bilgilerden yola çıkılarak ilgili kişiler üzerinden yaşadığı dönemin ekonomik, sosyal, kültürel durumu hakkında bilgilere ulaşabilmekte mümkün olmaktadır. Ayrıca terekeler vasıtasıyla geçmişte içinde yaşadığı topluma ilmi ve kültürel yönden değer katan ilim ehli kişiler hakkında da bilgiler edinilebilmektedir. Bu bağlamda çalışmada XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Ayıntab'da vefat eden Ayıntablı el-Hac Fazılzâde Halil Efendi ibn-i el-Hâc Ali Ağa'nın terekesi analiz edilerek, Fazılzâde Halil Efendi'nin ailesi, yaşadığı yer, sahip olduğu kitaplar, sosyo-ekonomik ve kültürel durumu hakkında bilgiler ortaya konmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma ile Osmanlı kentlerinin ilmi ve kültürel tarihi çalışmalarına birinci elden kaynak ışığında katkı yapmak amaçlanmıştır.

Çalışmada temel alınan kaynak 131'nolu Gaziantep kadı sicilinde tespit edilen 10 Rebi'ül Evvel 1183 (14 Temmuz 1769)⁸ tarihli tereke kayıdır. Terekenin incelenmesi aşamasında konuyla ilgili yazılmış olan bilimsel araştırmalardan da faydalanılmıştır. Buradan hareketle Fazılzâde Halil Efendi'nin ailesi, mal varlığı gibi terekede kayıtlı olan envanter ışığında Halil Efendi'nin yaşantısı günümüze aktarılmaya çalışılmıştır.

Aile Lakabı ve Statüsü

Hacı⁹ Halil Efendi'nin tereke kaydında aile lakabı Fazılzâde olarak kayda geçmiştir. Fazılzâde lakabındaki "Fazıl" kelimesinin erdemli, ilim ve fazilet sahibi¹⁰ anlamında olması ve bu lakabın, Osmanlıda kişilerin siyasi, ekonomik sosyal statü vb. durumlarının belirlenmesinde katkı sağlayan lakap geleneğindeki "Efendizâde", "Hafizzâde", "Mollazâde" gibi dini ve sosyal durum belirten¹¹ lakaplar niteliğinde olması ve Halil Efendi'nin terekesindeki kitaplar da onun ilmi bir şahsiyete sahip olduğunu göstermektedir. Buna ilaveten bu lakaba mensup bir aile bireyi olan "Fazılzâde es-Seyyid Ahmet Efendi'de¹² "Seyyid" unvanının olması ve nikahlı eşlerinden birinin "Ümmühani bint-i es-Seyyid Hamza" seyyidlik soyundan gelmiş (kadınlarda seyyid soyundan gelenler "Seyyide" yada "Şerife"¹³ olarak adlandırılmaktadır) olması Halil Efendi'nin de seyyidlik statüsü gibi ayrıcalıklı bir konumda olduğunu da göstermektedir. Çünkü Osmanlı'da Seyyidler silsile itibarıyla peygamber soyundan sayıldıklarından¹⁴ hem devlet hem de toplum nazarında saygı görmüşlerdir. Bu saygınlıklarından dolayı da hem ekonomik alanda muafiyetlere sahip olmuşlar hem vakıflar aracılığıyla maddi olarak desteklenmişler hem de âyanlık, mültezimlik vb. siyasi ve ekonomik açıdan etkili olan mevkilerde yer alabilmişlerdir¹⁵.

⁸Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu, <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/>. (erişim tarihi: 13/07/2018)

⁹Kâbeyi belirli zamanda niyet ederek ziyaret eden ve tavaf ve hac nüsukunu yapan kimse hakkında kullanılan tabirdir. Türkçede "Hacı" terimi kullanılır. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s.518. / Zeynel Özlü, XVIII. Yüzyıl..., s.26.

¹⁰Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 978.

¹¹ Metin Menekşe, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Sosyo-Kültürel Bir Ürün Olarak, Lakaplar; Birgi Kasabası Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Nisan 2016, C.9, S.43, s.826

¹²Gaziantep Şer'iyye Sicili (G. Ş. S), nr.131, s. 30-34.

¹³ Rüya Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s.27-30.

¹⁴Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlı Beyliği Topraklarındaki Sufi Çevreler ve Abdalan-ı Rum Sorunu (1300-1389)", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, (Edit. Elizabeth A. Zachariaou), Çev. Gülçağlı Güven, İsmail Yergüz, Tülin Altınova), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.96-97.

¹⁵Gaziantep Şer'iyye Sicili (G.Ş.S), nr. 20, s.241-242. İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 52./Hasan Yüksel, "Osmanlı Toplumunda Sadat-ı Kiram", *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 1999) Bildirileri* (Haz. Turan Gökçe), İzmir 2000, s.341-361.

Aile Durumu

Fazılzâde Halil Efendi evli olup, geniş bir aileye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zira “Ümmühan bint-i es-Seyyid Hamza” ve “Halime bint-i Ahmet Ağa”, bunlardan başka kayıtta “muahharan müteveffa eşi Rahime” ve kayıtta önceki ismi hakkında bilgi olmayan fakat mihir borcundan Ahmet adında oğluna 47 kuruşluk hisse verilen bir eşle beraber çok eşli olduğu görülmektedir. Bu eşlerinden Seyyid Ahmet, Seyyid Ebubekir, Seyyid Mustafa, Seyyid Hamza, Seyyid Halil, Seyyid Hasan, Seyyid Hüseyin, kızları Kerime, Hatice, Zeliha ve Rahime ve önceki eşi müteveffa Rahime’nin kızları ve kayıtta ismi belli olmayan eşinden Ahmet adında çocukları bulunmaktadır. Eşlerinden Ümmühan Hanım’ın seyyid soyundan gelen sosyal ve dini yönden saygın, Halime Hanımın da yine muhtemelen nüfuz sahibi bir ağanın¹⁶ soyundan geldiği anlaşılmaktadır. Rahime adlı eşi ve oğlu Ahmet olan eşinin soy ve statüsü ile ilgili detaylı bir bilgi bulunmamaktadır.

Ayrıca Halil Efendi’nin çok eşliliği de dikkati çeken bir durumdur. Çok eşlilik İslam aile hukuku temelinde belirli zaruretler dâhilinde hoş görülmele¹⁷ beraber Osmanlı aile yapısına bakıldığında tek eşle evliliğin daha yaygın olduğu sicil, tereke gibi kaynaklar temelinde yapılan araştırmalarda ortaya çıkarılmış olup, çok eşle evliliğin ekonomik güçle orantılı olarak kısmen gerçekleştiği görülmüştür¹⁸. Bu bağlamda Halil Efendi’nin terekesinden hareketle maddi varlığının iyi olması neticesinde çok eşle evlilik yapmış olduğu anlaşılmaktadır.

Mesleği ve Unvanı; “Efendi”

El- Hac Fazılzâde Halil Efendi’nin incelenen terekesinde kayıtlı olan 130 kalem kitap ve sahip olduğu “Efendi” unvanı, Fazılzâde Halil Efendi’nin Ayıntab şehrinde bulunan ilim erbabına mensup bir âlim olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Nitekim el-hac ve Efendi unvanları ulema sınıfından olan kişilerin kullandığı unvanlar olduğu gibi Antep’te de bu unvana sahip birçok ulemanın var olduğu da bilinmektedir¹⁹.

“Efendi” unvanının Osmanlıda XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra eğitim ve kültür seviyesi topluma göre daha iyi olan kimseler için kullanıldığı görülmekte olup, zaman içerisinde çelebi kelimesinin yerine kullanılır hale geldiği bilinmektedir²⁰. Dolayısıyla Fazılzâde’nin kendisine ait tereke kaydında Efendi unvanıyla anılması, kendisinin ilgili dönemde mensubu olduğu toplumsal yapı içerisinde belirli bir sosyal statüye sahip olduğunu gösterir niteliktedir. Bununla birlikte Fazılzâde Halil Efendi’nin terekesinde bulunan kitaplara

¹⁶ M. Zeki Pakalın, a.g.e, s. 21-22.

¹⁷ Süleyman Ateş, *Yüce Kuran’ın Çağdaş Tefsiri*, C.II, Yeni Ufuk Neşriyat, s. 198-200./ Şemsettin Günaltay, “İslam’dan Önce Araplarda Kadının Durumu Aile ve Türlü Nikah Şekilleri”, *Bellekten*, C.XV, S.60, TTK, Ankara 1951, s. 701-706./ Mehmet Akif Aydın, “Aile”, *DİA*, C.2, İstanbul 1989, s. 199-200.

¹⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı Aile...*, s. 89-90./ Hüseyin Öztürk, *Kınalızade Ali Çelebi’de Aile*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1990, s.109-112./ Said Öztürk, “Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Yeri”, *Osmanlı*, C.5, Yeni Türkiye Yayınları, s.407-411./ Zeynel Özlü, “Terekeler Işığında Göynükte (Bolu) Aile”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2006, S.29, s.81-102./ Mehmet İpçioğlu, *Konya Şer’iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Nobel Yayınları, Ankara 2001, s.42./ Ömer Demirel, “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı”, *Bellekten*, C.LIV, S.211, Ankara 1991, s.953./ Rıfat Özdemir, “Tokat’ta Aile”, *Bellekten*, C.LIV, S.211, Ankara 1991, s.1028-1029.

¹⁹ Hülya Canbakkal, *17.Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.89-98./

²⁰ Orhan Fuad Köprülü, “Efendi”, *DİA*, C.10, İstanbul 1994, s.456. / Pakalın, a.g.e, s.505.

bakıldığında Arapçaya ve ilmi bir seviyeye hâkim olunması gereken, Kur'ân, hadis, tefsir, fıkıh ve şerhlerden oluşmuş bir kütüphaneye sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 1.Fazılzâde Halil Efendi'inin Kitapları

Adı	Adet	Fiyatı (kuruş)	Adı	Adet	Fiyat (kuruş)
Küçük kıt'a Mushaf-1 şerîf hediyesi	1	30	Sadru'ş-Şerîa	3	7
			Dibace şerhî	1	0.5
Atık Mushaf-1 Şerîf	2	6	Metâlî	1	1
Kitâb-1 Elfiyye şerhi	1	1.5	Kadı Efendiye verilen dürer	1	15
İbrahim çelevi	2	6	Nev ketebe şerhi	1	2
Ferâyiz-i Seydî	2	4,5	Tebyîn-i Muhârrem	1	1
Hidâye zeyli	1	7.5	Semat şerhi	1	15
			Ahterî	1	20
Kâdî Beydâvî	1	3	Muhammediyye	1	5
Rebû'l-ebrâr	1	1	Mufassal Kitabı	1	3
Kardavî	1	12	Kirmâni	1	30
Mültekâ	2	9	Müşkilât-1 mesâbîh	1	15
Buhârî Cild-i evvel, cild-i sâni	1	30	Mecmûa-i fikhîyye	1	1
Hayâlî	1	2	Atâullâh	1	5
Tefsîr-i kebîr beşinci cild	1	2	Mecma'il- bahreyn		2
Kâzrûnî	1	10	Lübâb		1
Hidâye Şerhi İnâye	1	2,5	Kâdî	1	50

Adı	Adet	Fiyatı (kuruş)	Adı	Adet	Fiyat (kuruş)
Mufassal nahv	1	5	Kâdî Asâmî	1	10
Mecmû'a-i Fetâvâ	1	1	Dürer	1	22
Mukaddime şerhi	1	1	Kuvve-i yâsîn	1	8
Fetâvâ	1	2	Vâkı'ât	1	5
Şerh-i Kasâid	1	2,5	Hadâ'ik	1	5
Şâfi'î Şerhi	1	5,5	Fıkıhdan Şerh	1	2
Şerh-i Nebât	1	1,5	Şera Nesebî	1	2
Şerh-i Şerh	1	3	Şerh-i Miftâh	2	5
Vânî	1	3	Kudûrî	1	1
Noksan Muhtasar	1	0,5	Şerh-i Menâr	1	1
Câmî Asâmî	2	4	Hadîs-i Şerîf	1	0,5
Şerh-i Enmûzec	1	1	Hulâsa Şerhi	1	1,5
Cezâ Şerhi ve Hayâlî		5,5	Nahv Hulâsa Şerhi	1	0,5
Ba'îd	1	1	İbn-i malik	2	6
Şerh-i mecma'ul- Bahreyn bi'l- fikhıyye	1	1	Eşbâh	1	2
Şeyhzâde	2	2	Tercüme-i Beyzâ		1 rub'
Lugat	1	1,5	İlm-i Usûl		0,5
Şerh-i Muknî	1	1,5	Perîşân	7cild	3,5
Şerh-i Bigâye	1	1,5	Yakup Paşa	2	2,5
Mesâbih-i Şerî'at	1	1	Mecmu'â-i Mevâd	1	3,5
Kitâb-ı Perâkende		10	Târikat	3	6,5
Celâleyn Hâşiye	1	2	Kâfiye-i Dibâce	1	0,5

Adı	Adet	Fiyatı (kuruş)	Adı	Adet	Fiyat (kuruş)
Kitâb-ı perîşân	1	0,5	Hadîkatü's-Su'adâ	1	1,5
Mahîre-i Mantık	1	1	Risâle-i Hamza Efendi	1	1
Risâle	1	1	Buhârî	1	3
Mecmu'â-i Fıkhıyye	1	1	Mecmu'a	2	4,5
Bedir	1	1	Ma'ânî-zâ	1	1
Menâfi'-i Kur'ân	1	1	Elfiyye Mu'rebî	1	1
Vasfiye Risâlesi Ebulkasım	1	3	Şeyh Razî	1	8
			1	1,5
Yusuf ve Züleyha	1	2	Bostân ve Gülistân	1	3
Müftî Lebîb	1	15	Tarîkat-ı Muhammediye	1	10
Risâle-i Mecmu'a	1	2	İlm-i Kırâ'at Tefsiri	1	1
Akâid Risâle	1	0,5	Mantık'dan İlm-i Âdâb	1	1
Tasdîkât	1	2	Kâdî Hüseyin	1	2
Kasîde-i Bürîde Şerhi	1	0,5	Hayâtî	1	20
İlm-i Kırâ'at Risâle	1	1	İlm-i Akîl Elfiyye Şerhi	1	1
Ali kavli Ahmed	1	0,5	Seyyid Sa'adeddin	1	0,5
Me'ânî Muhtasar	1	2	Şerh-i Akâid	1	1
Elfiyye	1	1	Keşşâf	1	3

Adı	Adet	Fiyatı (kuruş)	Adı	Adet	Fiyat (kuruş)
Hasan Çelebi	1	3	Mutavvel	2	13
.....	1	5	Sarf Cümlesi	1	3
Şerh-i Ebîz	1	2	Müzdecâh	1	2
Van Kulu Ali Efendi Zaviye yedinde emanet		30	Mollâ Câmî	1	5,5
Hindî	1	2	Abdül-Gafûr	1	1,5
Kâfiye	1	2	Kara Dâvud	1	1

Fazılzâde Halil Efendi'nin okuduğu kitapların içerisinde hanefî, şafi mezhebi fıkıhçıları arasında yer alan Hindî, Kadî, Kirmanî, Burhaneddin el- Merginani'nin yazdığı fıkıh kitapları, diğer fıkıh, şerh ve hadis eserleri, Arapça sözlüklerin yanı sıra doğu klasiklerinden Şirazlı Şeyh Sadi'nin Bostan ve Gülistanı, Yusuf ile Züleyha, Osmanlıda, II.Bayezid döneminde Bosna Sancak Beyi olan Yakup Paşa, IV. Murat zamanında ilk roketle uçuş denemesini yapan Lagari Hasan Çelebi, XVI. yüzyılda yaşamış bilim insanı Kara Davud ile ilgili biyografik eserler bulunmaktadır. Buna ilaveten Mecmua'-i Fetâvâ, Hanefî fakihî Leknevî'nin, kendisine sorulan soruları, Arapça, Farsça ve Urduca olarak cevapladığı fetvalardan oluşan bir eserdir²¹. Muhammediyye, Yazıcıoğlu Mehmet'in 1449 yılında tamamladığı 9000 küsur beyitlik Hz. Peygamber'in özelliklerini, ahlâkını, örnek şahsiyetini anlatan manzum eserdir²². Ahter-i Kebîr ise Kütahyalı Musluhiddin Mustafa el-Karahisarî (Ahterî) Efendi'nin yazdığı Arapça-Türkçe sözlüktür²³.

Gayr-i Menkuller

Bağ, Bahçe, Arazi ve Çiftlik

Fazılzâde Halil Efendi'ye ait Gaziantep ve Kilis sınırları dahilinde yer alan Kızıllıhisar, Hacı, Cağıt, Kilisecik, Sam, Keret, Ağcakent, Kızıllıkent, Tilfar, Mızar adlı köylerde Ceviz, Kavak, Çınar, Zeytin, İncir, Zerdali, armut, nar, elma ağaçları, arazi, bostan ve bağlar bulunduğu anlaşılmaktadır.

Bağların tiyek sayıları, dönümü ve üzüm türleri hakkında somut bilgiler bulunmamaktadır. Ayrıca terekede ceviz ve incir ağaçlarının sayıca fazla olması cevizin ve incirin de ev ihtiyacı dışında, ticaretinin de yapıldığını düşündürmektedir. Elma, armut, zerdali

²¹Muhammed Khalid Masud, "Mecmua-i Fetâvâ", *DİA*, C. 28, İstanbul 2003, s. 270-271.

²²Mustafa Uzun, "Muhammediyye", *DİA*, C.30, İstanbul 2005, s. 586-587.

²³Hulusi Kılıç, "Ahterî", *DİA*, C.2, İstanbul 1989, s.184-185.

ve nar gibi meyve ağaçlarının sayıları diğer ürünlere göre az görülmektedir. Bunların ise genelde ihtiyaç doğrultusunda yetiştirilmiş olması muhtemeldir.

Konut (Menzil)

Fazılzâde Halil Efendi'nin, Ayıntab'ın Şhreküstü mahallesinde oturduğu anlaşılmaktadır. Kayıta evin niteliği tam olarak belirtilmemiştir. Ancak evin Boyacı Monlâ Abdurrahman'dan alınıp daha sonra tamir edildiğine dair bilgi mevcuttur. Buna ilaveten uşağına ait bir ev ve ambarın olması evin geniş, muhtemelen de avlulu bir ev olduğunu göstermektedir ki geleneksel Türk ev mimarisinin de oda ve sofaya bağlı hayattan meydana geldiği bilinmektedir²⁴. Ayrıca bir çalışmada Halil Efendi'nin konutunun yer aldığı mahalle²⁵ olan Şhreküstü Mahallesi'nin²⁶ merkezi bir mahalle niteliğinde olup, mahkemeye intikal eden 17 davanın bu mahalle sakinlerince çıkarıldığı dolayısıyla aktif bir mahalle hüviyetine sahip olduğu belirtilirken, Fazılzâde'nin de mahallenin ikinci zengini olduğu ifade edilmiştir²⁷.

İlgili döneme ait diğer bir çalışmada²⁸ ise Şhreküstü mahallesinde 52 adet menzil olduğu, ikisi dışında bir menzil fiyatının 138,4 kuruş olduğu göz önüne alındığında, Fazılzâde Halil Efendi'nin 1000 kuruş değerindeki evinin, yaşadığı mahalleye göre lüks ve yüksek düzeyde bir servete sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Fazılzâde Halil Efendi'nin Gayrimenkulleri

Gayrimenkulun Cinsi	Miktar	Fiyat (kuruş)
Kızılhisar Köyü Höyük ardında aşağı Ali avradından alınan ceviz	3	30
Kilisecik Köyü'nde kamalak yerinde hisse ceviz eşcarı	11	60
Kızılhisar Emir Ali Yerinde ceviz	27	30
Kızılhisar Şeyhi yerinde ceviz	17	10

²⁴İsmail Kıvrım, "17.Yüzyılda Gaziantep'te Ailenin Yaşadığı Mekân: Ev (Özellikleri ve Fiyatları)", *HÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.10, S.10, 2009, s.69-79./Sezer Tansuğ, "Türk Ev Mimarisinin Değişme ve Gelişme Çizgisi", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.II, Ankara 1992, s.756.

²⁵Osmanlı şehrinde mahalle birbirini tanıyan, birlerinin davranışlarından sorumlu olan ve sosyal dayanışma içerisinde olan kişilerin oluşturduğu topluluğun yaşadığı yer olarak tanımlanır. Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, S.IV, Ankara 1984, s.69.

²⁶Antep Livası'nın 16.yüzyılda idari yapılanması içerisinde yer almış olan en eski mahallerinden biridir. Hüseyin Özdeğer, Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı, C.I, İÜ İktisat Fakültesi Yay., İstanbul 1988, s.121-124.

²⁷Ayşe Güdeloğlu, "131 Nolu Şer'iyye Sicil Defterine Göre Gaziantep'in Kültürel, Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarih ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı*, İstanbul 2013, s. 28-29.

²⁸Zeynel Özlü, XVIII. yüzyıl, s.59.

Kızılhisar Kanber yerinde ceviz eşcarı		30
Kızılhisar Hacı Ömer oğlu Tarlasında ceviz	4	12
Kızılhisar Ebudderda'dan alınan ceviz	20	5
Hacar Köyünde Emir Efendi tarlasında armut(4),ceviz (12),zerdali(10)	26	75
Hacar Köyünde Abdülhay toprağında eşcar(300), ceviz(11),zerdali (9)	320	250
Hacar Köyü'nde Abdülhaydan alınan tarlada ceviz(4), zerdali(3)	7	25
Cağdın Köyü'nde Hasan Beşe yerinde nısf ceviz		0.5
Cağdın Köyü'nde Bablekli Hacı Halil yerinde ceviz eşcarı	3	5
Cağdın Köyünde Hasırcızâde yerinde ceviz eşcarı	2	4
Cağdın Acemoğlu yerinde ceviz eşcarı	16	50
Cağdın Keçeci yerinde ceviz eşcarı	4	12
Cağdın üzere Pınarbaşı masap aslan tarlası	2	10
Cağdın değirmenbaşı ceviz(7), kavak (6)	13	41.5
Cağdın üzere pınar bağ yerimde büyük ceviz (9), şetil (5)	14	40

Gayrimenkulun Cinsi	Miktar	Fiyat (kuruş)
Canbazoğlu yerinde ceviz	5	5
Canbazoğlu yerinde kavak ve çınar eşcarı		25
Kızılhisar bağ yerinde ceviz eşcarı	15	80
Kilisecik köyünde kaya altı narlık ve etrafı ceviz		175
Sam köyü toprağında ceviz	5	20
Badıllak toprağında nısf hisse ceviz	8	10
Kozlu derece ceviz	1	1

Çamır bıçağı mısırlı tarlasında müşterek ceviz eşcarı	8	15
Çakırbıçağı yafta yerinde Musluzâdelerden alınan bostanın nısf hissesi		150
mezru' kendir hissesi		20
Cağdın'da beygirci Ali'den alınan bağ		50
Cağdın bostanı değirmen yanında bağ		20
Kilisecik köyü toprağında bağ		20
Edbân toprağında bağ		5
Keret köyü elma bostanı bir rub çiftlik		200
Kızılhisar toprağında Behisnioğullarıyla müşterek ceviz eşcarı hisse		2
Hacar köyünde ve evde kütük odun		12
Kasar için kül ve germise	150	4
Ağcakent köyünde Turhan oğlundan alınan zeytin ve incir eşcarı nısf hissesi		100
Kızılkent toprağında zeytin eşcarı		60
Tilfar köyünde dere içinde köy önünde incir eşcarı	40	25
Tilfar köyünde derede incir eşcarı		5
Tilfar dere başında şetil zeytin	12	10
Oruç kadı yerinde Tilfarda incirlik eşcar	300	60
Mızar köyünde narlık bostanı hissesi		80

Taşınabilirler

Ev ve Mutfak Eşyaları

Fazılzâde Halil Efendi, terekesine bakıldığında gayet varlıklı bir kişi olmasına rağmen ev ve mutfak eşyaları, lüks olmayan, her evde bulunabilen ve maddi değer bakımından da pahalı olmayan eşyalar olarak göze çarpmaktadır. Eşyalar arasında muhtemelen oğluna bıraktığı 2 adet kilim, 2 adet halı, 3 adet yorgan, 2 adet yastık, 2 adet döşek bulunmaktadır. Mutfak kapları

olarak sayılabilecek türde bakır kazan²⁹, teşt, lenger³⁰, leğençe, bakır kapaklı sahan, sini³¹, sahan, tabe, tahta ambar³² bulunmaktadır.

Bu tür eşyaların Osmanlı dönemi klasik ev mefruşatı içerisinde yer aldığı bilinmektedir³³. Mutfak eşyaları içerisinde yer alan sini ve lengerin büyük yemek tepsileri niteliğinde olması Halil Efendi'nin geniş aile yapısına sahip olduğunun kanıtıdır. Zira Halil Efendi'nin çok eşli ve çocuklarla beraber geniş bir aileye sahip olduğu önceki aile bölümünde dile getirilmiştir. Hacı Halil Efendi'nin terekese, terekenin bulunduğu sicil kaydındaki diğer terekelerle kıyaslandığında Hacı Halil Efendi'nin farklı köy vb. mevkilerde arazi, ceviz ağaçları gibi kayda değer gayrimenkule sahip olduğu görülmüştür. Diğer terekelerden ayrılan ve göze çarpan diğer bir husus ise Hacı Halil Efendi'nin ilmi yönünü ortaya koyan kitaplarıdır.

Isınma ve Temizlik Aletleri

Terekedeki kayda göre temizlik eşyası olarak hamam leğeni, ibrik bulunmaktadır. İbrik, Türklerde bilhassa el yıkamak ve abdest almak için kullanılan ve abdest için olanların ise leğenleriyle birlikte takım olarak kullanıldığı bilinmektedir³⁴.

Kayıtta yer alan pirinç sarı mangal³⁵ ve sagir sarı, sagir nuhas, demir ve buna benzer çeşitleri³⁶ olan mangalın, Osmanlı döneminde evlerde yaygın biçimde ısınma aracı olarak kullanıldığı bilinmektedir. İlgili dönemde bu tür mangalların Halep tandırı³⁷ adı verilen taşınabilir tandırlarla birlikte kısıtlı bir şekilde de olsa kullanıldığı görülmüştür. Buna ilaveten mangal türlerinin yaygın bir şekilde efendi, seyyid vb. hatırı sayılı kişilerin evlerinde kullanıldığı da bilinmektedir³⁸.

Ev Aksesuarı

Özellikle dini merasim ve günlerde kullanıldığı bilinen gülabdân ve buhurdân'ın birer adet olmak üzere terekede kaydedildiği görülmektedir. Gülabdân, ince ağızlı, pedestal ayakta yükselen, armudi şeklinde gövdesi, boynu dar ve uzun olan ve delikli emziği ile gül suyu

²⁹Çok miktarda yemek pişirmeye ya da bir şey kaynatmaya yarayan derin kulplu kaptır. *Türkçe Sözlük*, C.I,T.D.K, Ankara 1983, s.674

³⁰ Yayvan ve kenarları geniş büyük bakır kaptır. T.S, C.II, s.787.

³¹Bir ayak ya da sehpa üzerine konularak, yemek tabakları vb. konan ve yemek yemek için kullanılan bakır veya pirinçten büyük tepsidir. İ. Gündoğ Kayaoğlu, *Eski İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul 1998,s.166,167./ *Gaziantep El ve Ev Sanatları*, Gaziantep İl Turizm Müdürlüğü, Gaziantep 1999, s.9.

³² İçine kuru bakliyat konan birçok bölmesi olan kiler vazifesi gören büyük sandıktır. Zeynel Özlü, *XVIII. Yüzyıl*, s.181.

³³Zeynel Özlü, "Terekeler Işığında Göynük'te Konutlarda Mekan Düzenlemesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Temmuz-Ağustos 2006, S.163, s.103-142.

³⁴ Celal Esat Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, C. II, MEB Yayınları, İstanbul 1947, s.767.

³⁵İçine kor konulan saçtan, bakır ya da pirinçten türlü biçimlerde üstü açık kap, korluk. *Türkçe Sözlük*, C.II, s. 806.

³⁶Serhat Kuzucu, "123 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1180-1181/M. 1766-1767)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Gaziantep 2006, s.14.

³⁷Ömer Asım Aksoy, a.g.e, C. III, İstanbul 1946,s. 654.

³⁸ Zeynel Özlü, "Osmanlı Döneminde Gaziantep'te (Ayıntab) Isınma Kültürü", *4. Kazan Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu*, 29 Eylül-1 Ekim, s.1096.

dağıtımında kullanılan bir aksesuardır³⁹. Sarayda ziyafetlerden sonra ellerin yıkanması, kötü kokunun engellenmesi⁴⁰ ve ramazan ayında, mevlitlerde sarayın bölümlerinde kullanılmıştır⁴¹.

Buhurdân ise yakıldığı zaman güzel koku salan buhur denilen bitki ve tohumların kokularının salınmasında kullanılan tütsülüklerdir⁴². Sarayda buhur yakmak da gelenek haline gelmiş, yemeklerden sonra, özellikle yemekten sonra padişahın odası ve padişahın namaz kılacağı mekânlar yakılan buhurla ferahlatılırdı⁴³. Fazılzâde Halil Efendi ve ailesinin de sufi bir yapıya sahip olmasından dolayı dini günler ve mevlit gibi dini merasimlerde gülabdânı ve buhurdânı kullandıkları anlaşılmaktadır.

Mutfak Zahiyesi

Mutfak ihtiyacının karşılanması konusunda gerekli olan zahirelerden arpa(şa'ir), kahve, pirinç, tuz (milh), kuru incir, ak darı gibi ürünlerin muhtemelen terekede kaydı olan tahta ambar içerisine konulduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde de yine şehir hayatında evlerde kiler denilen bölümde kırsal kesimde de yine ambar yada kilerde başta kışlık olmak üzere zahire stoklama kültürünün devam ettirildiği bilinmektedir.

Eşyalar içerisinde yer alan kahvenin Osmanlıya XVI. yüzyılda girdiği ve toplumun kahve kültürüne o dönem itibarıyla alışmaya başladığı bilinmektedir. Hatta konaklarda, evlerde kahve pişirmede kullanılan özel kahve takımlarının da kullanıldığı ve toplumda kahve kültürünün geçmişten günümüze devam ettiği görülmektedir.

Tablo 3. Fazılzâde Halil Efendi'nin Ev, Mutfak Eşyaları ve Zahiyesi

Eşyanın Türü	Miktar	Fiyat (kuruş)
Odasında olan takım ber müceb-i defter	1	60
Kahve	85 kıyye	300
Ak Darı	4 kıyye	21
Şa'ir(arpa)	10 kıyye	
Kuru İncir	60 kıyye	15
Yaş İncir	3 kıyye	

³⁹ Şinasi Acar, “Düşlerin Kokusu Buhurdan ve Gülabdanlar”, *Antik Dekor Dergisi*, S.75, İstanbul 2001, s.109-114.

⁴⁰ Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2004, s.36.

⁴¹ Tevkii Abdurrahman Paşa, “Osmanlı Kanunnameleri”, *MTM*, İstanbul 1331, s.521.

⁴² M. Zeki Pakalın, a.g.e, C.I, s. 245./ Serkan Geduk, “Osmanlı Saray Kültüründe Buhur ve Gülsuyu Geleneği”, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllığı* 6, İstanbul 2013, s.128.(124-141)

⁴³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s.210./Gerry Oberling- Grace Martin Smith, *Osmanlı Sarayında Yemek Kültürü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2001, s. 65.

Ambarda milh(tuz)		100
Pirinç sarı mangal	1	2
Bakır kapaklı sahan, sini, hamam leğeni, sahan, lenger, ibrik	27	63
Oğlu Mustafa'da kilim(2), halı(2), yorgan(3), yastık(2), döşek(2)	11	15
Bakır kazan, teşt, lenger, leğençe, tabe		87
Tahta ambar(ambarın fiyatı çarık ve sarığın fiyatı ile birlikte verilmiştir.(Tablo V)	1	
Uşağının sakin olduğu menzilde kilim(4), döşek(2), yorgan(3), yastık(2)	11	33
Gümüş Buhurdan(1), Gülabdan(1)	2	25

Hayvanları ve Tarım Aleti

Hayvanlar içerisinde küçükbaş hayvanlardan koyun, kuzu ve yük hayvanı olarak ta beygir, erkek ve dişi eşek ve sıpası bulunmaktadır. Ayrıca 7 adet çuval yer almaktadır. Koyun ve kuzunun 200 adet olduğu ve bu hayvanlara dair “taşrada Türkmen yedinde” şeklindeki kayda bakılacak olursa hayvanların kırsalda olduğu görülür. Bu durumun oluşmasında, Osmanlıda şehirlerin, tarımsal etkinliklerden ziyade tarım dışındaki etkinliklerin yani idari ve ticari faaliyetlerin ve niteliklerin ön plana çıktığı yerleşim birimleri olarak şekillenmesinin büyük bir etkisi⁴⁴ bulunmaktadır.

Tarım aleti olarak da 1 adet ikinci Cerceri (Döğen) vardır. Cercerin geleneksel bir tarım aleti olup, öküz veya beygirle çekilen buğday, arpa vb. ürünlerin işlenmesinde kullanıldığı bilinmektedir⁴⁵. Hayvanlar içerisinde yer alan beygirin de cerceri çekmek için kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bu geleneksel alet, 19. Yüzyılda tarımda makineleşmeyle birlikte yerini biçerdöver gibi modern ve teknik araçlara bırakmıştır.

⁴⁴Alpaslan Aliağaoğlu- Abdullah Uğur, “Osmanlı Şehri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2016, S.38, s.209.

⁴⁵ Tefik Güran, “ Osmanlı Tarım Ekonomisi 1840-1910”, *İ.Ü İktisat Fakültesi: Türk İktisat Tarihi Yılığ* 1987, s. 225-303.

Tablo 4. Fazılzâde Halil Efendi'nin Hayvanlar ve koşum malzemesi ve Tarım Aleti

Hayvan cinsi	Adet	Fiyat (kuruş)
Koyun, Kuzu	200	500
Erkek Merkeb	1	13
Sim at rişme (gem)	1	20
Doru Bargir (Beygir) takımıyla	1	25
Seylan Karyesinde müşterek kancık merkep ve sıpası		6
Ekinci Cerceri	1	20

Giyim- Kuşamı

Osmanlı toplumsal yapısında kişilerin giyim-kuşamının mensubu oldukları zümreler doğrultusunda şekillendiği bilinmektedir. Bu zümrelerden biri olan ilmiye sınıfı mensuplarının kıyafetleri de renginden, şekline kadar kendine özgü semboller içermektedir⁴⁶. Bu bağlamda terekedeki “nafe,”⁴⁷ kürk,⁴⁸ sarık⁴⁹ ve feracenin⁵⁰ Fazılzâde Halil Efendi'nin ilmi vasfını yansıttığı görülmektedir. Ancak kıyafetlerin şekil ve renkleri hakkında somut bilgiler yer almamaktadır.

Terekede yer alan diğer bir kıyafet çeşidi olan kalpağın, 18. Yüzyılda delibaşılara külah yerine giydirilmesinin zorunlu hale getirildiği bilinmektedir. Kapıkulu ocağının kapatılması

⁴⁶Ramazan Muslu, “Türk Tasavvuf Kültüründe Tarikat Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:12,2008,S.36, s.43-66./ Özlü, a.g.m, s.356.

⁴⁷Tilki, samur, tavşan vs. hayvanların göbek taraflarından çıkan kürkün adıdır. Pakalın,a.g.e,C.II, s.642.

⁴⁸Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1969, s.164.

⁴⁹Kavuk, külah, fes bir serpuş, baş kisvesi üzerine sarılan dülbent, ağabani veya şala verilen isimdir. Koçu,a.g.e, s.202.

⁵⁰ Ulemanın giydiği pek geniş ve yine çok geniş olan kolları yarık bir çeşit biniştir. Koçu, a.g.e, s.107.

sonucunda deli ocağı da kaldırıldığı için kalpak genel olarak gayri Müslim halkın giydiği bir kıyafet haline gelmiştir.⁵¹ Buna ilaveten kalpağın ve kürkün (dini ve askeri sınıftan olan erkeklerin konumunu gösterir⁵²) Gaziantep’te hem erkekler hem de kadınlar tarafından giyildiği tespit edilmiştir⁵³. Buradan hareketle Hacı Halil Efendi’nin de ilgili dönemde zikredilen dini veya askeri sınıfa dahil bir kişi olduğu muhtemeldir.

Kayıtlı olan aksesuarlar içerisinde kadınların saçlarını tutturdukları ve saçların daha güzel görünmesini sağlayan saç kaytanı vardır. Kaytanlar genelde floş ipe veya kesilmiş uzun saçların örülmesi ile yapılan, uç kısımları gümüş takılarla süslenen saç aksesuarlarıdır⁵⁴.

Ayrıca kadınların ayak bileklerine taktıkları bilezikler olan halhalın da⁵⁵ yer aldığı görülmektedir. Halhalın, Osmanlı kadının görünümünün güzelleştirilmesi açısından XVI. yüzyıldan itibaren kullanıldığına dair bilgilere seyyahların, kadınların giyimleri ile ilgili tasvirlerinde rastlanılmaktadır⁵⁶.

Tablo 5. Fazılzâde Halil Efendi’nin Giyim- Kuşamı ve Aksesuarlar

Eşya cinsi	Adet	Fiyat (kuruş)
Nafe, Sincap, Samur beyaz köhne kürkler, ferace	5	70
Kazâz işi sırma işleme saç kaytanı ve püskül, kalpak	3	55
Sim sağır saç kaytanı	1	4
Rahne kuşak, bafte kuşak kem(kötü) ayar	6	30
Altın bilezik	1	15
Gümüş düğme, donluk, kebir bir tek sim halhal	3	5
İncili altın avratlar ziyneti Mansur	1	35
Bir çift sim bilezik, bir çift sim halhal	4	22
Turuncu renkte şali kuşak	1	5
Araf çarık, sarık	2	9

⁵¹ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, s.220.

⁵²Özlü, a.g.m, s. 356.

⁵³Özlü, a.g.e, s. 105, 113, 122, 138.

⁵⁴ Yener Altuntaş- Y.K. Mücella Şahin, *Gaziantep İli Halk Oyunları Kıyafetleri Teknik Çizimleri*, Ankara 1997, s.14.

⁵⁵Koçu, a.g.e, s.126.

⁵⁶Sevgi Gürtuna, “Klasik Dönemde Osmanlı Kadınının Giyim Tarzı”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 11, Ankara 2002, s. 909-920.

Silah

Terekede silah olarak sadece beş kuruş değerinde iki adet köhne tüfek kaydı bulunmaktadır. Tüfenk (Tüfek), ağaçtan bir sap üzerine yerleştirilmiş uzunca ve dar madeni borudan meydana gelen ve içine konan mermiyi uzağa atacak bir borusu bulunan ateşli bir silahtır⁵⁷. Terekedeki tüfeğin niteliği hakkında somut bir yoktur. Ancak tüfeklerin farklı çeşitleri olduğu bilinmektedir⁵⁸. İlgili dönem ve öncesinde Anadolu'da devlet otoritesinin zayıflaması sonucunda halkın, zorbalık yapan yeniçeri, sipahi, leventler vb. kişilere karşı kendi güvenliğini sağlamak için tüfek kullanmaya başladığı bilinmektedir⁵⁹. Fazılzâde Halil Efendi'nin de muhtemelen bu tür güvenlik sorunları, masa'ra işletilmesinden dolayı evdeki ürünlerin hırsızlığa karşı korunması gibi etkenlerden dolayı tüfek kullandığı anlaşılmaktadır.

Nakit ve Alacaklar

Osmanlı sosyo- ekonomik alanla ilgili olarak tereke kayıtlarında genelde nakit paraya sahip olma oranlarının çok düşük seyrettiği ve terekesinde nakit para kaydı olanların ise varlıklı veya askeri sınıfa mensup insanlar olduğu görülmüştür⁶⁰.

Fazılzâde Halil Efendi'nin terekesinde ise babasından intikal eden 800 kuruş nakit parası olduğu anlaşılmaktadır. Halil Efendi'nin en yüksek meblağ değerindeki borcu Ayıntâb Nâib-i sâbık Ömer Efendi'ye verdiği görülürken, yine farklı köylerden Müslüman yada gayri Müslim sıradan insanlara, haffâf, bakkal, hamam tellağı vb. mesleklerdeki kişilere, neccar şeyhi, Mevlevî şeyhi, seyyid, molla ilgili dönemde ve öncesinde naiblik, şehremini, şehir kethüdası gibi eşraftan insanlara ve Ayıntab'ın bazı köylerinde yeniçeri ortalarına(bölük) dahi borç vererek, bölge insanının ihtiyaçlarının karşılanmasında fayda sağladığı görülmektedir. Bu durum Halil Efendi'nin hem madden varlıklı hem de yardımsever bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Terekedeki kayda göre ilgili dönemde kentte yaşayan 114 kişiye toplam 16301 kuruş borç verdiği görülmektedir.

Tablo 6. Fazılzâde Halil Efendi'nin Alacakları

Borç Verilenlerin İsimleri	Miktarı (kuruş)
Sarioğlu Seyyid Mustafa'da	100
Zımmiyanda	650
Kamalazâde Abdurrahman Ağa'da	75

⁵⁷Celal Esat Arseven, a.g.e, C.IV, İstanbul 1952,s. 2052.

⁵⁸Zeynel Özlü, "18. Yüzyıl'ın İkinci Yarısında Gaziantep'te Sivillerin Kullandığı Silahlar ve Fiyatları", *Polis ve Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Police and Social Studies*, Nisan 2016, Yıl:4, C.4, S.1, s. 34.

⁵⁹Mücteba İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tüfeğin Halk Arasında Yayılışı", *Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler II*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1983, s.247-260.

⁶⁰Özlü, XVIII..., s.92-93.

Arap Hasan'da	7
Hacı Hafız'da	3
Nakıboğlu Ahmet Ağa rehin baki	15
İncirci Yusuf'ta	100
Mevlevî Şeyhi	15
Keretli Topçuoğlunda	45
Bıyıkloğullarında	27
Dağlıoğlunda	50
Güllüoğlu Seyyid Mustafa Efendi'de	20
Müdir Ali Efendi'de	300
Göksunbeyli Köyünde	50
Zımmî İsa oğlu kefaletle Zımmî Berad'da	300
Kilisecik Abo'da	23
Beşdeli Köyü ahalesinde	100
Cağdınlı Keleş Mehmet'de	13
Şehir kethüdası Mehmet Ali'de	25
Göcükeli Harbaloğlu	15
Nafaklı Ömer	6
Batalhöyüklü Hacı Mehmet	30
Şehreküstü Mahallesinde	20
Hakimoğlunda	16
Molla Ahmet oğlu	5
Ulumasere Köyünde	250
Bostan Zımmî İsa oğlunda	500
Batalhöyüklü Ortası'nda	200

Bakkal Hüseyin Beşe'de	50
İbrahimşehirli, Güllü Mehmet ve Mehmet Ali'de	10
Misafirzâde Monlâ Hüseyin'de	100
Fırat kenarında Bayındır Deli Yusuf'ta	5
Yiğit Ağa adamı Deli Ahmet rehiniyle	2
Çelebinin Hüseyin oğlu İbiş rehiniyle	3
Seyfeddin oğullarında	255
Hindîoğullarından	700
İmamoğlunda	100
Görgöre Köyü Ortası'nda	500
Isbatırın Köyü Ortası'nda	290
Hamam Dellâkı İsmail'de	1
Gürgenî Köse Ahmet'te	1
Borç Verilenlerin İsimleri	Miktar (kuruş)
Ağcahöyüklü Cuma ve Hüseyin'de	30
Ağcahöyük Ortası'nda	140
Hacı Kalenderoğlu Ömer Ağa'da	80
Kilisecikli Gökoğlunda	27.5
Evyapanoğlu Mustafa Bakî'de	10
Neccar Şeyhi Süleyman'da	30
Değirmenci Zıbroğlu Hüseyin'de	20
Haffâf Gülekçi Emiroğlunda	5
Dilibüyüköğü el-Hac Mustafa'da	98
Hodak Mustafa rehin	5
Humanızlı tat Ahmet'te	7

Şahneoğlu, Kara Ali ve Molla Nuri'de	40
Bulguroğlu Mehmet'te	12
Seyyid Mahmut'ta	3
Karakuyu Köyü Ortası'nda	20
Buket Köyü Ortası'nda	85
Misilan Ayık Rehniyle	40
Gürgeni el- Hac Veli'de	40
Isbatrın Köyü Bademoğlunda	50
Kilisecikli Müsellemoğlu Halil'de	8
Kilisecik Köyü Ortası'nda	80
Kal'alı Çavuşoğullarında bakî	15
İlbeyli Lakoğlunda bakî	35
İlbeyli Hatîb bakî	6
Dilencioğlu İsmail'de	20
Muhsinzâde Ahmet Ağa'da	16
Emir Ali Efendi'de	8
Yavrucakoğlu Ahmet'te	15
Deli Hüseyinoğlu Sadık ve Hasan'da	100
Ulumasere Karakûlah Ali'de	25
Cağdınlı Camkerten Hüseyin'de	12
Kili'den İmirzeoğlu İmirze'de	20
Cumaoğlu Mehmet'te	5
Koltuk Osman'da	40
Nûrâne Kara Cumaoğlu'nda	2
Tilfarlı Tilkioglunda	20
Ömer Beşe oğlu Kara Mehmet'te	20

Daşçıoğlu Monlâ Mehmet'te	9
Hüseyin oğlu Mehmet'te	57
Dülüklü oğlu İbrahim Halil'de	210
Güllüzâde biraderi Seyyid Ahmet'te	15
Tütüncü Seyyid Ömer'de	200
Nûrâne Toptaşı fevt	15
Hıyamlı Ali Beşe'de	4
Köşger Süleyman'da	11.5
Sâbık Şehremini Helvacı oğlu Seyyid Ahmet'te	20
Borç Verilenlerin İsimleri	Miktar (kuruş)
Haffâf Sübhânverdi oğlunda	225
Sadık oğlu Hacı İsa'da	50
Mutâf Hasan'da	7
Rumevlek Köyü Ortası'nda	265
Gözükara Mustafa'da	9.5
İlbeyli Topal Bekir Said nizâ'ı	40
Rumevlekli Kurdoğlu Mehmet'te	20
Emir Zekeriya oğullarında	400
Vilayet için Hacı Ahmet Ağa'da	100
Nakıboğlu el- Hac İsmail Ağa kefaletiyle bâ- temessük Ayıntab Nâibi sâbık Ömer Efendi'de	575
Rumkal'a'dan Monlâ Mustafa'da rehniyle	200
Dülüklü oğlu Hacı Ömer Ağa oğlu Seyyid Ali'de	70
Emir Karaca yeğeni Seyyid Bekir'de	17
Nâkib-i sâbık Bekir Efendi'de	27

Sâbık Şehir Kethüdası Helvacıoğlu Seyyid Ahmet'te	100
Nakîbzâde Hacı İsmail Ağa'da kara Arap kahyalıktan	90
Hacı Abdulaziz oğlu Monlâ Ahmet'te	105
Beylerbeyili Mısdık'da	3
İlbeyli Ahmet ile Yeniçeride	20
Boyacıoğlu Monlâ Ali'de	4.5
Camu Monlâ Ali'de	15
Halebli Çirmeni oğlu Kaso'da	7
Seyyid Efendi'nin adamı Gülbaharoğlunda	100
Nâib-i Sâbık Serrâczâde vilayette olan ayalinde	100
Çeltik Hüseyin'de	16
Avradı Hatice'de	15
Kefşeker Acem Ali'de	10
Toplam	16301

Terekeden Yapılan Kesintiler

Fazılzâde Halil Efendi'nin terekesinden toplam 1977 kuruş kesinti yapılmıştır. Öncelikli olarak kesintide yer alan paylar eşelerine ödenen mihir borçları olup 497 kuruştur. Bunun 350 kuruşu hala zevcesi olan eşlerine, 147 kuruşu da önceki eşlerinin çocuklarına verilmiştir.

Tereke kesintisindeki en büyük pay 625 kuruş olup terekenin taksimini yapan görevlilere verilen “resm-i kısmet” adıyla bilinen ücrettir.

Halil Efendi'nin cenaze, ıskat ve kefaret masraflarına 300 kuruş ödeme yapılmıştır. İskat ve kefaret ücreti hakkında somut bir bilgi yoktur. İskat ve kefaret ücreti namaz ve oruç ibadeti bağlamında topluma yerleşmiş bir nevi günahlardan arınma bedeli mahiyetindedir. Ancak oruçla ilgili Kuran'da Bakara suresi 184. Ayette güç yetiremeyenlerin fidye ödemesi ilkesi açıkken ve ıskat-ı salat denilen namazın düşürülmesi anlayışının da ne kuranda ne de sünnet dahilinde temeli yokken Fazılzâde Halil Efendi bu ibadetler bağlamında gaflette olmasının günaha neden olacağı düşüncesine karşılık bu ücretlerin ödenmesini vasiyet ettiği anlaşılmaktadır⁶¹.

⁶¹Hüseyin Atay, *Kur'an Türkçe Çeviri*, 2/184, Atay Yayınları, Ankara 2016, s. 27./Ali Bardakoğlu, “İskat”, *DİA*, C.19, İstanbul 1999, s. 137-143.

Diğer kesintiler ise torunlarına, kız kardeşlerine, çukadâra, katibe ve yazım günü yapılan masrafa ayrılan ödemelerden oluşmaktadır.

Tablo 8. Fazılzâde Halil Efendi'nin Terekesinden Yapılan Kesintiler

Kesintilerin Türü	Miktarı (kuruş)
Techîz, Tekfîn, Iskat ve Kefaret mûcib-i müsbet-i vasiyet	300
Deyn mihr-i mu'ahhar iki yüz kuruş müsbet mükeddemâ müteveffîye zevcesi Rahime'nin kızlarına hisse	100
Deyn mihr-i mu'ahhar müsbet yüz yirmi beş guruşdan hisse oğlu Ahmet Efendi	47
hâlâ zevcesi Halime'ye mihr deyn-i müsbet der- zimmet-i müteveffâ	200
hâlâ zevcesi Ümmühaniye deyn-i mihr-i müsbet	150
Çukadâra hizmet	20
Oğlunun oğlu Yusuf'a vasiyet	150
Oğlunun oğlu Ali'ye vasiyet	100
Kız karındaşı Cemile'ye deyn-i müsbet	180
Tahrîr günü masrûf	30
Resm-i Kısmet	625
Kâtibe Resm	25
Toplam	1977

Sonuç

Terekeler, Osmanlıda sosyo-ekonomik alan bağlamında ilmi şahsiyetler üzerinden ilim hayatının aydınlatılmasını sağlayan önemli kaynaklardandır. Bu kayıtlar aracılığıyla Osmanlı toplumunda belli bir yer edinmiş âlimlerin yaşadıkları dönem içerisinde sosyo- ekonomik bağlamda servet düzeyleri, sahip oldukları arazi, bağ, bahçe miktarları, dükkan ve dükkan eşyaları ölçüğünde mesleki durumu, günlük yaşantıları içerisinde kullandıkları ev ve mutfak eşyaları, giyim-kuşamları, aksesuarlar ve tabi ki bir alim için en önemli unsur olan kitapları hakkında bilgiler edinmek mümkün olmaktadır. Ayrıca bu kitaplar sayesinde âlimin ilmi ve kültürel düzeyi, dini ve felsefî düşünce boyutu hakkında kayda değer bilgilere ulaşılabilmektedir.

Çalışma konumuz olan Fazılzâde el- hac Halil Efendi ibn-i el-Hac Ali Ağa'nın terekesinden hareketle kendisinin 18. Yüzyılın ikinci yarısında Ayıntab'da Şehreküstü Mahallesinde yaşamış Ayıntablı bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. Efendi unvanına sahip olması yaşadığı kentte askeri sınıf olarak adlandırılan eşraftan olup halk nazarında saygın bir kişi olduğunu göstermektedir.

Halil Efendi'nin hem 6356 kuruş değerindeki gayrimenkul ve menkul hem de kentteki pek çok insandan 9299 kuruş değerindeki alacağından oluşan servet miktarına bakıldığı zaman yaşadığı kentin ve mahallenin varlıklı insanı olduğunu göstermektedir. Ayrıca giyim-kuşamına dair kürk, kalpak gibi bulgular da Hacı Halil Efendi'nin belli bir statüye sahip olduğunu gösterir niteliktedir. Hacı Halil Efendi'nin tereke kaydındaki Mantık'dan İlm-i Âdâb, Hadikatü's-Su'adâ, Şerh-i mecma'ul- Bahreyn bi'l- fihriyye gibi kitaplar da ilmi şahsiyetini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Arşiv Malzemesi

131 Nolu Gaziantep Kadı Sicili

Araştırma Eserler

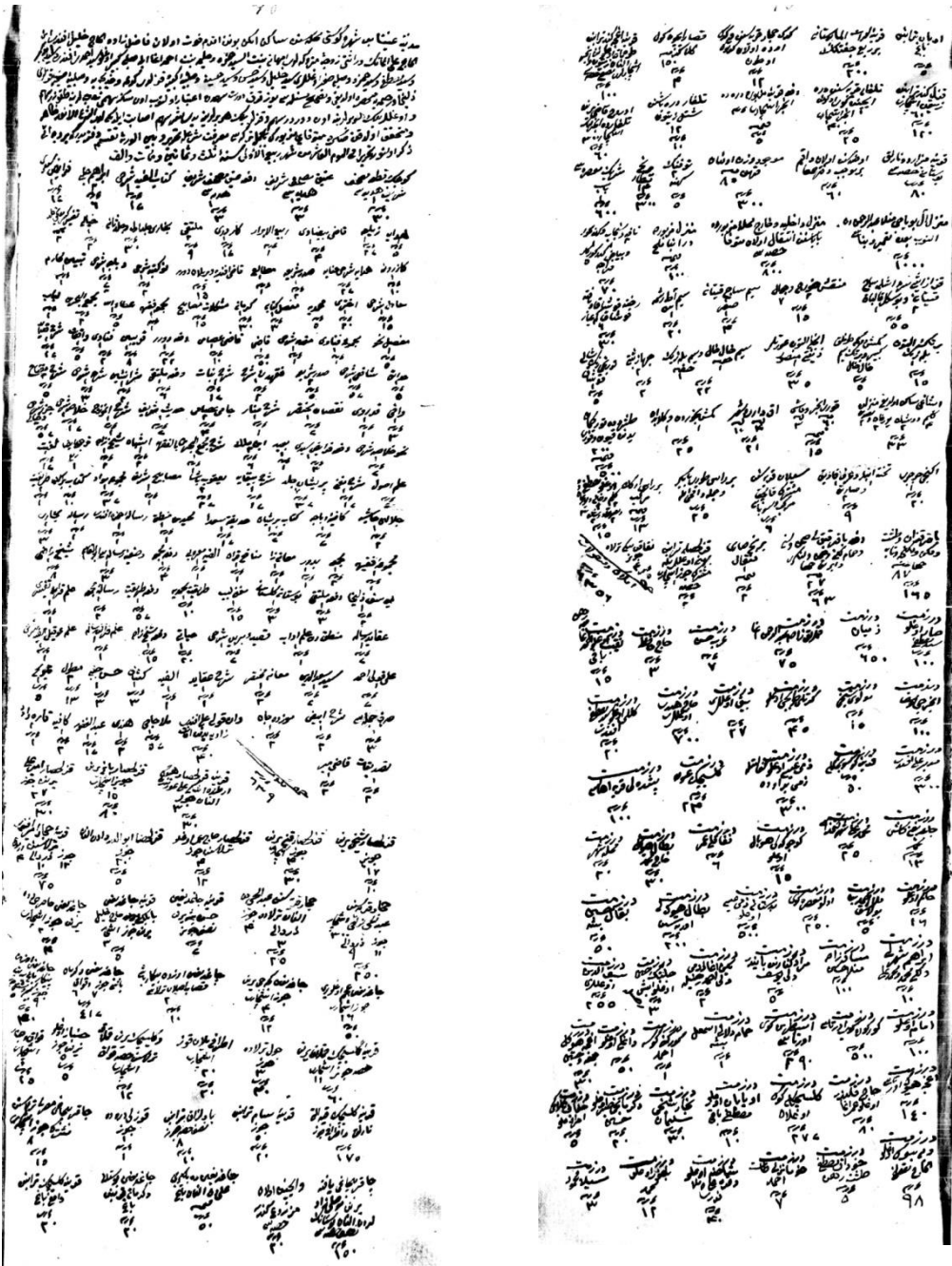
- Acar, Şinasi, “Düşlerin Kokusu Buhurdan ve Gülabdanlar”, *Antik Dekor Dergisi*, S.75, İstanbul 2001.
- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, 1243-1453, C.1, Tekin Yayınevi, Ankara 1979.
- Aksoy, Ömer Asım, *Gaziantep Ağzı*, C. III, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1946.
- Aliağaoğlu, Alpaslan - Abdullah Uğur, “Osmanlı Şehri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.38, Ağustos 2016.
- Altuntaş, Yener -Y.K. Mücella Şahin, *Gaziantep İli Halk Oyunları Kıyafetleri Teknik Çizimleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1997.
- Arseven, Celal Esat, *Sanat Ansiklopedisi*, MEB Yay., C. II, İstanbul 1947.
- Artan, Tülay, “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliğin Aynası”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*. Edit. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998.
- Atay, Hüseyin, *Kur'an Türkçe Çeviri*, 2/184, Atay Yayıncılık, Ankara 2016.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, C.II, Yeni Ufuk Neşriyat, İstanbul 1989.
- Aydın, Mehmet Akif, “Aile”, *DİA*, C.2, İstanbul 1989.
- Bardakoğlu, Ali, “Iskat”, *DİA*, C.19, İstanbul 1999.
- Barkan, Ömer L. “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545- 1659)”, *Belgeler III*, 1993.
- Bilgin, Arif, *Osmanlı Saray Mutfağı*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2004.
- Canbakal, Hülya, *17.Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset, İletişim Yay.*, İstanbul 2009.
- _____, “Barkan'dan Günümüze Tereke Çalışmaları”, *Ömer Lütfi Barkan Türk Tarihçiliğine Katkıları ve Etkileri Sempozyumu*, İstanbul 2011.
- Demir, Enver, “19.Yüzyılda Turgutlu'da Varlıklı Bir Kölenin Günlük Yaşamına Dair”, *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri*, Cilt II, Edit. Muzaffer Tepekaya, Zafer Atar, Ferhat Berber, İlker M. Çağlar, Turgutlu 2018.
- Demirel, Ömer, “1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı”, *Belleten*, C.LIV, S.211, Ankara 1991.
- Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, S.IV, Ankara 1984.
- Kara, Abdullah, “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Turgutlu'da Bir Seyyidin Terekesi: Es-seyyid Mehmet Bin Halil Çelebi”, *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri*, Cilt II, Edit. Muzaffer Tepekaya, Zafer Atar, Ferhat Berber, İlker M. Çağlar, Turgutlu 2018.
- Gaziantep El ve Ev Sanatları*, Gaziantep İl Turizm Müdürlüğü, Gaziantep 1999.
- Geduk, Serkan, “Osmanlı Saray Kültüründe Buhur ve Gülsuyu Geleneği”, *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllığı* 6, İstanbul 2013.
-
-

- Güdeloğlu, Ayşe, “131 Nolu Şer’iyye Sicil Defterine Göre Gaziantep’in Kültürel, Sosyal ve Ekonomik Durumu”, *Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarih ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı*, İstanbul 2013.
- Günaltay, Şemsettin, “İslam’dan Önce Araplarda Kadının Durumu Aile ve Türlü Nikah Şekilleri”, *Belleten*, C.XV, S.60, TTK, Ankara 1951.
- Günay, Vehbi, “Balkanlara Ait Siciller ve Karaferye Kazası Şeriyye Sicilleri Kataloğu”, *Türk Dünyası İnceleme Dergisi*, S.2, İzmir 1997.
- Güran, Tevfik, “Osmanlı Tarım Ekonomisi 1840-1910”, *İ.Ü İktisat Fakültesi: Türk İktisat Tarihi Yıllığı* 1987.
- Gürtuna, Sevgi, “Klasik Dönemde Osmanlı Kadınının Giyim Tarzı”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 11, Ankara 2002.
- İlgürel, Mücteba, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tüfeğin Halk Arasında Yayılışı”, *Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler II*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1983.
- İnalçık, Halil, “15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996.
- İpçioğlu, Mehmet, *Konya Şer’iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Nobel Yayınları, Ankara 2001.
- Kayaoğlu, İ. Gündoğ, *Eski İstanbul’da Gündelik Hayat*, Aksoy Yayıncılık İstanbul 1998.
- Kılıç, Rüya, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.
- Kılıç, Hulusi, “Ahterî”, *DİA*, C.2, İstanbul 1989.
- Kıvrım, İsmail, “17.Yüzyılda Gaziantep’te Ailenin Yaşadığı Mekân: Ev (Özellikleri ve Fiyatları)”, *HÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.10, S.10, 2009.
- Koçu, Reşat Ekrem, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yay., Ankara 1969.
- Köprülü, Orhan Fuad, “Efendi”, *DİA*, C.10, İstanbul 1994.
- Köstüklü, Nuri “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarih Araştırmalarında Tereke Defterlerinin Yeri ve Önemi (Muğla Örneğinde)”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29 (5), 2009.
- Kuzucu, Serhat, *123 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1180-1181/M. 1766-1767)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2006.
- Masud, Muhammed Khalid, “Mecmua-i Fetâvâ”, *DİA*, C. 28, İstanbul 2003.
- Maydaer, Saadet “XVI. yüzyılda Bir Osmanlı Müderrisi: Mevlana Muslihiddin Efendi ve Mirası”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/1, 2011.
- Menekşe, Metin, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Sosyo-Kültürel Bir Ürün Olarak, Lakaplar; Birgi Kasabası Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.43, Nisan 2016.
- Muslu, Ramazan, “Türk Tasavvuf Kültüründe Tarikat Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:12, S.36, 2008.
- Oberling, Gerry - Grace Martin Smith, *Osmanlı Sarayında Yemek Kültürü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2001.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Osmanlı Beyliği Topraklarındaki Sufi Çevreler ve Abdalan-ı Rum Sorunu (1300-1389)”, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, (Edit. Elizabeth A. Zachariaou), Çev. Güven Gülçaçlı, İsmail Yergüz, Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1997.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.
- _____, “Kadı”, *DİA*, C.24, İstanbul 2001.
- _____, *Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Turhan Kitabevi Yay., Ankara 1994.
- _____, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2001.

- Özdeğer, Hüseyin, Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı, C.I, İÜ İktisat Fakültesi Yay., İstanbul 1988.
- Özdemir, Rıfat “Tokat'ta Aile”, *Belleten*, C.LIV, S.211, Ankara 1991.
- Özlu, Zeynel, “Ayıntablî Âlim Torunzâde Molla Mustafa (Terekesi Işığında)” *Gaziantep'te Dinî Hayat*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Gaziantep 2017.
- _____, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, Gaziantep B.B. Eğitim Kültür Serisi, Gaziantep 2004.
- _____, “18. Yüzyıl'ın İkinci Yarısında Gaziantep'te Sivillerin Kullandığı Silahlar ve Fiyatları”, *Polis ve Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Police and Social Studies*, Yıl:4, C.4, S.1, Nisan 2016.
- _____, “Terekeler Işığında Bolu-Göynük'te Giyim Kuşam” *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Dergisi*, S.36, 2005.
- _____, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Revân Seferinde Vefat Eden Ayıntablî Bir Şehidin Terekesi: Hacı Mustafa İbni Hacı İsmail”, *Abdulkadir Özcan'a Armağan, Hazırlayanlar; Hayrunnisa Alan, Ömer İşbilir, Zeynep Aycibin, Muhammet Ali Kılıç*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- _____, “Tereke Kaydından Hareketle 18. Yüzyılda Turgutlulu Bir Gayrimüslimin Günlük Yaşamı; Oganés ve led Pedros”, *Uluslar arası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri*, Cilt.II, Edit.Muzaffer Tepekaya, Zafer Atar, Ferhat Berber, İlker M. Çağlar, Turgutlu 2018.
- _____, “Osmanlı Döneminde Gaziantep'te (Ayıntab) Isınma Kültürü”, *4.Kazan Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu*, 29 Eylül-1 Ekim,
- _____, “Terekeler Işığında Göynükte (Bolu) Aile”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.29, 2006.
- _____, “Bir Bektaşî Babasının Terekesi: Haydar Baba ibni Halil bin Abdullah”, *Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.71, 2014.
- _____, “Terekeler Işığında Göynük'te Konutlarda Mekan Düzenlemesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.163, Temmuz-Ağustos 2006.
- Öztürk, Hüseyin, *Kınalızade Ali Çelebi'de Aile*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1990.
- Öztürk, Sait, “Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Yeri”, *Osmanlı*, C.5, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1998.
- _____, “Kassam”, *DİA*, C.24, İstanbul 2001.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, MEB Yay., İstanbul 1993.
- Şemseddin, Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.
- Tansuğ, Sezer, “Türk Ev Mimarisinin Değişme ve Gelişme Çizgisi”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.II, Ankara 1992.
- Tevkii, Abdurrahman Paşa, “Osmanlı Kanunnameleri”, *MTM*, İstanbul 1331.
- Turan, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.
- Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu*, <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/>. (erişim tarihi: 13/07/2018).
- Türkçe Sözlük, C.I- II, T.D.K, Ankara 1983.
- Uzun, Mustafa, “Muhammediyye”, *DİA*, C.30, İstanbul 2005.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1965.
- _____, *Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1988.
- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 1997.
- Yüksel, Hasan, “Osmanlı Toplumunda Sadat-ı Kiram”, *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu* (8-10 Nisan 1999) Bildirileri(Haz. Turan Gökçe), İzmir 2000.

Ekler

Ek 1.El-Hac Fazılzâde Halil Efendi terakesinin orijinal hali.

Klâsik Türk Edebiyatı Şairlerinin Kaleminden Gaziantep**

Esra YAVUZ*

Özet

Mekân, şairleri zihniyet, irfan ve beğeni yetisi geliştirme açısından etkilemektedir. Klâsik Türk edebiyatı şairlerinin ilmî birikimi hayatını sürdürdükleri şehirlerde biçimlenmiştir. Şehirler doğasıyla, güzellikleriyle, mimari yapısıyla ve meşhur özellikleriyle klâsik Türk edebiyatı şairlerinin önemli referanslarıdır. Klâsik Türk edebiyatına ait eserler şehir yaşamını ve ulusal kültürün izlerini aksettirmesi nedeniyle kaleme alındıkları devri betimleyen argümanlardır. Türkçe divanlar klâsik Türk edebiyatı incelemelerinin en önemli bilgi kaynaklarıdır. Bu çalışmada, Gaziantep şehrinin klâsik Türk edebiyatı şiirlerinde yer alıp almadığının saptanması, beyitlerle kanıtlanması, verileri belirlemek için Türkçe divanların taranması, belirlenen verilerin sınıflandırılması ve bunların belirli çerçevede yorumlanarak yargıda bulunulması amaçlanmıştır. Gaziantep şehrinin manevî suretinin söyleyişlerde hangi biçimde kullanıldığının ortaya konmasının klâsik Türk şiiri incelemelerine katkı getirmesi beklenmektedir. Çoğunlukla şehirlerle ilgili yapılan çalışmalarda tarihi, coğrafi ve mimari kitaplardan yararlanılmaktadır. Bu sayede edinilen birikimler genel olarak mimarlık, coğrafya ve tarih alanlarından bakış açısı yansıtmaktadır. Yapılan bu çalışmada, Gaziantep hakkındaki beyitler derlenerek edebiyatın şehrin vizyonuna sunduğu katkılarla araştırmacılara takdim edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, Klâsik Türk Edebiyatı, Şehir.

Gaziantep in the Writings Of Classical Turkish Literary Poets

Abstract

Place influences poets in terms of mentality, wisdom and appreciation skills. The scientific accumulation of classical Turkish literature poets took shape in the cities where they lived. Cities are important references of classical Turkish literature poets with their nature, beauty, architectural structure and famous features. The works of classical Turkish literature are arguments describing the period in which they were written because they reflect the traces of city life and national culture. Turkish divans are among the most important sources of information in classical Turkish literature studies. In this study, it is aimed to determine whether Gaziantep is included in the poems of classical Turkish literature or not, to prove that with couplets, to search Turkish divans to determine the data, to classify the determined data and to make judgments by interpreting them within a certain frame. It is expected that revealing the manner in which the spiritual image of Gaziantep city is used in utterance will contribute to the studies of classical Turkish poetry. Mostly, historical, geographical and architectural books are used in the studies about cities. In this way, the accumulated knowledge reflects the perspective of architecture, geography and history. In this study, couplets about Gaziantep are compiled and presented to researchers with the contributions of literature to the vision of the city.

Key Words: Gaziantep, Classical Turkish Literature, City

** Bu makale yazar tarafından hazırlanmakta olan *Türkçe Divanlarda Şehir* adlı doktora tezinden çıkartılmıştır.

* Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD,
e-mail: eyavuz@ankara.edu.tr

Giriş

Osmanlı medeniyetinin oluşumunda ve gelişiminde şehirleşmenin önemli rolü vardır. Şehrin medine, şehirlilerin medeni olarak tasavvur edildiği Osmanlı şehir anlayışı yazılı edebiyata kaynaklık eden en önemli unsurlardan biridir. Osmanlı şehir anlayışına göre şehrin merkezinde sanatsal bir cami, onun etrafında bedestenler yer almaktadır. Ayrıca şehrin merkezinde çeşitli zanaatları icra eden zanaatkârlar bulunmaktadır. Bakırcılar, sarraflar, saraçlar, dokumacılar, sahaflar, yemeniciler, bezzazlar ve birçok muhtelif el işlemeciliği faaliyetlerini sürdüren dükkânlara rastlamak mümkündür. Aşk üzerine kurulu bir medeniyet olan Osmanlı bünyesinde tasavvufî eğitim alanında faaliyet gösteren medrese ve tekkeler şehirlerin en önemli kurumlarından. Ayrıca bu kurumlar çok sayıda şair ve ulema yetiştirmiştir. Üç kıtada söz sahibi olan, yeryüzünde geniş bir alana hükmeden ve doğudan batıya kadar uzanan Osmanlı coğrafyasında yerleşim birimlerinin çekirdeğini oluşturan Osmanlı şehirleri kültür, din ve etnik yapı çeşitliliğiyle diğer ülkelerle mukayese edilemeyecek ölçüde geniş bir donanıma sahip olup kadim Türk tarihi içinde önemli bir yer bulmuştur. Gaziantep şehri Osmanlı şehir anlayışının profiline en uygun olan şehirlerin başında yer almaktadır. Anadolu topraklarında Osmanlı tarihinin şekillenmesinde rol oynayan ve muhtelif mimari yapılarıyla dikkat çeken Gaziantep şehri, bu kadim medeniyetin içerisinde hayat bulan müstesna yerlerden biridir. Tarihin her döneminde stratejik bir öneme haiz olan Gaziantep şehri bu ehemmiyetini hali hazırdaki konumuyla da sürdürmekte olup ileriki dönemlere de aktaracağı emaresini göstermektedir. Mezopotamya bölgesinde yer alan bu şehir, İpek Yolu'nun geçiş güzergâhında bulunması ve Arap coğrafyasına yakın olması hasebiyle farklı toplumlarla etkileşim içerisinde olmuş fakat buna karşın yüzyıllar boyu Türklük kimliklerini kaybetmeden özünü koruyarak kendi manevi çehresini de geliştirmeyi ihmal etmemiştir. Bu şehrin coğrafi konumunun dünya üzerinde inşa edilen ilk şehirlerin yer aldığı topraklar olarak sayılan Mezopotamya'nın merkezinde olduğu bilinmektedir. Tarihi ipek yoluna ev sahipliği yapan Antep şehri birçok bölgeyi birbirine bağlayan konumuyla önemli bir geçiş güzergâhı olup sair şehirlerin kaderine de tesir etmesiyle model bir yapı olarak öne çıkmıştır. Ana yolların kesiştiği noktada konumlanması nedeniyle Antep şehri asırlar boyunca ticaret merkezi olmuştur. Antep, demografik açıdan tarihin her döneminde yoğunluk yaşamıştır. Şehirler medeniyetin gelişmişliğini gösteren yerleşim yerleri olduğundan medeniyetin statüsü şehirlerin durumundan müşahede edilmektedir. Genel olarak medeniyetin önemli merkezlerinden biri olan Antep, kültürel unsurlarını büyük bir hazineye dönüştürerek her dönemde bu hazineyi genişletmeye devam etmiştir.

Şehirlerin incelenmesi yapılırken edebiyat ile olan etkileşiminin önemi de tarih boyunca göz ardı edilmemiştir. Klâsik Türk edebiyatı da bu konuda özellikle Osmanlı şehir incelemelerinde şehirlerin tasviri açısından aydınlatıcı olmuştur. Klâsik Türk edebiyatı şairleri genellikle yetiştikleri ve yaşadıkları şehrin her türlü olanaklarından faydalanarak hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bu sebeple şairler hayatını sürdürdüğü yere ait kendi bakış açılarını geliştirdikleri için kendi hayal güçleriyle şehirleri ve şehirlere ait özellikleri şiirlerine aksettirmişlerdir. Bu bağlamda klâsik Türk edebiyatı şairlerinin Antep şehrine bakış açısı günümüz araştırmacılarına toplumsal, coğrafi, tarihi ve kültürel açıdan mühim bilgiler sunabilir. Klâsik Türk edebiyatı şairleri Antep şehri ile alakalı bazı tasavvurlarda bulunmuş ve

şehrin yapmış olduğu çağrışımları şiirlerinde malzeme olarak kullanmışlardır. Türk edebiyatı şairleri Gaziantep şehri ile ilgili müşahedelerini ve bu şehrin devirlere ait hususiyetlerini şiirleri vasıtasıyla, estetik kaygı gözeterek bildirmişlerdir. Ayrıca şehrin o dönemdeki adı olan Ayn-tab kelimesini tevriye ve iham gibi söz sanatlarından istifade ederek kullanmışlardır. Kısacası Gaziantep şehri, klâsik edebiyatta önemli bir ham madde kaynağı olarak usta şairlerin ince işçilikleriyle muhteşem eserler üretilmesine önemli katkılar sunmuştur. Yapılan divan taramaları neticesinde Rahimi, Muhammed Hilmi, Hafız, Mahremî, Fezâ, Mehmed Şakir, Nâbî ve Hamdi Baba divanlarından veriler elde edilebilmiştir. Şair Gamî'nin divanına ulaşamadığından dolayı *Antepli Divan Şairleri* kitabından faydalanılarak şairin terki-i bendine yer verilmiştir.

Yeryüzünün Gelini Gaziantep Şehri

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli büyük şehirlerinden olan Gaziantep'in doğusunda Urfa, batısında Adana ve Hatay, kuzeyinde Kahramanmaraş, güneyinde ise Suriye bulunmaktadır. Gaziantep, Orta Fırat bölümünün batısında yer alıp deniz seviyesinden yaklaşık dokuz yüz metre yükseklikte konumlanmış ve civarında bulunan Amanos Dağları ile çevrelenmiştir.

İnsanlıkla başlayan ilk medeniyetler dönemini Tarih Öncesi Dönem oluşturmaktadır. Gaziantep'in başta Nizip ilçesi, Dülük Mahallesi ve Sakçagözü tarafında olmak üzere toplam otuz dört yerinde tarih öncesi dönemlere ait taş aletlerin bulunması günümüzden beş yüz bin yıl öncesinde şehirde ilk medeniyetlerin yerleşiminin olduğunun kanıtıdır. O dönemde insanlar mağaralarda barınmış ve çakmaktaşı imalathanelerinde çalışmışlardır. Bu imalathaneler Anadolu'nun ilk taş atölyeleri olarak bilinmektedir. Neolitik Çağ ile birlikte başlayan ve yerleşik düzene geçme evresinin ilk örnekleri olan çiftçi toplumlar Bereketli Hilal denilen bölgede ortaya çıkmış olup Nizip ve Karkamış ilçelerinde de bu döneme ait buluntular saptanmıştır. Tarihi dönemlerde Fırat'ın doğusunda ve batısında kurulan Asurlular, Hititler, Frigler, Lidyalılar, Persler gibi medeniyetlerle şekillenen Gaziantep, Zeugma yerleşim yeriyle de birçok medeniyete geçit yeri olmuştur.

Bizans Dönemi'nde Dülük adıyla anılan Gaziantep şehri, Hz. Ömer yönetimi itibariyle Müslümanların idaresine geçmesiyle Ayn-tab ismiyle zikredilmeye başlanmıştır. Türk boylarının 9. yüzyıldan itibaren göç etmeye başlamasıyla bölgede Türkler yaşamaya başlamış, bilahare Alparslan'ın 1067 yılında yaptığı harekât ile Türk hâkimiyeti kesinleşmiştir. Bölgede 11. yüzyıldan itibaren Türk-İslam Dönemi başlamış olup Haçlı Seferleri ve Memlûk Dönemi idaresinden sonra 1516 yılında şehir Osmanlı hâkimiyeti ile yeni bir boyut kazanmıştır.

15. yüzyıl Antep'i için,

Aynî lakabıyla tanınan Bedreddin Mahmud burayı bağlar ve bostanlarla çevrili, güzel çarşılara sahip bir şehir olarak tarif eder ve burada dokuz cami, yüz yirmi mescid, yirmi hamam, on beş medrese bulunduğunu yazar. Pek çok ilim adamı toplandığı için de buraya "Küçük Buhara" dendiğini belirtir. (Özdeğer, 1996, s. 468)

15. yüzyıl şairlerinden İbrahim Bâlî de *Hikmet-nâme* adlı mesnevisinde Antep'e dair tasvirlerde bulunmuştur. Doğduğu şehir olan güzel Antep, âlemin süslenmiş gelini ve dünyanın maşukudur. Şehirler içinde Antep şehrinin benzeri yoktur, Antep'in hiçbir zaman eşi benzeri olmamıştır. Antep güzeldir, güzellerin ve bülbüllerin şehri olan bir gül bahçesidir. Açılmış gülleri ve kuş bahçeleri nedeniyle Antep'in her tarafında kuşlar öter. Her yeri ağaçlarla ve çiçeklerle doludur, kuşlar öter ve nehirler her yana akar. Her gün güzel bir çeşme oluşur, bu çeşmeler güzellikte nur bağışlar. Özellikle dört çeşme nurludur. Birincisi Aynü'l-leben, suyu vücuda şifa verir, ikincisi ise Ayn-ı Verdi adlı çeşmedir ve dertlerin devasıdır. Üçüncü çeşme Aynü'l-gazâlî'dir, suyunun içimine âb-ı zülal suyu bile benzemez. Sonuncusu ise Aynü'l-nebâti çeşmesidir, içimi ab-ı hayatı mat eder. Antep'in havası cennet bağından bahseder, rızkı İrem Bağı gibidir. İmam Gazali'nin makamı ve Dülük Baba'nın evi de Antep'tedir. Dülük Baba'nın mübarek torağında hiç akrep olmaz. Orayı gezen cennette gezmiş gibi olur. Toprağı can iksiridir ve gönül gözüne İsfahan sürmesidir. Bâlî, Antep'i övse ayıp değildir, çünkü cümle âlem Antep'i methetmektedir.

Şu şehristân ki şehri-i mevlidümdür

Ebâ an cedd ü makâmum mahbubumdur

Ki ya 'nî 'Ayn-tâb şehri ra'nâ

Arûs-ı 'âlem ü maşûk-ı dünyâ

Misâli yok durur büldân içinde

Nazîri gelmedi devrân içinde

Güzeldür hem güzeller şehridür ol

Gül-istândur belâbil behridür ol

Çekilmiş gülleri vü murg-zârı

Kılur her cânibinde murg zârı

İçi taşı tolu eşcâr u ezhâr

Öter atyâr akar her yaña enhâr

Çıkar gün başına bir hûb çeşme

Letâfetde bağışlar nûr çeşme

Husûsâ dört çeşme kim revândur

Bu çeşme nûr bu cisme revândur

Uş ol dördüñ biri 'aynü'l-lebindür

K'anuñ şurbı şifâ vu cân tendür

Birine ad komışlar ‘ayn-ı verdi
 Devâdur gıderür meşrûbı derdi
 Birine didiler ‘aynü'l-gazâlî
 Beñzemez cür’ası âb u zülâlî
 Dimişler birine ‘aynü'l-nebâtî
 Şarâbı mât ider mâü'l-hayâtı
 Dem urur huld bagından havâsı
 İrem timsâlidür berk ü nevâsı
 Anuñ hüsnindedür Allâhu a‘lem
 Makâm-ı Ahmed-i Gazâlî’ nün hem
 Anuñ tagında tutmuşdur makar-gâh
 Dülük Baba ‘aleyhi rahmetu’llâh
 Mübârek toprakında işit a‘ceb
 Kimesne görmemişdür cins-i ‘akreb
 ‘Aceb mi gezdüm olsa orada kim
 Çü hüccetdür n’ider cennetde gezdüm
 Ne yir kim kal’ası görünür anda
 Bulınmaz akreb aslı ol mekânda
 Türâbı kim anuñ iksîr-i cândur
 Göñül gözine kühl-i Isfehândur
 N’ola medh eylesem ben ol ma’âbı

Ki ‘âlem medh idüpdür ‘Ayn-tâb’ı (Altun, 2017, s.168-169)

17. yüzyılda ise Evliya Çelebi tarafından yazılmış olan Seyahat-name’nin dokuzuncu kitabında Antep şehri hakkında dikkat çekici bilgiler mevcuttur. Evliya Çelebi Antep şehrinde otuz iki mahalle ve sekiz bin altmış yedi toprak ve kireç örtülü, mamur, şenlikli evlerin bulunduğunu belirtmektedir. Toplam üç bin dokuz yüz dükkânı olan çarşısı ve iki bedesteni olduğu ancak Uzun Çarşı’nın ve Saraçhane’nin düzenli bir yapıya sahip olduğu, üstleri örtülü kâgir, sağlam ve süslü yapılar olarak anlatılmaktadır. Antep’te o dönemde yetmiş çeşme bulunduğu, ancak her evden hayat pınarı nehirler aktığı için bu çeşmelere ihtiyaç kalmadığı ifade edilmektedir. Her evde bağ, bahçe, havuz ve şadırvan bulunur, şehir çeşit çeşit servi, çınar, salkım söğüt, kavak, limon, turunç ve diğer meyve ağaçları ile süslenmiş İrem gibi bağılık bahçelik, sulak bostanların ve gülistanların yer aldığı şirin bir yerdir. Antep’in suyu ve havası

hoş olduğu için insanları kırmızı yüzlüdür. Antep'in yazı yazdır, kışı da kıştır, bol kar yağar. Bu sebeple tüm çarşı ve pazarlarda kaldırım döşelidir. Evliya Çelebi detaylı bir Antep anlatımından sonra şehir için şu cümleleri sarf etmiştir: *Kısacası bu şehrin övgüsünde dil acizdir. Ancak yeryüzünde vilâyeti geniş ve sevimli, bütün eşyası beğenilen, ekinlikleri geniş, hayır ve bereketleri çok, nimetleri bol, akarsuları ve pınarları akıp çağlayan cihan şehri Ayntab'dır.* (Evliya Çelebi, 2011, s. 385)

Türkçe Divanlarda Gaziantep Şehri

Şehrin Özellikleri

Antep'in eski adı olan Ayntâb kelimesi Antep şehrinde çok sayıda pınar bulunması nedeniyle verilen bir isimdir. Parlak pınar anlamına gelen Ayntâb kelimesi gözlerin parlak olması ve gözde pınar bulunması ile ilişkilendirilerek Rahimi tarafından aşağıdaki beyitlerde tevriyeli olarak kullanılmıştır. Âşığın gözünün nuru sevgilidir. Âşık sevgilinin yanağını göremediği zaman göz pınarı âşığın gözlerine eziyet ve sıkıntı kaynağı olmaktadır. Sevgilinin ayağını bastığı toprak hurilerin gözüne sürme olsa şaşılacak bir durum değildir, zira sevgilinin yanağındaki nur ile dünya göz aydınlığı veren olmuştur. İkinci beyitte Antep'in dünyanın göz bebeği ve dünyayı aydınlatan bir şehir olarak kabul görmesine gönderme yapılmaktadır. Âşığın azarlanmasına göz yumulduğunu ancak Antep şehrindeki azap çeken âşıklar bilir. Üçüncü beyitte şair eziyet çeken âşığın hâlinin Antep şehrindeki âşıklar tarafından anlaşılabileceğini dile getirmektedir.

Ârızunsuz aynuma ey nûr-ı aynum ayn-tâb

Hak bilür ayn-ı inâ ayn-ı azâb u ayn-ı tâb (Rahimi, G. 11/1, s. 173)

Hâk-i pâyun kuhl-ı ayn-ı hûr-ı ayn olsa ne tan

Ârız-ı pür-tâbun ile oldı âlem ayn-tâb (Rahimi, G. 11/2, s. 173)

Âh kim igmâz-ı ayn ile itâbın âşıkun

Ayn-ı tâb içre anâ çeken azâbiler bilür (Rahimi, G. 89/, s. 256)

Aşağıdaki beyitte Urfalı Muḥammed Hilmi her zaman şaşırta hâlini gösterip bütün Antep ehlini kendisine hayran bıraktığını ifade etmektedir.

Her zamân bir hâl-i hayret-bahşî izhâr eyleyip

Cümle 'Ayntâb ehlini hâlimle hayrân eylerem (Muḥammed Hilmi, G 30/3, s. 30)

Urfalı Muḥammed Hilmi diğer bir beyitinde parlak bir kuş gibi olan âşık için Antep'in gül bahçesinin mesken olduğuna, Antep'in ilim ve irfan kaynağı olduğuna, her köşesinde kemale ermiş birinin bulunduğu değinmektedir.

Gülşen-i 'Ayntâb mesken oldu mürğ-i tab'ıma

Menba'-i 'irfân kim her gûşesinde bir lebîb (Muhammed Hilmi, G 29/2, s. 29)

Hafız, feleğe ay yüzlü bir sevgili için mest olmayacağını çünkü Allah'ın Antep şehrine çok sayıda ay yüzlü padişahlar verdiğini belirtmektedir.

Hafız bu çarha bir meh için mest eylemem

Hakk virdi bize nice meh-i şehi 'Ayıntâb (Hafız, G 27/5, s. 36)

Mahremî aşağıdaki beyitte tarihin her döneminde kültür, sanat ve ilim merkezi olan Gaziantep'in irfan kaynağı olduğunu vurgulamaktadır.

Mahremî'dir bir sadef ol dürr-i yektâ andadır

Menba'-ı irfân mekânı 'Ayntâb'dır 'Ayntâb (Mahremî, G 16/5, s. 85)

Şehrin Uluları

16. yüzyılda yaşadığı rivayet edilen klâsik Türk edebiyatı şairi Şeyhcan bugün Antep'te Şeyhcan Mahallesi adı ile anılan yerde tekke sahibi imiş. İftiraya uğrayan Şeyhcan burayı terk ederek İsmet Paşa mahallesi yakınlarında bir tekke kurmuştur. Şair Fezâ Antep'in meşhur evlialarından olan Şeyhcan'dan aşağıdaki gazelinde övgüyle bahsetmektedir. Şairin canına can bağışlayan şanı yüce ve kıymetli Şeyhcan, yiğit gönülleri şad etmektedir. Onun makamına gelen herkes onun yüce ahlâkından feyz alır, böyle bir makam herkese nasip olmaz. Saygın mezarı Antep şehrinin güneyinde bulunur, tarikatın ulusu olan Şeyhcan her zaman zor işleri halledendir. Şeyhcan'ın tekkesinin çevresinde güller, menekşeler, laleler ve sümbüller güzel koku verirler, cennet suyu olan ab-ı kevser vardır. Küçük tekkesi Allah'ın zikriyle her zaman bezenir, bu sebeple Şeyhcan dünyayı titretir. Şeyhcan'ın gayretinden müritleri ve sadık dostları gök gürültüsü gibi coşarak aşk ile Hu çekerler. Bakır Baba tekkenin son piri ve Şeyhcan'ın vekilidir, Şeyhcan'ın etrafı bunlarla bezenip süslenmiştir.

Cânıma cân bahş iden ey şânı â'lâ şeyh ü cân

Merde diller şâd iden ey kadr-i â'lâ şeyh ü cân

Her gelenler feyz alır terbiye-i 'ulyâsına

Böyle rütbe kime lâyıık ey efendim şeyh ü cân

Şehr-i 'ayntâbın cenûbunda musallî mu'teber

Her zaman müşkil küşâdır kutb-ı âlem şeyh ü cân

Çevresinde gül menefşe lâle sümbül hoş reyhân

Ab-ı kevser misl-i cennet hankâh-ı şeyh ü cân

Zâviyesi zikr-i Hakla dâima tezyîn olur

Ol sebebden lerzenâk eyler cihânı şeyh ü cân

Hû çekerler 'aşk ile ihvânları misl-i ra'ad

Gayretinden çûşa gelüb hep mürid-i şeyh ü cân

Mürşid-i kâmil nakîb-i postnişîn Bakır Baba

Fezâ bunlarla müzeyyendir cenâb-ı şeyh ü cân (Fezâ, G 232, s. 189)

Şehrin Mimari Yapıları

Tekke vasfındaki Şahinbey İlçesi'ndeki bir külliyyede bulunan ve Osmanlı mimarisinin önemli örneklerinden biri olan Tekke Cami, Antep Sancak Beyliği görevinde bulunan Mustafa Ağa'nın talimatı ile 1638 senesinde Mevlevihane olarak inşa ettirilmiş olup 1675 senesinden itibaren ibadethane olarak kullanılmıştır. Caminin çeşmesi, girişin sol tarafındaki duvarda dar bir oyuk içerisinde bulunan sivri ve yüksek kemerli bir yapıdır. Fezâ, aşağıdaki beyitte caminin musluğunun yapımına tarih düşerek 1940 senesine işaret etmektedir.

Gelib inşâ aşere tam târihi'l-Hudâ çeşme-i câri

Saçıldı ehl-i beytin şânına hem rahmet-i bâri (Fezâ, T 13, s. 348)

Kale duvarından daha yüksek yapı olan burç, aşağıdaki beyitte güneş ve ay ile bağlantı kurularak ele alınmıştır. Güneşin doğduğu yer ve ayın dolaşacağı yer Antep Kalesi'dir. Ay yüzlü güzelin çocuğu doğru yolu tuttu, güneşin veya benzerlerinin doğduğu yerin menzili Antep Kalesi'dir.

Sülûk-ı pâkin onun tutdu bu ferzend-i meh-rûsı

Bu envâ'-ı metâli' menzildir burc-ı 'Ayntâb (Mehmet Şakir, T/7, s. 308)

Şehrin Baharı

16. yüzyıl şairlerinden Gami Antep ile ilgili bahariyesinde şehrin güzelliklerine yer vermiştir. Şair ilkbahar geldiği için goncaların peçesini açtığını, Allah tarafından çemen ehli olan âşıklara kapı açıldığını söyleyerek terkib-i bendine başlamaktadır. Bülbülün feryadı nedeniyle nergisin gözüne uyku girmemektedir. Sümbül sevgilinin saçı gibi olan kıvrımlarını ve parlaklığını saba rüzgârından alır. Güneş güzel yüzlü sevgili gibi elinde altın kalemler tutup gül bahçesinin sayfasına Nime'l-me'ab ayetini yazsın. Baharın gelmesiyle Antep cennet bahçesi gibi olmuştur. Bostan baştanbaşa yine süslü kaftanı giymiştir, her ağaç nazlı bir sevgili gibi olmuştur. Hiçbir güz mevsimi süslü çiçeklere yaklaşmasın. Erguvanlar, menekşeler ve reyhanlar bağı süslemektedir. Her tarafta ağzını açmış ejder gibi duran süsen çiçekleri vardır. Eğer isteğiniz cihanı izlemek ise buraya gelin zira baharın gelmesiyle Antep cennet bahçesi gibi olmuştur. Bütün dünya sultan olan gülün adaleti ile huzur bulmuştur. Her fidan Allah'ı zikrederek başını sallar. Çimenliğin etrafı tamamıyla yetişkin bitkilerle doldu. Kuzey rüzgârı susamın etrafında hiç esmez olmuştur. Bu şöhretle şehrin etrafı cennet misali olmuştur. Huri gibi konuşan dilberler şehrin her tarafında seyredilir, baharın gelmesiyle Antep cennet bahçesi gibi olmuştur. Her sabah gül bahçesine bahar bulutu nisan yağmurları yağdırır. Güllerin ağzından sedef gibi inci taneleri saçılır. Her nehir âşığın gözyaşı gibi coşarak akar. Çınarın yaprakları servi boylu sevgiliye kavuşmak için dua eden eller gibi açılmıştır. Misk saçan menekşe sevgilinin yanağıyla bezenip süslenmiştir. İrem Bağı'nın sadece adı vardır, oysa baharın gelmesiyle Antep cennet bahçesi gibi olmuştur. Bağı yanık olanlar gönül yarasına çare

bulmak isterlerse, lale gibi Cem'in kadehini elinden hiç düşürmemelidir. Allah'ın kudreti yine âlemi süslerle dolu kılmaktadır. Gözünün aynasını aç ve kalbindeki pas tutmuş gamı gider. Zamane adamı ol, yarının üzüntüsünü her an düşünme. Ey Gamî, bu dünya memleketinin eziyetini çekmeye gerek yoktur, baharın gelmesiyle Antep cennet bahçesi gibi olmuştur.

TERKİB-İ BEND

Nev-bahâr oldu çün açdı goncalar yüzden nikâb
 Cânib-i Hak'dan çemen ehline oldu feth-i bâb
 Koymadı feryâd-ı bülbül nergisün çeşminde hâb
 Zülf-i dilber-veş sabâdan sünbül eyler pîç ü tâb
 Veçhi var altın kalemler dutup elde âfitâb
 Safha-i gülzâra yazsun âyet-i nime'l-me'âb
 Cennet-i firdevse dönmişdür bu günler Ayntâb

Yine zibâ hil'atin giymiş ser-â-ser bûstân
 Her şecer bir nâzı çok dil-dâra dönmişdür hemân
 Berk-i ezhâra soguk el sunmasın hiçbir hazân
 Zeyn idüpdür bâg-ı reyhân ü benefşe erguvân
 Her tarâf ejder gibi sûsenler açmışdur dehân
 Gel berü kılmak murâdinsa temâşâ-yı cihân
 Cennet-i firdevse dönmişdür bu günler Ayntâb

Buldı çün sultân-ı gül adl ile âlem itidâl
 Hâlıkına zikredüp başın salar her bir nihâl
 Yetişüp bi'l-cümle etrâf-ı çimen buldı kemâl
 Çevresinden geçmez oldu sûsenin hergiz şimâl
 Oldı bu şöhretle şehrin çevresi cennet-misâl
 Her tarafdan seyr idüp dilberleri hûrî-makâl
 Cennet-i firdevse dönmişdür bu günler Ayıntâb

Her seher gülzâra nîsân yagdırur ebr-i bahâr

Güller agzından sadeîf-mânend ider dürler nisâr
 Eşk-i âşık gibi cûş idüp akar her cûy-bâr
 Serv-kâmetler duâsına el açmışdur çınâr
 Hadd-i dilberle müzeyyendür benefşe müşk-bâr
 Dostlar bâg-ı İrem didüklerinün adı var
 Cennet-i firdevse dönmişdür bu günler Ayntâb

Dâg-ı derde ger eger bulmak dilersen merhemi
 Lâle-vâr elden düşürme bir nefes câm-ı Cem'î
 Sâni-i kudret yine pür-nakş idipdür âlemi
 Aç gözün mir'âtı kalbinden gider jeng-i gamı
 İbn-i vakt ol çekme ferdâ gussasını her demi
 Dâr-ı dünyâ mihnetin çekmek ne lâzım ey Gamî
 Cennet-i firdevse dönmişdür bu günler Ayntâb (Yakar, 2013, s. 53)

Mehmed Şakir Nevruz Bayramı için yazmış olduğu ıydiyesinde şehrin manzarasına dair tasvirlerde bulunmuştur. Servilerin bu bayram için kıyam eylediğini, dağın, bağın, ağaçların ve çiçeklerin bayram ettiğini, sümbül, gül ve lalenin bu bayram münasebeti ile açtığını anlatmaktadır. Mehmed Şakir mahlas beytinde, yazmış olduğu ıydiyesini överek Antepli şairlerde böyle bir bayram anlatımının pek az bulunduğunu, kendisinde ise dolu dolu baharı anlatan bir ıydiye olduğunu savunmaktadır. İydiyeden alınmış örnek beyitler şu şekildedir:

Serviler bu 'ıyd bu nevrûz için eyler kıyam
 Dağ u 'ıyd u bağ u 'ıyd eşçâr u 'ıyd ezhâr u 'ıyd
 Sümbül ü gül lâle bu 'ıyd ile oldular kûşâd
 Bu ne 'ıyd u 'ıyd u ekber ki olur tekrâr 'ıyd
 'Ayntâ-ı zu'l-meab şâirlerin kemteri
 Şâkir'in 'ıydiyesi bu defter-i tomâr-ı 'ıyd (Mehmed Şakir, I/9-10-18, s. 362-363)

Şehre Hayat Kaynağı Olan Nehirler

Ortadoğu'nun en önemli su kaynağı olan Fırat Nehri Gaziantep için de büyük öneme haizdir. Fezâ mahlaslı şair Ali Rıza Erhan, yeterince para kazanmak nasipse hacca gitmeyi istediğini, nasipte yoksa Fırat'ın kuruyacağını ve her insana nasip olmayacağını söyleyerek muradını dile getirmektedir.

Fezâ eder hacı murâd, nasib ise olur irâd

Değil ise kurur Fırât nasib olmaz her insâna (Fezâ, G 393/5, s. 321)

Hamdi Baba aşağıdaki beytinde Allah'ın birliğini sürekli zikretmenin gerekliliğini vurgulayarak nefsini öldürmeyi istediğini söylemekte, bağı yanık gözü yaşlı olan şairin gözlerinden gece gündüz Nil ve Fırat nehri gibi yaş aktığını belirterek mübalağa yapmaktadır.

Zikr-i tevhîd eyle da'im nefsiñe verme mecâl

Akıdagör gözleriñden gece gündüz Nil Fırât (Hamdi Baba, G 16/4, s. 63)

Abdullah Mâhir Efendi'nin Antep'e hizmetlerinden biri olan Sacur Suyu'nun Antep'e getirilmesine şair Nabi tarafından tarih düşülmüştür. Sacur Suyu ile Battal Höyük Pınarı'ndan getirilen su 1710 yılında şehrin cami, havuz ve kuyu gibi yapılarına ulaştırılmıştır.

Safâsı tab'-ı Nâbî'ye olup sârî didi târih

Diyâr-ı 'Ayntâbı cûy-ı Sâcûr eyledi ihya (Nabi, T 122, s. 325)

Şehrin Meşhur Yemeği: Kebap

Zengin mutfak kültürüyle dünyaca üne sahip olan Gaziantep'te kebaplar çeşitlilik göstermektedir. Klâsik Türk edebiyatı şairlerince sıkça kullanılan âşğın ciğerinin ya da gönlünün yanarak kebab olması benzetmesi Gaziantep'te şairler tarafından da yer yer kullanılmıştır. Gaziantep'te kahvaltının vazgeçilmezi olan ve bir gelenek hâline gelen ciğer kebabı aşağıdaki beyitte Hamdi Baba tarafından anılmıştır. Hamdi Baba, aşkın hususlarını mescit ehlinde sormamak gerektiğini, sözün sırrına erişip ciğeri kebab gibi yanan âşıktan sormak gerektiğini söylemektedir.

Umûr-ı 'aşkı sen her dem mesâcid ehline sorma

Erişip nutkı sırrına ciğer biryân olandan sor (Hamdi Baba, G 42/4, s. 81)

Âşğın gönlü sevgiliden ayrı olduğu için hasret ateşiyle yanar. Mahremî, gönlünün ayrılık ateşiyle yanıp kebab olduğunu söyleyerek sevgiliden yanağını başkalarına göstermeyip gizlemesini istemektedir.

Od-ı hicriñle kebâb oldu bu sînem el-meded

Dîde-i âgyâre gösterme ruhuñ kıl ihtifâ (Mahremî, G 164/3, s. 159)

Sonuç

Bu araştırmada klâsik Türk edebiyatında şair ve şehir arasında bir etkileşim olduğuna ve bazı şairlerin şiirlerinde Gaziantep'i ilham kaynağı olarak gördüğüne dair ispat niteliğinde olan beyitlere ulaşılarak bir takım veriler ortaya konmuştur. Elde edilen veriler gerekli değerlendirme yapılarak konularına göre tasnif edilmiştir. Klâsik Türk edebiyatı şairleri şehirlerin yetiştirdiği kişiler olduğundan bu şairlerin sosyal yaşamlarının da tamamıyla şehirlerde biçimlendiği müşahede edilmiştir. Şairlerin bakış açısından ve hayal dünyasından şiirlere yansıyan Gaziantep tasvirleri, Gaziantep'in yaşam biçimini ve kültürel unsurlarını aksettirmesi bakımından önem arz etmektedir. Klâsik Türk edebiyatı şairleri genellikle ele aldıkları şehirdeki yaşamla ve manzaraları ile ilgili anlatımlarda bulunurlar. Genellikle şiirlerde Gaziantep'in doğal güzelliklerine dair gözlemlerin anlatılması göze çarpmaktadır. Şairler arasından Rahimi'nin beyitlerinde görüldüğü gibi, şairin Gaziantep şehrinin Osmanlı dönemindeki adı olan Ayn-tab'ı beyitteki diğer kelimelerle bağlantılı bir biçimde kullanarak tevriye yapması şehrin isminin tevriyeli bir biçimde kullanılmasının örneği olmuştur. Osmanlı şehir anlayışının ve sosyal yaşam biçiminin detaylı analiz edilmesi için kültürel eserlerin değerlendirilmesi ve bilhassa yapılacak olan değerlendirmelerde klâsik Türk şiirlerinden yola çıkılması gerekmektedir. Gaziantep şehrinin Türkçe divanlardaki anlatımları, bu şehrin geçmişte var olan kültürel kimliğinin bir yansıması olup okurların bakış açısına katkılar sunmaktadır.

Kaynakça

- Altun, Mustafa, (2017), *İbrâhim İbn-i Bâli'nin Hikmet-nâme'si*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, 01.11.2019.
- Ataç, Mehmet Beşir, (2007), *Ayıntablı Hafız Abdülmecidzade Divanı*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Bilkan, Ali Fuat, (2011), *Nabi Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Diñerler, Vehbi, (2011), *Antepli Mehmed Şakir ve Enîsü'l-Uşşâk Divânı*, Epa-Mat Basım, Ankara.
- Ergeç R.; Yelken H., (2016), *Bir Başka Gaziantep*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Epa-Mat Basım, Ankara.
- Evliya Çelebi, (2011), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*, Haz. Seyit Ali Kahraman, 9. Kitap, 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Mermer, Ahmet, (2004), *Rahimi Divanı*, Metin Bankası, Sahhaflar Kitap Sarayı Yayınları, İstanbul.
- Özdeğer, Hüseyin, (1996), "Gaziantep", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XIII, s. 466-469, İstanbul.
-

Tosun, Cengiz, (2006), *Ali Rıza Erhan'ın Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Divanının İncelenmesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

Urfalı Hafız Muhammed Hilmi Divanı, Metin Bankası.

Yakar, Halil İbrahim, (2012), *Ayıntablı Hamdi Baba Divanı*, Palet Yayınları, Konya.

Yakar, Halil İbrahim, (2012), *Ayıntablı Mahremî Divanı*, Palet Yayınları, Konya.

Yakar, Halil İbrahim, (2013), *Antepli Divan Şairleri*, Kayhan Matbaacılık, İstanbul.

Kitap Tanıtımı

Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk'ün Kahramanlık Destanı Antep*, Berikan Yayınevi, Ankara 2014, 1. Baskı, 141 Sayfa, ISBN: 978-975-267-902-3.

Neslihan FULİN*

Antep Savunması, yüreği vatan sevgisi ile dolup taşan ve vatanın bir karış toprağını düşmana vermemek için canı uğruna mücadele eden bir milletin kahramanlık destanıdır. Bu destanın kahramanları, düşmanın güçlü ordusu karşısında her ne kadar zayıf olsalar da yüreklerindeki vatan sevgisi, iman gücü, özgüven ve Türklük duygusu, onları düşmana karşı üstün kılmış, yokluk ve imkânsızlıklar içerisinde vermiş oldukları mücadele düşmanı bile hayrete düşürmüştü. Antep halkının topyekûn mücadele verdiği bu savunma, Milli Mücadele Tarihinde azmin ve zaferin en güzel örneğini teşkil etmiştir. Yiğitliğin, kahramanlığın ve kenetlenmenin simgesi olan bu zafer, Türk milletinin hafızasından silmeyeceği ve örnek alacağı bir zaferdir.

Şimdiye değin Antep Savunması ile ilgili birçok eser kaleme alınmış olup Saadettin Gömeç'in "Türk'ün Kahramanlık Destanı Antep" adlı eserinde, Antep Savunması bütün yönleriyle ele alınmış ve meydana gelen bütün olaylar etraflıca kaydedilmiştir. Bu çalışmada o günlere tanıklık eden kişilerin hatıralarının yayımlandığı dergi ve kitaplar kullanılmakla birlikte arşiv vesikalarına ve birçok kaynağa da başvurulmuştur. Bu kitapta S. Gömeç, Milli Mücadele Tarihinin destansı öyküsü olan Antep Savunmasını ele alarak bu savunma için önemli görülen hadiseleri özellikle anmıştır.

Kitap, 141 sayfa olup altı bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında Antep Savunması öncesi Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı topraklarını ele geçirme çabaları ve Osmanlı Devleti'nin buna karşı toprak bütünlüğünü koruma politikası ele alınmıştır. İlk bölümde Antep'in coğrafi durumu ve Antep'in tarihi hakkında kısaca bilgi verilmiştir. "Parlak güneş" veya "güzel su" anlamına gelen Antep şehri birçok Türk sülalesinin idaresi altında kalmıştır. Antep ve çevresine çok eski zamanlardan beri 24 Oğuz boyunun hepsinin geldiği; ancak çoğunluğunun Begdililer olduğu söylenmektedir. S. Gömeç'in de ifade ettiğine göre "Çok eski devirlerde Türk damgası vurulan bu vatan topraklarını, öz evlatları ölüm pahasına savunmayı da bilmiştir". Yine bu bölümde Osmanlı Devleti'nin yıkılışıyla birlikte birçok Osmanlı şehri gibi Antep şehrinin de sıkıntılı bir dönem içerisine girmesi ele alınmıştır. "Antep'in İşgali" başlığı altında bu bölgenin İngilizler ve Fransızlar tarafından işgal edilmesi hakkında birtakım bilgiler verilmiştir. Ortadoğu'yu ele geçirmek ve Hindistan yolunu kontrol altına almak isteyen İngiltere'nin Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesini gerekçe göstererek Antep'i işgal etmesi, daha sonra İngilizlerin Musul bölgesindeki petrol yataklarına sahip olmak için Fransızlar ile antlaşma içerisine girmesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Fransızlara bırakılması, Fransızların Ermeniler ile yapmış olduğu işbirlikçilik hareketiyle Türklere karşı çeşitli faaliyetlerde bulunması vurgulanmıştır.

Yazar, kitabın ikinci bölümünü "Fransızların Antep'teki Faaliyetleri ve Antep'te Direniş Hazırlıkları" başlığı altında ele almıştır. Bu başlık altında Fransızların Ermeniler ile nasıl bir işbirliği içerisine girdiği, Antep'in işgaline karşı meydana gelen protesto eylemleri

*Dr., Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. neslihanfulin23@gmail.com

belirtilmiştir. Antep'te esas büyük direnişin, 11-12 yaşlarında Mehmet Kamil isimindeki bir çocuğun annesine sarkıntılık yapan iki sarhoş Fransız askerine karşı koyması ve bu askerler tarafından süngülenerek şehit edilmesi olduğunu belirten yazar, bu durumu kabullenemeyen Antep'lilerin her şeyi göze alıp sonu ölüm de olsa Türk tarihinde müthiş bir bağımsızlık savaşına girdiklerini vurgulamıştır. Ayrıca yazar, bu bölümde Milli Müdafaa Cemiyetlerinin, Semt Teşkilatlarının kurulmasını ve köylerdeki hareket reislerinin teşkilatlandırılmasını belirtmiştir.

Kitabın üçüncü bölümünde ise “Antep Savaşlarının Başlaması” ana başlığı altında alt başlıklarda “Fransızlarla Girilen İlk Mücadele”, bu mücadelenin simgesi olan “Şahin Bey'in Kimliği” ve “Şahin Bey'in Kilis-Antep Yolundaki Faaliyetleri” ortaya konulmuştur. Bu bölümün bir diğer alt başlığı ise “Şahin Bey'in Şehadeti” ile ilgili olup yazar burada Antep Heyet-i Merkeziyesi'nin tavsiyesi ile Kilis yolu Kuvayı Milliye Komutanlığına atanan ve Kilis yolu Elmalı Köprüsü üzerinde vatani ve milleti uğruna tek başına Fransız ordusuyla mücadele eden Şahin Bey'in kahramanca ölümünü vurgulamıştır.

Kitabın dördüncü bölümü “Antep Savaşlarının İkinci Devresi” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında “Şehir Çarpışmaları”, “Fransızların Türkler Tarafından İlk Muhasarası”, “San Remo Konferansı ve Önemi”, “Mağarabaşı Çarpışması”, Fransızların Türkler Tarafından İkinci Muhasarası ve Kurbanbaba Savaşı”, “Akbaba Savaşı” olmak üzere alt başlıklar belirtilmiştir. Yazar bu bölümde genel olarak Şahin Bey'in ölümü üzerine derin bir üzüntü içerisine giren Antep halkının, başta Fransızlar olmak üzere Türk topraklarını işgal etmek isteyenlere karşı olan mücadelelerini vurgulamıştır. Yine bu bölümde yazar, işgaller için bölgede meydana gelen direniş hazırlıklarının ve birtakım örgütlerin dağınık bir halde bulunması üzerine Maraş ve Antep civarlarında görevlendirilen Kılıç Ali Bey'in faaliyetlerine yer vermiştir.

Kitabın beşinci bölümünde Şahin Bey'in ölümü ile Antep'te yeni bir direniş döneminin başladığı belirtilmiştir. Bu direniş hareketiyle zor durumda kalan Fransa'nın barış yapma çabaları, Antep'in, Sevr Antlaşması ile Fransız mandarterliğine girmesi ve Antep halkının bunu kabullenmeyerek açlık ve sefaletle rağmen bıkmadan yorulmadan düşman ile savaşması ve bu savaş sonrasında 6 Şubat 1921 tarihinde Antep'in “Gazilik” unvanı ile onurlandırılması vurgulanmıştır.

Kitabın son bölümü olan altıncı bölümde “Türk Fransız İlişkilerinde Yumuşama ve Türk-Fransız Antlaşmaları” ana başlığı altında “Londra Konferansı” ve “Ankara Antlaşması” gibi alt başlıklara yer verilmiştir. Ankara Antlaşması başlığında ise Türk Dışişleri Bakanlığı ve Fransız Delegasyonun, Antep ve Çukurova çevresinin Türkler geri verilmesi hususunda anlaşma içerisine girmesi belirtilmiştir. Kitabın sonuç kısmında ise yazar genel bir değerlendirme yapmıştır. Bu değerlendirmeye göre; Saadettin Gömeç, 1 Nisan 1920'de başlayan 8 Şubat 1921 tarihinde Fransızların şehri ele geçirmesiyle nihayete eren Antep Savunması için “*Bu savunma Türk bağımsızlığını, Türk milli birliğinin ve Türk milliyetçiliğinin kendiliğinden ortaya çıkmış kutlu bir hareketidir. Türk milletinin her zaman hatırlayacağı ve ibret alacağı bir destandır*” şeklinde bir yorumda bulunmuştur.

Saadettin Gömeç'in bu eserine genel olarak bakıldığında yazar, akıcı, sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Kendine ait bir anlatım ve üslupla kaleme alınan bu kitapta yazar, zaman zaman kendi yorumlarına da yer vermiştir. Vatan, millet ve bayrak için canını feda eden hiçbir kimseden veya hiçbir devletten bir kuruş dahi almadan kendi imkânlarıyla mücadele veren Antep halkının direnişini yansıtan bu eser, betimleyici anlatımıyla Antep Savunmasını tüm yönleriyle okuyucunun zihninde canlanmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Saadettin Gömeç'in hazırladığı bu kitapta Antep Savunması ve bu savunmanın kahramanları yeniden anımsanmış, vatani ve bayrağı uğruna hiç çekinmeden düşmanla savaşan şehitlerin hikâyesi gözler önüne serilmiştir. Bunun yanı sıra kitabın kaynakçası geniş olup kitabın sonunda bulunan dizin kısmı

ise konu ile ilgili öğrenilmek istenilenleri kolay bir şekilde bulunmasını sağlamıştır. Sonuç olarak, bir halk hareketi ve bir var oluş mücadelesinin simgesi olan Antep Savunmasının siyasi, sosyal ve askeri yönlerinin ele alındığı bu kitap, bilimsel kaynak niteliğinde olup sadece tarihçilerin değil herkesin okuyabileceği kıymetli eserlerden biridir.
